

UNIVERZITA PALACKÉHO V OLOMOUCI

FILOZOFICKÁ FAKULTA

KATEDRA HISTORIE

Diplomová práce

Naturales quaestiones:

Od krajiny sakrální ke krajině zkoumané

(2. pol. 1. stol. př. n. l./1. stol. n. l.)

Nikol Holubová

Vedoucí práce: PhDr. Ivana Koucká

OLOMOUC 2017

Čestné prohlášení

Prohlašuji, že jsem předloženou bakalářskou práci vypracovala samostatně pod odborným vedením vedoucího bakalářské práce s použitím odborné literatury a dalších informačních zdrojů, které jsou citovány v práci a uvedeny v seznamu literatury a pramenů na konci práce. Jako autorka předložené bakalářské práce dále prohlašuji, že jsem v souvislosti s jejím vytvořením neporušila autorská práva třetích osob.

V Olomouci dne:

Poděkování

Děkuji své matce a rodině za podporu.

Nejvíce však musím poděkovat vedoucí diplomové práce,
PhDr. Ivaně Koucké, nejen za odborné rady a komentáře,
ale především za to, že ve mne vypěstovala lásku k historické vědě,
bez které lze jen stěží dosáhnout kýžených výsledků.

Obsah

I. Úvod	5
I.1. Metodologie diplomové práce	5
I.2. Struktura diplomové práce	13
I.3. Rozbor pramenů a literatury	16
II. Percepce krajiny ve starověkém Římě	22
II.1. Rurální krajina	28
II.2. εἰδύλλιον neboli <i>carmen bucolicum</i> – obrázky pastýřské poezie	37
III. Příroda a krajina jako sakrální prostor	46
III.1. Kult stromu	56
IV. Krajina mezi mýtem a vědou	62
V. <i>Naturales Quaestiones</i> a vědecká fikce - přírodní úkazy jako božská znamení	76
VI. Reciprocita antropogenních prvků a krajina na příkladu stavitelství a architektury	83
VI.1. Marcus Pollio Vitruvius	90
VI.2. Sextus Iulius Frontinus	102
VII. Závěr	114
Seznam pramenů a literatury	118
Resumé	126

I. Úvod

I. 1. Metodologie diplomové práce

*„Vidět pod příkrovem současnosti
přízračné obrysy staré krajiny znamená
živě si uvědomovat trvání původních mýtů.“¹*

Tematické zaměření diplomové práce se pohybuje na pomezí historické a environmentální studie, neboť stěžejním bodem reflexe je krajina (příroda); konkrétněji se jedná o percepci krajiny na bázi každodennosti antického člověka, jež se projevovala úctou k sakrální přírodní sféře. Tento posvátný mytický krajinný fenomén zhodnotím v kontrastu s vědeckým poznáním antického světa, pro které byla typická přírodovědná materialistická kosmogonická spekulace. Na základě důkladné analýzy pramenné základny tak postavím krajinu mezi mýtus a vědu, čímž ověřím, zda antická věda dokázala desakralizovat krajinné prvky a pomocí svých závěrů a výsledků dopomohla starým Římanům vstoupit na práh vědy moderní.

Krajina jako předmět výzkumu nabízí obrovský tematický záběr a nepřehledné množství pohledů, což pro badatele představuje jistou exkluzivitu, neboť právě díky své mnohohrstevnosti otevírá dveře jak legislativním, ekologickým, geografickým studiím, tak geologickým, botanickým či jiným exaktním oborům; na druhou stranu však právě tato mnohostrannost značí jistou nevýhodu – ať již v samotném uchopení fenoménu, absence nejednotné definice či universálního konceptu nebo dohodnutého úzu metodologie. Aby se zachovala co největší míra komplexity krajiny, je třeba

¹ Cit. SCHAMA, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007, s. 15.

interdisciplinární (transdisciplinární) přístup, zahrnující jak humanitní, tak přírodovědné obory.

Podobně je tomu i u krajiny historické, kdy lze krajinu vnímat jako „antropologickou čítanku“², či jakýsi druh „archívu“. Rekonstrukce antické krajiny spolu s jejími sociálně-kulturními, materiálně-ekonomickými či geopolitickými vztahy vyžaduje komplexní přístup, na němž se podílí různorodá škála vědních disciplín – od environmentální historie, kunsthistorie, krajinné archeologie, filozofie či historické geografie až po vědy exaktního charakteru (paleozoologie, paleobotanika, oceánografie, klimatologie atd.).

Vyjma písemných pramenů lze využít dat paleontologické povahy, klimatologických záznamů skrze chemické a fyzikální analýzy podmořských vrtů na základě rozboru sedimentů s mikroorganismy, rozborů ledovcových vrstev, či paleobotanických informací získaných z pylových zrn.

Historický pohled na krajinu je směrodatný hned z několika hledisek. Interakce mezi společenstvím a krajinou byla velmi dynamická. Po mnoho let se recipročně oba subjekty ovlivňovaly – zatímco člověk tvořil krajinu „k obrazu svému“ pomocí exploatace, kultivace půdy a výstavbou architektonických jednotek, krajina nutila člověka k taktickým strategiím a rychlé adaptaci. V rámci starověké agrární společnosti hrála krajina ještě významnější roli, neboť určovala směr každodenního soužití jednotlivých členů společnosti. Krajina participovala na chodu hospodářství, politických ujednání, vědním rozvoji a především také hrála významnou roli v antickém náboženství, opírající se o religiozní-mytický systém. Jednoduše představovala tak výraznou dimenzi, že ji nelze v žádné starověké antické studii

² BLAŽKOVÁ, Tereza – ČERVINKOVÁ, Petra: *Krajina jako antropologická čítanka*. Praha 2015, s. 13 – 16.

opomenout, neboť bez znalosti tak základního elementu, jaký představovala příroda a krajina, nelze dosáhnout kýžených výsledků.

Percepci krajiny starověkého Říma lze reflektovat hned z několika rovin. Z nejzákladnějšího hlediska je možno nahlížet na tento prostor jako na tzv. materiální krajinu, její exploataci a zušlechťování za účelem zisku obživy. V antickém starověku mluvíme o agrární společnosti, jež byla závislá na vegetačních cyklech, proto zemědělství a různorodá hospodářská činnost jako je sadařství, vinařství, chov dobytka či včelařství byly nejdůležitějším aspektem fungování společensko-ekonomického organismu.³

Příklad dalšího možného krajinného uchopení ve starověkém Římě představují zahrady jakožto malebná místa odpočinku. Mohly spadat do soukromého vlastnictví a přiléhat k domu či malému statku nebo také sloužit veřejně jako parky. Zahrady mnohdy obsahovaly architektonické prvky, sochy, jezírka či malé svatyně. Často se také měnil krajinný ráz kvůli umělým zásahům do přírody, aby byl vyrovnán či jinak transformován půdní terén.⁴ Ostatně tato praxe se děla i v případech budování vil⁵, tedy honosného venkovského sídla, kam se bohatí Římané mohli uchýlit od divokého víru velkoměsta, jak příhodně ilustruje Marcus Valerius Martialis:

³ Této problematice se dotýkám pouze okrajově a to v kapitole I. 1., jež nese název *Rurální krajina*. Zemědělství je reflektováno v rámci religiozity agrární činnosti, proto uvedu alespoň pár příkladů publikací, které dle mého soudu bezpečněji pokryjí výše uvedenou problematiku hospodářství. Všeobecná měřítká antického zemědělství reflektují publikace: GROH, F. – JIRÁNI, O. – SALAČ, A.: *Agrární poměry a problémy v antice*. Praha 1928;

SCHMIDT, W.: *The Cambridge companion to the roman economy*. Cambridge 2012.

MAMMING, J. G. – MORRIS, I.: *The ancient economy. Evidence and models*. Stanford 2005;

RICHTER, W. – WHITE, K. D.: *Farm Equipment of the Roman World*. Cambridge 1975.

⁴ O zahradách a parcích ve starověkém Římě vyšla odborná studie: FARRAR, L.: *Ancient Roman Gardens*. Sutton 2000.

⁵ Tato problematika je reflektována v publikaci FRAZER, A.: *The roman villa. Villa urbana*. Pennsylvania 1998.

*„K odpočinku ani k přemýšlení
dávno už v Římě místo není.
Křik trhovců i tlukot kovotepce
mi ve dne v noci zvoní v lebce.
Hluk a smích mě budí –
a lidi do postele čumí...
Škoda slov!
Když chci se vyspat
jedu na venkov“⁶*

Budování těchto vil představuje nový koncept přírody – krajina klidná, zkrácená a zaštiťující oddech. Společně s těmito aspekty se venkovská krajina stává také zázemím osobního života, jak naznačuje verš výše. V rozkvětu římské říše se etablovala silně urbanizovaná společnost, která vytvářela i na dnešní poměry velká a pro jedince nepřehledná města – anonymní prostředí, spojující mnoho ras a národů. Velké město mohlo na starověkého člověka působit skličujícím dojmem, proto není divu, že začal hledat útěchu v přírodě, jež se stala duchovním útekem ze společnosti.⁷

Vhodná by byla taktéž analýza samotné městské krajiny se všemi různorodými aspekty – urbánní struktury, rozvoj zeměměřičství, rozvržení architektonických prvků v harmonickém souznění s přírodou, či městská krajina jako estetická podívaná (např. mozaiky s florálními či zoomorfními motivy; krajinné nástěnné malby atd.) a v neposlední řadě zhodnocení dynamického vztahu mezi krajinou městskou a krajinou rurální. Koncept přírody existuje celá řada, zde představuji pouze útlou část

⁶ MARTIALIS: *Epigrammaton libri*, XII, 57

⁷ Viz. kapitola II. 2. εἰδύλλιον neboli carmen bucolicum – obrázky pastýřské poezie

nejstěžejnějších námětů, kterých se má studie nedotknout (či pouze okrajově), avšak, jak vidno, potenciál bádání v oblasti percepce krajiny je obrovský.

Směrodatnou otázkou diplomové práce představuje, jak římský člověk rozuměl přírodě na úrovni myticko-sakrální v kontrastu se svými nabytými znalostmi, kdy docházel k zobecňování různých empirických zkušeností, jež odrážely poznatky objektivních zákonitostí přírody. Mýty a rituály měly k antické vědě mnohem blíže, než je tomu samozřejmě v moderní době. Je nadmíru důležité prozkoumat tento pro starověké civilizace typický rozpor mezi explanační racionalitou poznání přírodních jevů a přirozenou touhou po vědění, které vyústilo v animismus, magii a mytické zakotvení světa.

Východisko diplomové práce tedy tkví v komparaci religiózní mystické krajiny s krajinou mechanickou, řízenou přírodními zákony. Pokusím se provést reflexi toho, jak Římané pomocí rozvoje vědních disciplín poodhalovali tajemství samotné přírody. Symbolicko-posvátná krajina představuje kosmologický mystický transcendentní prostor, jenž bylo třeba náležitě uctívat. Pakli-že začneme pátrat po této záhadné mystické krajině, která je pro obyčejného člověka nepoznatelná (neboť tato vlastnost poznání náleží jen bohům)⁸, můžeme využít Hérakleitova aforismu: „*Příroda se ráda skrývá*“.⁹

Tato na první pohled jednoduchá stat' vyvolala mnoho filozofických disputací nad sakrálními funkcemi krajiny a vryla se také do každodenního smýšlení obyčejného člověka. Jen opravdu malé skupině Římanů se podařilo nazvednout onen

⁸ PLATON: *Timaios*, 68d

⁹ HÉRAKLEITOS: *Zlomek B 123*; In: [http://www.fysis.cz/presokratici/22/bcz.htm#B 123](http://www.fysis.cz/presokratici/22/bcz.htm#B_123) [cit. 11. 3. 2017].

Zde se jedná o překlad: „*Přirozenost se ráda skrývá*“. Hérakleitův aforismus lze tedy chápat různými způsoby; interpretace se značně liší, pozdější přepisy si však osvojily onu zbožštělou záhadnou Přírodu, jež dává do chodu řád světa (srov.: FILÓN, Alex.: *De fuga et inventione* 179; *fysis* = příroda).

slavný „Isidin plášť“¹⁰, pod kterým se skrývá tajemství vegetačních cyklů a přírodních úkazů. Tento tajemný plášť lze „nazvednout“ jak pomocí exaktních metod, etablovaných v antické době, tak i básnicko-filozofickými prostředky, jak například ilustruje daleko pozdější věnování Alexandra v. Humboldta německému básníkovi Johannu Wolfgangovi von Goethemu v publikaci *Esej o geografii rostlin*¹¹, kterýmž Humboldt složil Goethemu veřejnou poklonu za jeho dílo *Metamorfózy rostlin*¹², kde se mísila v ideálním poměru poesie, filozofie a věda. (podobně jako tomu bylo v antice).¹³

Metodologicko-terminologickou překážku představuje samostatný termín „krajina“ (*landscape, landschaft*), jenž v jazykovém systému starých Římanů vykazuje absenci. Frekventovanějším pojmem, který se objevuje v písemných pramenech, je samotná „příroda“ (*φύσις, natura*); avšak i zde musíme být opatrní v interpretaci, neboť koncepce významu slova se měnila v průběhu času a je třeba rozlišovat, jak termínu rozumí dnešní moderní člověk v kontrastu s člověkem starověkým. Onen řecký výraz *fysis (φύσις)* či latinský termín *natura* nepředstavuje pouze celek funkční

¹⁰ Tajemný kult bohyně Isis (egyptská bohyně Eset) se těšil značné oblibě během císařské doby ve starověkém Římě. Isidina mystéria spolu se zasvěcovacím rituálem, jenž byl obtěžkán požadavky typu půst a křest, vedla symbolicky až k překročení přes práh smrti. Isis ztvárnila bohyni mnoha aspektů – bohyně tajemství, posvátných zasvěcování, ale také bohyně léčení, ochránkyně dětí atd. Její universální kult vedl často k záměně či ztotožnění s jiným božstvem (např. dárkyně života a obilí – Deméter). Isis byla též považována za zosobnění přírody, rozvíjející se pod vlivem jarního slunce. In: *The Oxford classical dictionary* (ed. HORNBLOWER, S. a kol.) Oxford 2012, s. 269.

Pozdějších recepcí Isidy jakožto zosobnění přírody existuje celá řada např.: Frontispis druhého svazku knihy *Mundus subterraneus* od Athanasia Kirchera, Amsterdam 1664; Věda odhalující závoj Přírody/Isidy – Frontispis v díle *Anatome animalium* od Blasia Gerharda, Amsterdam 1681; I jeden z nejslavnějších počínů Rafaela Santiniho – *Stanza della Segnatura* (1508), Vatikán. Výzdoba stropu znázorňuje Filozofii, jež usedá na trůn, jehož opěrky představují Ísis – Přírodu.

¹¹ HUMBOLDT, von A.: *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen*. Paříž 1807.

¹² GOETHE, von J. W.: *Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären*, Gotha 1790.

¹³ HADOT, Pierre: *Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody*. Praha 2010, s. 13-14.

soustavy živých a neživých organismů v životním prostředí, čili nějaký ekosystém, nýbrž také přirozenost, sílu, či chápání veškerého universa.¹⁴

Pakliže se ponoříme do etymologické anabáze řeckého slova *fýsis*, dostaneme takřka interpretační hádanku. Zprvu termín označoval aktivitu vyjádřenou slovesem *fýesthai* (= rodit se, pučet, rašit, růst), případně její výsledek. Z hlediska vegetačních procesů a pohledu mikroflóry lze současně považovat pojem za „rašící výhonek“, ale také za „výhonek, který již vyrašil“. Podstatou slova tedy je spontánní vynořování se věcí, vznikání či výsledek této aktivity. Postupně se však vyvinula představa spíše jakési síly, jež dává v pohyb tento proces růstu či vznikání.¹⁵

Poprvé se termín objevil u Homéra, kdy Odysseus poznává „vlastnosti“ (řec. *φύσιν*; lat. *fysin*) rostlin.¹⁶ Můžeme soudit, že „vlastnostmi“ je zde míněna konkrétní daná forma věci, jež se stala výsledkem vývoje. Postupem času se však termín posouvá od relativního užití k absolutnímu; například u Hippokrata v 5. století př. n. l. představuje *fysis* tělesnou schránku člověka, která byla výsledkem přirozeného vývoje (tedy stále nějaká forma věci, či proces formování s konečným výsledkem), v průběhu dalších století se termín vyvíjel a jeho interpretace se značně rozčlenila. *Fysis*

¹⁴ KYSUČAN, Lubor: *Oni a my. Dvanáct neodbytných otázek mezi antikou a postmodernou*. Brno 2010, s. 187 – 188.

¹⁵ HADOT, Pierre: *Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody*. Praha 2010, s. 31.

¹⁶ HOMÉR: *Odyseia*, X, 303 (cit.: „*Tak promluvil Hermés, a přitom mi bylinu podal, kterou vytrhl z půdy, a ukázal vlastnosti její. Kořen černý a květ zas bílý jak mléko. Móly ji bohové zvou – je těžké ji ze země trhat, alespoň smrtelným lidem, však bohové dokáží všechno.*“) Dostupné na serveru <http://www.budislavknihovna.cz/file/5/homer---odysea.pdf> [cit. 3. 3. 2017];

srov. angl. překlad., cit.: „*So saying, Argeiphontes gave me the herb, drawing it from the ground, and showed me its nature. At the root it was black, but its flower was like milk. Moly the gods call it, and it is hard for mortal men to dig; but with the gods all things are possible.*“ Dostupné na serveru:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0136%3Abook%3D10%3Acard%3D302> [cit. 3. 3. 2017] Srov. orig., cit.:

„ὥς ἄρα φωνήσας πόρε φάρμακον ἀργεϊφόντης
ἐκ γαίης ἐρύσας, καὶ μοι φύσιν αὐτοῦ ἔδειξε.
ρίζη μὲν μέλαν ἔσκε, γάλακτι δὲ εἴκελον ἄνθος...“

Dostupné na serveru:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135%3Abook%3D10%3Acard%3D302> [cit. 3. 3. 2017]

v římském prostředí – čili ona „příroda“ či „přirozenost“ označovala cosi nadpřirozeného, kosmologický řád, rodičku všech věcí, tajemnou sílu spojenou s božským rozumem nebo samotnou prozřetelnost, jak dokazuje výrok slavného římského básníka a filozofa Lucia Annaea Seneky:

„Vždyť co jiného je příroda, než bůh a božský rozum pronikající celým světem a jeho částmi!“¹⁷

Dle uvedených příkladů transformace významu upozorňuji na možný problematický aspekt při práci s prameny a následném výkladu historických skutečností. Ostatně pojem „příroda“ je komplikovaný výraz dodnes, jak tvrdí sociolog Raymond William: *„Příroda (nature) je snad tím nejsložitějším slovem v jazyce.“¹⁸* Na přírodu, ale také konkrétněji na krajinu, nahlížíme skrze své vlastní sociální zkušenosti, proto se koncept často mění, a to nejen historicky v čase, ale také v prostoru, tedy kulturně.¹⁹

¹⁷ Cit. SENECA: *De beneficiis*, IV, 7

¹⁸ Cit. WILLIAMS, R.: *Keywords. A vocabulary of culture and society*. Oxford 1983, s. 219.

¹⁹ NOVÁK, Arnošt: *Zpravodajské pokrytí environmentální tematiky*. In: *Kultura – Média – Komunikace*, Olomouc 2010, s. 204 – 205.

I. 2. Struktura diplomové práce

Samotnou percepcí krajiny a vybranými koncepty v rámci starořímské krajiny se zabývá kapitola I., jež navrhuje adekvátní přístup a rozčlenění krajin na *natural landscape*, *human landscape* a *imagined landscape* (v jednodušším rozměru rozlišení krajiny vnitřní a krajiny vnější, které jsou obě kulturně podmíněny – obzvláště krajiny niterní).

Ve dvou podkapitolách je reflektována již krajina konkrétní – krajina rurální a krajina pastýřská. Jelikož dílčí studii diplomové práce tvoří sakrální mytická dimenze krajiny, k percepci byly vybrány právě výše uvedené typy krajin. Podkapitola s názvem *Rurální krajina* nepojednává pouze o venkovské krajině, kde byly mytické kořeny zapuštěny hluboko do země, ale především o zemědělské činnosti, jež probíhala pod záštitou božské přízně, což se odráželo v náboženských kultech, obřadech, či slavnostech.

Druhá podkapitola s názvem *εἰδύλλιον neboli carmen bucolicum – obrázky pastýřské poezie* reflektuje krajinu harmonickou, utěšenou a protknutou lascivními mytologickými postavami, jejichž charakteristickým rysem je soulad s přírodou. Eufonická bukolická poezie nabízí pohled do víru dění idealizovaného pastýřského života a otevírá transcendentní brány do nadpozemského světa, kdy se krajinná scénérie stává kulisou pro víly, nymfy, bůžky, satyry a další mytické bytosti.

Druhá kapitola se již zcela zabývá posvátnou religiózní krajinou, která sehrála významnou roli v mentalitě starořímské společnosti. Člověk samozřejmě nevyužíval krajinu pouze jako vykořisťovatel na bázi kultivace půdy, ale především ke krajině

přistupoval jako oddaný uctívateľ, jenž si vážil darů přírody a každého úrodného roku, za což hojně ve formě modliteb, rituálů, úliteb a obětí děkoval bohům.

Antropomorfismus či personifikace přírodních fenoménů přetavovaly neoddělitelnou součást antického náboženství. Samotná krajina zpodobňovala jeden obrovský organický mystický chrám, tudíž se ve velké míře uctívaly krajinného fenomény jako skály, hory, jeskyně, prameny, řeky, háje nebo kameny.

Součástí této kapitoly je dílčí studie, jež analyzuje kult stromu. Stromy prezentují dominantní růstovou formu většiny přírodních ekosystémů a díky své dlouholetosti se těší značné úctě. Zejména ve starověkých kulturách nabyt strom symbolické duchovní síly v rámci animatismu. Symbol stromu je natolik silný a znám po celém světě, že zkrátka musí být zastoupen ve studii o sakrální krajině.

Kapitola třetí, *Krajina mezi mýtem a vědou*, definuje ve svém úvodu tak rozporuplný fenomén jako je termín mýtus. Právě v této kapitole je prezentována metodologie antické vědy se všemi jejími specifiky – jako je například přírodovědní kosmogonická spekulace. Na základě rozboru pramenů analyzuji, zda rozličné vědní disciplíny desakralizovaly přírodní krajinné fenomény, či naopak stále podléhaly mytické představě světa.

V rámci vědní specializované diferenciaci docházelo k sblížení oborů, jež v moderní době představují zcela odlišné dimenze – například symbióza přírodní filozofie a fyziky, což se promítlo do chápání celého fungování universa. Aby pojetí vědy, jež zaznamenávala poznatky z krajiny, podlešlo jisté komplexitě – vycházím jak z epikurejského filozofického spektra, tak i z daleko populárnějšího směru ve starověkém Římě Augustovi doby, ze stoicismu. Jelikož se mytická a záhadná příroda

se svými zákonitostmi „ráda skrývala“, sleduji, jakými epikurejskými a stoickými metodami byla tato krajinná dimenze a její podstata fungování odhalována.

Stoicismus zastupuje ve čtvrté kapitole, *Naturales quastiones a vědecká fikce – přírodní úkazy jako božská znamení*, jedna z nejvýraznějších postav starověkého Říma 1. stol. n. l., filozof, dramatik a básník, Lucius Annaeus Seneca, jenž se zasloužil o spis *Naturales Quaestiones*, podle něhož se jmenuje celá předložená diplomová práce. Tato encyklopedie představuje impozantní a osobité dílo, jenž balancuje na hranici moderní vědy a mytické transcendentní spekulaci, proto charakter spisu odpovídá naplnění diplomové práce.

V kapitole páté, *Reciprocita antropogenních prvků a krajiny na příkladu stavitelství a architektury*, již pracuji s poznatky antické vědy, jež jsou aplikovány přímo v praxi a zcela oproštěny od jakéhokoliv symbolicko-sakrálního nádechu. Vybrala jsem obor architektury, neboť využívala ve velké míře jak vědecké výsledky v oblasti mechaniky, statiky, hydrauliky či přírodních zákonitostí, tak zároveň byla nucena pracovat s krajinným rázem. Podkapitola pak reflektuje konkrétní stavby – a to aquadukty, neboť právě ty se staly symbolem technické vyspělosti Římského impéria.

I. 3. Rozbor pramenů a sekundární literatury

Studie vychází z důkladné analýzy pramenné základny rozličných druhů – od historických spisů (Livius: *Ad Urbe condita libri*; Tacitus: *Annales*; Plútarchos: *Bioi paralléloi*, Ovidius: *Fasti*), poezie (Vergilius: *Georgica*, *Bucolica*; Ovidius: *Metamorphoses*, Horatius: *Carmina*, Lucretius: *De rerum natura*), satiry (Petronius: *Satyrikon*; Horatius: *Saturae*) k odborným statím (Frontinus: *De aquaeductibus urbis Romae*; Vitruvius: *De architectura*; Plinius starší: *Historia naturalis*; Seneca mladší: *Naturales quaestiones*) či korespondenci (Plinius mladší: *Epistulae*), a to převážně vzniklých v daném časovém rozpětí 2. pol. 1. stol. př. n. l. – 1. stol. n. l. (byť zde musím zdůraznit, že římská společnost v mnoha ohledech vycházela z řecké antické kultury, tudíž se nevyhnu občasného využití pramenů starořeckých).

Pozitivním jevem písemných pramenů z výše uvedeného časového období je bezesporu jejich početnost a značná různorodost, což umožní nejen prohloubit samotnou studii, ale nabídne také nazírat na problematiku z různých úhlů pohledu. Obrovskou výhodou zůstává fakt, že klasické jazyky nikdy nezanikly a množství pramenů se podařilo dochovat až do dnešních dob. Úskalím však zůstává skutečnost, že antické písemné dědictví nám nenabízí žádné komplexní ucelené výpovědi o krajině jako takové; hledat výpovědi daného směru vyžaduje trpělivou analýzu dílčích textů a konstruovat správný model krajiny na základě útržkovitých informací.²⁰

V přístupu k pramenům musíme mít také na zřeteli, že jejich charakter často balancuje na hranici mezi krásnou a odbornou literaturou. Texty pozbývají přesnou

²⁰ JELÍNEK, Petr – KYSUČAN, Lubor: *Venkov a krajina*. Brno 2017, s. 68.

terminologii a odborný jazyk, byť je zřejmé, že se již u mnoha autorů prvky vědeckého charakteru objevují (např.: Vitruvius: *De architectura*; Strabón: *Geógrafika*; Seneca mladší: *Naturales quaestiones*; Plinius starší: *Historia naturalis*; Frontinus: *De aquaeductibus urbis Romae*). Od novelistického rázu se nedokázaly oprostít ani spisy historické (Livius: *Ad Urbe condita libri*; Plútargos: *Bioi paralléloi*; Tacitus: *Annales, Historiae*). Ve filozofických textech lze zase spatřit typickou antickou dvojpolární zvláštnost – tedy prolínání filozofie s poezií (Lucretius: *De Rerum Natura*; Vergilius: *Georgica*).

V předložené diplomové práci je rurální krajina reflektována převážně z děl Catona staršího a jeho spisu *De agri cultura* (byť dílo nespadá do reflektovaného období 2. pol. 1. stol. př. n. l. – 1. stol. n. l., jedná se o nejstarší památku římské prózy, proto jej shledávám jako adekvátní zdroj informací agrární tematiky), Varronova odborného zemědělského traktátu *Rerum rusticarum libri*, Columellova spisu *De re rustica rustica libri*, který se již explicitně hlásí k dílu jednoho z nejvýznamnějších římských poetů k Vergiliovi, jehož dílo *Georgica* tvoří základní jádro kapitoly.

Ve větší míře se však soustředím na Vergiliovu tvorbu v podkapitole *Eidyllion neboli carmen bucolicum – obrázky pastýřské harmonie*. Vergilius svojí bukolickou poezií navázal na Theokrita a vtiskl do ní osobité kouzlo, díky kterému dokázal ovlivnit další veršotepce po celá staletí. Není v žádném případě přehnané tvrdit, že od Augustovy doby až po Goetha tvořily verše první eklogy základní latinské vzdělání v Evropě. Kdo neznal pastýřské zpěvy *Bucolica*, neznal ani Vergilia.²¹

V kapitole o krajině jakožto sakrálním prostoru využívám díla, jež vznikla z rukou dalších dvou velkých poetů, jež se společně s Vergiliem zasloužili o rozkvět

²¹ CURTIUS, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998, s. 210.

poetické tvorby, čímž nastolili tzv. zlatý věk římské poezie. Jedná se o Ovidia a Horatia. Religiózní krajina s mytologickými kulisami se v hojném zastoupení objevuje ve slavné sbírce *Metamorphoses*, jež nabízí na krajinu unikátní pohled. Jelikož náboženské kultury, obřady, svátky a následné obětování v posvátných hájích a svatyních formovaly antickou společnost ve všech jejích „údech“ každým dnem, nelze v kapitole opomenout historické spisy, které na krajinu nahlíží z jiného zorného úhlu, nežli epická forma poezie.

Krajinu zkoumanou, jež podléhala antickému vědnímu bádání, zrekonstruuji na základě rozboru díla Lucretia – *De rerum natura*. Jedná se o ojedinělou tvorbu, která v době vzniku neměla obdoby. Lucretius eufonickou básnickou formou vykládá řád světa, jehož součástí jsou i zákonitosti přírody. Výklad je zcela fyzikální a krajina desakralizována, a to v rámci epikurejské filozofie a Démokritova atomismu.

Silně naturalistický a materialistický přístup je prezentován také v Pliniově díle *Historia naturalis*, kde se autor k mytologickému zakotvení světa staví zcela skepticky, na druhé straně však nechává na čtenáři, zda „podlehne“ přírodovědné kosmogonické spekulaci a mytickým výkladům nebo bude krajinné fenomény posuzovat v rámci exaktních přístupů. *Historia naturalis* představuje nejvýznamnější encyklopedii z antické éry, jež pojímá bezbřehý tematický rozptyl. Bezesporu se jedná o jeden z nejdůležitějších pramenů, který nám zanechaly starověké národy.

V kontrastu k epikurejskému učení stojí poněkud populárnější filozofický a myšlenkový proud římské společnosti – stoicismus. Na základě stoické fyziky je krajina a přírodní dimenze reflektována v díle *Naturales quaestiones*, které sepsal významný filozof, politik, básník a dramatik – Seneca mladší. Výklad světa a přírodních úkazů je založen na analogickém porovnávání podobných úkazů, což

představuje jednu z nejtypičtějších antických vědních metodologií. Některé z jednotlivých přírodních úkazů podléhají však stále mystickému klíči dešifrování řádu universa.

Vědecké poznatky využitě v praxi využívá další důležitý encyklopedický pramen, jenž zbavuje krajinu své religionizity, a tím je dílo, jež ovlivňovalo architektu a umělce po celá staletí, *De architectura*. Toto ojedinělé a impozantní dílo pracující s vědeckými poznatky stran inženýrství, techniky, statiky a hydrauliky, sepsal Vitruvius, jenž sám byl spíše teoretikem, než-li architektem. Podobně vědecky ke krajině přistupuje i Frontinus ve svém spisu *De aquaeductibus urbis Romae*, jež pracuje s vodou jakožto základní krajinnou složkou. Dílo pojímá deskripci aquaduktů, jež se staly chloubou a technickým unikátem Římského impéria.

V poslední době se environmentální studie a výzkum krajiny stává na poli vědeckého bádání poměrně populárním tématem, o čemž svědčí přibývající množství takových studií. V českém prostředí lze uvést publikace všeobecně zabývající se metodologickým spektrem krajiny – *Krajina a revoluce*²², *Krajina jako antropologická čítanka*²³, či specializovanější práce *Archeologie krajiny*²⁴ nebo *Archeologie a krajinná ekologie*²⁵.

Dále o percepci krajiny píše významný environmentalista, geolog a klimatolog, Václav Cílek. Stěžejní pro diplomovou práci je jeho dílo *Krajiny vnitřní a krajiny vnější*, pojednávající o paměti krajin uvnitř člověka i o paměti samotné krajiny²⁶. Autor se také zabývá posvátnou krajinou, ať již regionálně (v rámci České republiky)

²² SÁDLO, Jiří a kol.: *Krajina a revoluce*. Malá Skála 2005.

²³ BLAŽKOVÁ, Tereza – Červinková, Petra: *Krajina jako antropologická čítanka*. Praha 2015.

²⁴ GOJDA, Martin: *Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha 2000.

²⁵ BENEŠ, J. – BRŮNA, V.: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most 1994.

²⁶ CÍLEK, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější: texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrúdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. Praha 2005.

nebo v širším měřítku,²⁷ specializovanými disciplínami vztahující se ke krajině²⁸, krajinným fenoménem, jímž je voda²⁹, kterou taktéž představuje v rámci starověkého myšlení³⁰.

Pakli-že se zaměříme na krajinu antickou, existuje v českém prostředí značný deficit a počet studií je notně omezen, byť všeobecně zájem o krajinu stále roste v rozličných vědních oborech.

Systematicky se o problematiku antické krajiny zabývá Lubor Kysučan, a to v díle *Venkov a krajina*³¹, kde autor přistupuje k předmětu studia velmi komplexně a popisuje krajinu z mnoha úhlů pohledu (sakraální krajina, městská krajina, venkovská krajina, environmentální studie atd.). Dále se percepci antické krajiny věnuje v díle *Oni a my*, kde přírodním fenoménům věnuje celou kapitolu.³²

V české provenienci lze zmínit ještě Jarmilu Bednaříkovou či Hana Librovou, působící na Katedře environmentálních studií Fakulty sociálních studií Masarykovy univerzity v Brně nebo environmentálního estetiky Karla Stibrála, jenž antické krajině věnuje kapitolu v dílech *Proč je příroda krásná*³³ a *O malebnu*.³⁴

Ze zahraniční literatury bych ráda uvedla dílo, *Krajina a paměť*, jehož autorem je britský historik Simon Schama.³⁵ Publikace reflektuje mytickou krajinu, přičemž je

²⁷ CÍLEK, Václav: *Vstoupit do krajiny: o přírodě a paměti středních Čech*. Praha 2004; *Krajiny srdce*. Praha 2016; *Posvátná krajiny: eseje o místech, silách a dracích*. Praha 2014.

²⁸ CÍLEK, Václav: *Velká kniha o klimatu Zemí koruny české*. Praha 2003; *Život je geologická síla*. Praha 2003.

²⁹ CÍLEK, Václav: *Voda v krajině*. Praha 2004.

³⁰ CÍLEK, Václav: *Orfeus: kniha podzemních řek*. Praha 2009.

³¹ KYSUČAN, Lubor – JELÍNEK, Petr: *Venkov a krajina: evropská krajina mezi venkovem a městem, mezi antikou a novověkem*. Brno 2014.

³² KYSUČAN, Lubor: *Oni a my dvanáct neodbytných otázek mezi antikou a postmodernou*. Brno 2010.

³³ STIBRAL, Karel: *Proč je příroda krásná? Estetické vnímání přírody v novověku*. Praha 2005.

³⁴ STIBRAL, Karel: *O malebnu: estetika přírody mezi zahradou a divočinou*. Praha 2011.

³⁵ SCHAMA, S.: *Krajina a Paměť*. Praha 2007. Tento autor je ve Velké Británii velmi věhlasný, neboť popularizoval historii skrze dokumentární cykly v BBC (*A History of Britain*, 2000; *Power of Art*, 2006).

struktura práce seskládána dle přírodních fenoménů – les, vod, dřevo, kámen, výšiny atd., a to s častými odkazy právě do spektra antické mytologie.

Jednotlivé sakrální prvky v krajině (strom, posvátné prameny, jeskyně atd.) reflektuje významný skotský antropolog James George Frazer, jehož dílo, *Zlatá ratolest*,³⁶ je natolik slavné, že není třeba další prezentace.

Směrodatnou publikací, jejíž autorka je industriální archeoložka Brigitte Cech z Universität Wien, představuje *Technika v antice*.³⁷ Hlavní náplní díla je vědecké poznání uvedené do praxe, neboť pojednává o rozvoji antické techniky, statiky, geometrie a hydrauliky, což se nejvíce promítá v oboru stavitelství.

Jednotlivé antické jména, názvy či pojmy jsou sjednoceny na základě publikace *Encyklopedie antiky* (ed. Svoboda, L. a kol.) Praha 1973.

³⁶ FRAZER, J. G.: *Zlatá ratolest*. Praha 2012.

³⁷ CECH, B.: *Technika v antice*. Praha 2013.

II. Percepce krajiny ve starověkém Římě

Stálý boj v přírodě

„Mne, tak ztepilou jedli, kdys vyrval deštivý Notos³⁸,

ze země s kořeny všemi, zanes mě do dálných hor;

Lodí pak stala jsem se, abych dál mohla bojovat s větry:

Nikdy se nevzdají lidé ztřeštěné odvahy své.³⁹

Krajina představuje rozsáhlý komplex, jenž se skládá z rozmanitého ekosystému a strukturálních hierarchizovaných složek, přičemž právě krajina v této hierarchii disponuje specifickým postavením. Přistoupíme-li na tezi, že pořadí živých soustav je dáno tímto směrem → organela – buňka – tkáň – orgán – jedinec – populace – společenstvo – krajina, zjistíme, že právě krajinný ráz představuje hraniční komponent, za kterým se skrývá pouze již singulární a obtížněji uchopitelný vesmír.⁴⁰

Ve výše uvedené řadě existuje vysoký stupeň komplexity a příslušnost krajiny k této hierarchii legitimizuje popisované jevy uvnitř rozsáhlého fenoménu. Samozřejmě z obecných principů vyplývá, že čím složitější analyzovaný systém, tím menší je možnost pochopení a vyznačení jednoznačných definic; neexistuje tedy žádný úhel pohledu, kterýž by jednoznačně dokázal vyložit krajinu ve své celistvosti, přihlédneme-li metodologicky k redukcionismu či holismu – i zde probíhá

³⁸ Notos – personifikace jižního větru. „Zora Astraiovi pak zrodila siláky větry, Zeryfa třpytivého a Borea, bystrého běžce, po nich i Nota, když v lásce si bohyně ulehla s bohem.“ In: HÉSIODOS: *Theogoniá*, 378

³⁹ *Anthologia Palatina*, 15

⁴⁰ SÁDLO, Jiří: *Krajina jako interpretovatelný text*. In: BENEŠ, Jaromír – BRŮNA, Vladimír: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most 1994, s. 47 – 48.

scientistický rozpor – zdali je možné vysvětlit celek pomocí jednotlivých částí.⁴¹ Stejně tak není k dispozici jednotná koncepce zkoumání, a proto je krajina charakteristická svou interdisciplinaritou, na které participují jak exaktní, tak humanitní vědy.

Z nejširšího hlediska, které zastává přední český biolog, věnující se fytoecologii, Jiří Sádlo⁴², lze na krajinu nahlížet jako na interpretovatelný text, z něhož lze čerpat informace na základě daného oboru, výzkumu či jiného metodologického pojetí. Ač je tedy nahlíženo na krajinný ráz zcela geomorfologicky (vývojově stejnorodá část zemského povrchu), geograficky (prostorová jednotka určitého charakteru s přirozenými hranicemi), krajinně-ekologicky (soustava krajinných složek) či ekonomicky (exploatace půdy), predispozicí krajiny je její rozmanitost a pestrost, díky nimž „nabízí“ oborům adekvátní předmět výzkumu.

Zde předkládaná studie pracuje s pojetím historickým; s krajinou, jež zahrnuje geopolitický, hospodářský i kulturní soubor vzájemných vztahů, které se vyvíjely v určitém časovém úseku v závislosti na přírodních podmínkách daných zeměpisnou polohou. Lze tedy krajinu vnímat jako interakci mezi krajinou a společností; jako vznikající reakci na podměty vztahu člověk – krajina. Tento vztah však není jednosměrný. Člověk není výlučně aktivním tvůrcem a krajina pasivním produktem, naopak interakce probíhala z obou stran vždy velmi dynamicky, kdy se aktéři vzájemně přizpůsobovali a ovlivňovali. V odborném diskurzu se mluví o koexistenci či koevoluce krajiny a společnosti – stejnou měrou, jakou člověk

⁴¹ SÁDLO, Jiří: *Krajina a revoluce*. Malá Skála 2005, s. 9.

⁴² SÁDLO, Jiří: *Krajina jako interpretovatelný text*. In: BENEŠ, Jaromír – BRŮNA, Vladimír: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most 1994, s. 47 – 54.

ovlivnil podobu krajiny a zušlechťováním tvořil z krajiny lidský artefakt, krajina zároveň nutila člověka k novým strategiím.⁴³

Krajinu lze dělit na kulturní a přírodní, díky rozvoji novověké vědy tíhnoucí k mechanizaci přírody v kontrastu s rostoucím vlivem romantismu v 19. století, a nutnosti postindustriální společnosti vyrovnávat se s mocí přetvářet prostředí k obrazu svému za pomoci umělých nástrojů, a to prostřednictvím existence takřka vyprázdněného pojmu „panensky čistá příroda“ bez antropogenních faktorů.⁴⁴

Takové dělení je zcela nedostačující, zvláště pak, aplikujeme-li jej na starověkou dobu antického Říma, kde krajina a společnost žily v úzké symbióze, což bylo dáno charakterem agrární společnosti, jejíž fungování vycházelo z přírodních cyklů. Pakli-že existuje mnoho přístupů, jak vnímat či hodnotit krajinu, za nejprůhodnější rozčlenění lze považovat tzv. krajiny vnitřní (*mindscapes; inscape*) a krajiny vnější (*landscape*).⁴⁵ Koncept *mindscapes* vychází z předpokladu, že vize v lidských myslích vyvolané zážitkem z krajiny jsou zároveň zpětně promítány do krajiny hmotné; hodnocení krajiny se tedy odehrává na individuální úrovni.⁴⁶

Podobný koncept vnitřních krajin představil český environmentalista, Václav Cílek, ve své publikaci *Krajiny vnitřní a vnější*⁴⁷, kde ony „vnitřní krajiny“ charakterizuje jako duši krajiny, kterou společně sdílíme a vytváříme tak jedinečný *genius loci*. Zatímco vnější krajina, vnímatelná lidskými smysli, byla i u starověkého Římana vnímána podobně jako dnes – tedy převážně exploatačně k užitku svému.

⁴³ SÁDLO, Jiří: *Krajina a revoluce*. Malá Skála 2005, s. 12 – 13.

⁴⁴ Existuje spousta míst, kde stále převládají přírodní složky krajiny nad složkami kulturními; nicméně přírodní krajina bez antropogenních vlivů již prakticky neexistuje; v důsledku přenosu znečištění vzdušnými a mořskými proudy dochází k ovlivňování i odlehlých a špatně dostupných oblastí.

⁴⁵ Tento koncept jsem aplikovala taktéž ve své bakalářské práci s názvem *Percepce krajiny ve starověkém Řecku klasické doby*, obhájené roku 2015 na KHI FF UP.

⁴⁶ SLUSSER, G. E.: *Mindscapes, the Geographies of Imagined Worlds Alternatives*. Illinois 1989, s. 9 – 11.

⁴⁷ CÍLEK, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější*. Praha 2002.

Krajiny vnitřní představovaly unikátní mytologický systém, charakteristický pro všechny (nejen) starověké kultury, jenž ovlivňoval mentalitu a každodennost jedinců na Apeninském poloostrově – byla to právě sakrální krajina, jež „pootvírala dvířka“ do světa bohů, bůžků, nymf, nadpřirozených bytostí či k jiným personifikovaným přírodním jevům.

Při udržení značné míry autenticity lze krajinu dále členit dle rozmanitých znaků. Pakli-že přijmeme tezi Rudolfa Fattovicha z mezinárodní konference na Univerzitě v Římě v roce 2001, starověkou krajinu lze vnímat taktéž v dualistickém pojetí – fyzická krajina a symbolická krajina. Nicméně pro dílčí řádnou rekonstrukci percepce krajiny doporučuje následující dělení: *natural landscape*, *rural landscape*, *power landscape* a *sacral landscape*. Naturální krajina představuje geomorfologickou a geologickou strukturu země společně se specifickou faunou a florou; rurální krajina obsahuje veškerou lidskou činnost, a to především zemědělství. „Power landscape“ označuje sídelní jednotky, výstavbu měst i vesnic, v prostém slova smyslu místa, která hierarchizují a organizují sociální poměry. Poslední sakrální krajina reprezentuje kult, jak již bylo zmíněno výše.⁴⁸

Zajímavým přínosem starověkého environmentalismu a krajinologie je také koncept Jeremyho Mcnerneye a Ineke Sluiter, kteří v publikaci *Valuing Landscape in Classical Antiquity* dělí krajinný ráz jednodušším způsobem – fyzická krajina, humanistická (antropogenní) krajina a symbolická, přičemž je v celé studii kladen

⁴⁸ FATTOVICH, R.: *The ancient landscape of Aksum* In: LIVERANI, M.: *Arid lands in roman times*. Řím 2003, s. 123.

důraz na vzájemné propojování a nesnadnost přesného ohraničení, neboť krajiny se mezi sebou prostupují.⁴⁹

Podobě jako předchozí koncept, i studie s názvem *Landscapes, gender and ritual space* rozčleňuje starověkou krajinu na základě trojího vidění – *natural landscape, human landscape, imagined landscape*, což se prakticky shoduje s výše uvedeným trojím dělením krajiny.⁵⁰

Byť každý koncept pojmenovává, rozčleňuje a definuje krajiny jinak, ve výsledku se kryjí; římský člověk se díky fyzické krajině orientoval v prostoru a určoval sám sebe, z této krajiny využíval životní zdroje – ať již zemědělstvím, lesnictvím, rybařením, včelařstvím či jiným hospodářským odvětvím. Jistě dokázal i upravovat terén (potažmo krajinu) k rozvoji infrastruktury nebo na základě vodohospodářského inženýrství, stavěl si obydlí i celá města. Paradoxně však celá jeho interakce s krajinou podléhala mytologickému posvátnu, personifikovaným silám přírody, jež si vyžadovaly patřičnou úctu, modlitby i zoomorfni oběti nebo úlitby, čímž se člověk snažil odvrátit božskou zlost či naopak nabýt božské sympatie.

Percepce krajiny je zde reflektována na příkladu krajin, o kterých se domnívám, že nesou společné znaky krajiny sakrální a mají tak k této unikátní sféře velmi blízko. Jedná se o krajinu rurální – kdy vegetační cykly a úroda hrály tak významnou roli pro agrární společnost, že bylo společenskou nutností pořádat svátky, slavnostní průvody, oběti či prokazovat úctu jiným způsobem (příslušným bohům či bůžkům), aby se maximalizovala plodnost a úrodnost v rámci kultivace půdy.

⁴⁹ McINERNEY, J. – SLUITER, I.: *Valuing Landscape in Classical Antiquity. Natural Environment and Cultural Imagination*. Boston, s. 1 – 3.

⁵⁰ COLE, G. S.: *Landscapes, Gender and ritual space. The ancient greek experience*. Californie 2004, s. 7.

V rámci rurální krajiny je dalším reflektovaným pojmem tzv. krajina bukolická, neboť tato utěšená přírodní scénérie z rukou pastýřských poetů předkládá obraz venkovské utopické přírody, jež disponuje nespočtem mytologických nadpřirozených bytostí, které současně obydleli i krajinu sakrální, z čehož plyne, že se tyto dva pohledy na krajinu v lecčems kryjí.

II. 1. Rurální krajina

Orající Erós

*Odložil luk i louč a selského biče se chopil
Erós, ničemný kluk, na záda mošnu si vzal
když pak připřáhl k těžkému jhu dva robotné býky,
vyoral několik brázd, zasíval pšenku a děl,
vzhládnuv k Diovi: Poslyš: ty brázdy pěkně mi naplň,
nechce-li Európin býk zavzdychat pod jařmem mým!*⁵¹

Byť tato podkapitola nese název „rurální krajina“, neduplikuje tato stať pouze krajinu venkovskou, ale spíše se jedná o pojem pracující s konceptem Rudofa Fattoviche uvedeným výše, tedy s termínem *rural landscape*, zatíženým hospodářskou činností, zemědělstvím a exploatací půdy, jakožto nejzákladnějším pohledem na krajinu, bez kterého by se agrární společnost neobešla. Reflexe krajiny však není omezena pouze na ekonomický sektor, naopak díky rozmanité pramenné základně (poezie pastýřská, poezie didaktická, odborné stati stran zemědělství) se nabízí rekonstrukce krajiny z mnoha úhlů, což přispívá k vyšší míře vnímání krajiny jako komplexu.

Zemědělství představovalo hlavní hospodářské odvětví celé antické éry, provozovalo se u obcí všech velikostí, od měst, vesnic až po jednotlivé územní celky v podobě osamocených statků.

⁵¹ Cit. MOSCHOS: *Stobaios*, 4

Základním pravidlem byla zemědělská nadprodukce, což se rozšiřovalo společně s expanzí Římského impéria, kdy dobytá území nahradila soběstačné hospodářství na nadprodukcii, čímž platila tribut. Díky nadvýrobě mohla být zásobována města, vesnice i armády; zároveň pro zemědělce představovala výzvu v podobě výnosného zisku. V provinciích zaštiťovali (z části) agrární činnost původní komunity (se svými tradičními metodami), proto se venkov stal směsicí romanizovaných měst, vil či usedlostí společně s domorodými osadami a statky.⁵²

Dle nejstarších pověstí existovala počátkem Říma tzv. pozemková rovnost – Romulus přidělil každému svobodnému občanovi dva jugery⁵³ půdy. Ovšem tato výměra byla tak malá, že by neživila ani rodinu. Kultivace půdy vázla a tak není příliš překvapující, že převažoval chov dobytka nad šlechtěním polí. Proto byl Řím podle legend označován za „stát pastýřů“, což se etymologicky zrcadlí v termínu pro peníze *pecunia* (od slova *pecus* = dobytče). Hlavním majetkem starých Římanů tak byl dobytek, kterým se dokonce platily soudní pokuty.⁵⁴

Zemědělství dosáhlo v Itálii svého vrcholu za pozdní republiky a raného císařství, vývoj již dříve urychlil také kontakt s agrárně vyspělým Kartágem a Řeckem, od kterých Římané přejímali myšlenky a inovace. Zatímco dříve bylo nejvýnosnějším odvětvím pěstování obilí, v období císařského Říma vzkvétalo pěstování vinné révy a oliv společně s chováním ovcí a dobytka, což se projevovalo velkým množstvím pastvin.

Ve vyšších zalesněných polohách se šlechtily ořechy – a to jak pro lidi, tak pro prasata jako krmivo. V nezalesněných výšinách se objevovaly logicky pastviny.

⁵² ADKINS, L. – ADKINS R. A.: *Antický Řím*. Praha 2012, s. 177 – 178.

⁵³ Cca ½ ha

⁵⁴ DOBIÁŠ, Josef: *Agrární otázka ve starověkém Římě*. In: GROH, F. – JIRÁNÍ, O. – SALAČ, A.: *Agrární poměry a problémy v antice*. Praha 1928, s. 48 – 49.

V některých částech východních provincií probíhalo speciální zavlažování ke kultivaci rýže. Rovněž se však pěstovaly datle, fíky, konopí a bavlna. V močálovitých místech se pěstoval rákos na výrobu papyru. V provinciích kolem Dunaje, v Germánii a Británii byl důraz kladen na produkci obilovin, avšak enormně důležitou obilnářskou oblastí zastával tradičně Egypt. Konvenčním místem pro těžbu specifické suroviny byl například Libanonu (cedr).⁵⁵

Oproti řeckému písemnictví, kde se spisů o agrární činnosti dochovalo jen několik⁵⁶, nabízí římská literatura poměrně obšírnou pramennou základnu, což svědčí o významu, který přikládali starověcí Římané rolnické práci, venkovu a kultivaci půdy.

Jedním z prvních spisů (zároveň se jedná o nejstarší památku římské prózy) je pojednání *De agri cultura* (*O rolnictví*) z pera římského cenzora, spisovatele a řečníka, Marca Porcia Catona staršího (234 př. n. l. – 149 př. n. l.), jenž svým dílem ovlivnil řadu myslitelů a literátů.

De agri cultura představuje jakousi příručku, metodiku rolnické práce a soubor rad v oboru zemědělství, jež se skládá ze sto šedesáti dvou poměrně krátkých a stručných návodů. Samozřejmě, že nejčastěji se objevují tipy jak osívat⁵⁷, obdělávat pole⁵⁸, která místa prosperují kvalitní a vhodnou půdou⁵⁹, co naopak poli škodí⁶⁰, jak

⁵⁵ ADKINS, L. – ADKINS R. A.: *op. cit.*, s. 178 – 179.

⁵⁶ HÉSIODOS: *Erga kai hémerai* (*Práce a dny*); THEOPRASTOS: *Peri fytón historia* (*Zkoumání o rostlinách*), *Peri fytón aitión* (*O příčinách v životě rostlin*); XENOFÓN: *Oikonomikos* (*O hospodářství*), *Kynégetikos* (*O lovu*).

⁵⁷ CATO: *De agri cultura*, XXVII

⁵⁸ CATO: *De agri cultura*, LXI

⁵⁹ CATO: *De agri cultura*, XXXIV

⁶⁰ CATO: *De agri cultura*, XXXVII

sázet olivovníky či jiné stromy⁶¹ a spousty dalších pokynů stran pěstování rozličných plodin nebo pravidel při chovu dobytka.

Nicméně Catonovo dílo se neomezuje pouze na agrární činnost nebo povinnosti každého rolníka či pastýře, ale rozšiřuje tematický okruh dál do gastronomických složek – jako jsou recepty (koláče, placky, pletence, dorty, koblihy atd.)⁶² nebo skutečné gurmánské triky tipu – jak správně nasolit kýtu či puteolské řízky⁶³. Kromě toho spis obsahuje informace, jak se správně chovat k otrokům, jaké jim podávat jídlo, víno nebo oděvy.⁶⁴ Podstatná část publikace také nese léčitelský charakter a předkládá čtenáři rady ohledně všemožných chorob či jiných neduhů těla.

Nejzajímavější pasáž však představuje lidová magie v podobě mystického zařikávání, jež pomocí posvátné formule dokáže uzdravit zlomeninu či vymknutí (prakticky jde o tvorbu primitivní dlahy, byť uzdravení je v tomto případě podmíněno vyřčením magické formule):

„Je-li nějaké vymknutí, uzdraví se takovýmto zařikáním. Vezmi si zelenou třtinu čtyři nebo pět stop dlouhou, v polovině ji rozřízni, a dva muži ať ji drží takto rozdělenou u kyčelních kostí. Pak začni odřikávat nad zlomeninou tuto formuli: moetas uaeta daries dardaries asiadarides unapetes⁶⁵, dokud se [třtina] nespojí. [...] Mávej nad tím železem⁶⁶. Až se spojí a jedna [polovina] se dotkne druhé, vezmi je do ruky, přiřízni

⁶¹ CATO: *De agri cultura*, XXVIII

⁶² CATO: *De agri cultura*, LXXIV – LXXXII

⁶³ CATO: *De agri cultura* CLXII

⁶⁴ CATO: *De agri cultura* LVI – LIX. Co se oděvů týče, Cato poskytuje dokonce radu, kde sehnat například nejkvalitnější tuniku (*De agri cultura*, CXXXV).

⁶⁵ Text uvedený v této pasáži je nepřeložitelný. V různém vydání se dokonce liší.

⁶⁶ Zlí duchové se dle tehdejších pověr železa obávali.

zleva i zprava a přivaž na vymknutý úd nebo zlomeninu a uzdraví se. Přece však denně zařikej nad zlomeninou tuto formuli.“⁶⁷

Významným dílem zemědělského charakteru, jež nepřipomíná již „pouhou“ příručku, ale představuje odborný spis, jsou *Rerum rusticarum libri III*⁶⁸, jejichž autorem je římský polyhistor, gramatik a spisovatel Marcus Terentius Varro (116 př. n. l. – 27 př. n. l.). Nejvýznamnější stat', zabývající se rolnickou prací, povinnostmi a zemědělskými technikami, představuje kniha I.

Na výše uvedené velkolepé dílo navázal svým didaktickým eposem *Georgica* jeden z čelních a význačných básníků římské literatury – Publius Vergilius Maro (70 př. n. l. – 19 př. n. l.)⁶⁹. Jelikož se jedná o žánr básnické formy, lze se domnívat, že účel této tvorby byl spíše propagační (oslava italského venkova bylo v souladu s oficiální propagandou, stavící Itálii na první místo nejen celé říše, ale taktéž světa), než-li zcela poučný. Pojetí venkova, kde byl vychován i autor, je v určitých pasážích idealizované (zemědělství po občanských válkách bylo ve špatném stavu), avšak celá tato tvorba oslavuje agrární činnost, morální hodnoty rolníků a nezbytnost venkova.⁷⁰

Veršotepec dedikuje své dílo Gaiovi Maecenatovi⁷¹ a sám uvádí, o čem didaktický epos pojednává:

„Co žene osení ve zdárný růst, kdy vhodné je půdu

⁶⁷ Cit. CATO: *De agri cultura*, CLX

⁶⁸ VARRO: *Rerum rusticarum libri III*; dostupné v originálním znění i anglickém překladu na webu: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Varro/de_Re_Rustica/home.html [Cit. 29. 7. 2017].

⁶⁹ Jeho život a dílo ilustruje Otakar Jiráni ve své publikaci: *Vergilius: Život a dílo; k dvoutisícimu výročí narození básníka*. Praha 1930.

⁷⁰ VAŇORNÝ, Otmar: *Doslov*. In: VERGILIUS: *Zpěvy rolnické a pastýřské*. Praha 1959, s. 134 – 135.

⁷¹ Gaius Cilnius Maecenas (mezi lety 74 – 64 př. n. l. – 8 př. n. l.) – bohatý a vzdělaný římský aristokrat etruského původu; proslul díky inklinaci ke kultuře, shromažďoval kolem sebe literáty, kterým poskytoval hmotné statky, aby se mohli plně věnovat umělecké tvorbě – vstup do Mecenateviny skupiny zavazoval básníky k podpoře Octaviana Augusta a jeho politiky. Od jména tohoto aristokrata se odvozuje české slovo „mecenáš“. In: *Encyklopedie antiky* (ed. SVOBODA, L.a kol.). Praha 1973, s. 358.

*zorávat, Maecenate, kdy k jilmům vázati révu,
kterak chovati skot, jak chovat kozy a ovce,
jaké má znalosti míti, kdo šetrné včely chce chovat,
o tom zpívati počnu.⁷²*

Z úvodního verše lze tedy rozeznat strukturu práce, skládající se ze čtyř knih – kniha první o pěstování obilí a kultivaci půdy, kniha druhá o pěstování stromů a vinné révy, kniha třetí o chovu dobytka a kniha čtvrtá o včelařství. Nicméně celým básnickým líčením prostupuje jakási úcta, Vergilius nevidí rolnickou práci jako nemilou trudnou povinnost, ale jako něco kouzelného a vznešeného – obilí je darem bohyně Cerery, vinná réva s ovocnými stromy dary Bakchovy, oliva darem Minervy atd., z čehož plyne, že se bohové ze zemědělské činnosti těšili a zároveň jí žehnali, proto jí Vergilius neopomíjel ani ve svém spisu:

*„Ó zářivá vesmíru světla,
kterými roční běh jest řízen a nebeské báně;
Libere, Cerero živná, vždyť jedině milostí vaší
ze země bohatý klas nám namístež žaludu vzrostl,
vzrostl i révy dar, mok, jenž v poháru míchán je s vodou.
Vy též, faunové, přijďte, vy pomocná rolníků božstva,
prospěšte, faunové, sem, též dryády, stromové víly,
ó, vašich darech chci pět!
[...]*

Sám též opust' své háje a otcovské Lykaia stráně,

⁷² VERGILIUS: *Georgica*, I, 1 – 5

*tobě-li Maenala tvá jsou na péči, ochránce ovcí,
přijď, ó arkadský Pane, pln milosti!*

Neváhej přijít,

Minervo, dárkyně oliv, i ty, jenž první jsi oral.

Přijď, ó Silvane, též, jenž cypřiš i s kořenem neseš,

bozi i bohyně všechny, již polnosti v ochraně máte,

kteří dáváte růst též tomu, co beze vší setby

vzešlo, a vlašíte deštěm, co neseto, jako co seto.⁷³

Podobně „božstvem prostoupené“ zemědělsky zaměřené dílo, *De re rustica libri XII*⁷⁴, jehož autor, Lucius Iunius Moderatus Columella (4 n. l. – 70 n. l.), se explicitně hlásí k Vergilioví a odkazuje se na jeho tvorbu⁷⁵, je význačné zejména tím, že vzniklo na bázi vlastních autorových zkušeností, neboť sám obhospodařoval v Itálii několik statků. Svým rustikálním dílem toužil vzbudit u Římanů nadšení pro zemědělství (příčinu úpadku tohoto odvětví viděl v tom, že půdu kultivovali a obdělávali nejnižší otroci, zatímco jeho ideální představa tkvěla v tom, že o půdu a zemědělství by se měli starat sami patriciové). Columella byl zastáncem intenzivního a racionálního hospodaření, jež spočívalo na bázi zkušeností a důkladného studia řecké i latinské literatury.⁷⁶ Kromě díla *O zemědělství* se autor zasloužil o stať, pojednávající také o pěstování stromů – *De arboribus*.

Nejpůsobivější pasáží z celého zemědělského spisu je bezesporu kniha desátá – *De cultu hortorum* (*O pěstování zahrad*), neboť je napsána v hexametru. Kapitola

⁷³ Cit. VERGILIUS: *Georgica*, I, 6 – 23

⁷⁴ Kniha v originálním znění dostupná In: <http://www.thelatinlibrary.com/columella.html> [cit. 29. 7. 2017].

⁷⁵ COLUMELLA: *De re rustica*, X, 15. In: <http://www.thelatinlibrary.com/columella/columella.rr10.shtml> [cit. 29. 7. 2017].

⁷⁶ *Slovník latinských spisovatelů*. (ed. KUŤÁKOVÁ, Eva a kol.). Praha 2004, s. 184.

vyobrazuje zahradnictví, a to v závislosti na vegetačních cyklech, kdy ukládá rady a popisuje adekvátní činnost vzhledem k ročnímu období. Tato část spisu je charakteristická přítomností mytologického systému, personifikací, kdy přírodní jevy nesou antropogenní prvky, a něžným milostným podtónem textu:

*„Dokonce nejvyšší z bohů již odloží blesky a dávný
provádí milostný úskok, jímž Danau obelstil, takže
do lůna matky Země zas vtéká mohutným deštěm.
nemůže synovu lásku teď odmítnout rodička Země,
strpí milostný styk, vždyť sama zaplála touhou.“⁷⁷*

Na základě reflektované literatury, lze agrární činnost spojenou s kultivací půdy a exploatací považovat za jakousi bohoslužbu – pakli-že rolník dobře vykonává svoji práci a dělá užitečnou věc pro lidstvo i stát, bude odměněn zdarem, jenž byl v rukou božích. Samozřejmě, že růst obilí podporovalo Slunce, ale nikoliv jako pouhé vesmírné těleso, ale především jako mocný Sol. Čím by se lidská duše zotavovala pozemskými strastmi, nebýt Bakchova vzácného daru v podobě vína? Veškeré plody byly shledávány jako božské dary. A nejen to, dle mytologie a starých bájí to byli právě bohové, kteří naučili lidi orat, obdělávat půdu či zhotovovat nástroje.⁷⁸ Právě proto byl antický Řím plný zemědělských a venkovských slavností, svátků či průvodů, kde se při oltáři hojně obětoval dobytek či vykonávala úlitba – jako poděkování za

⁷⁷ Cit. COLUMELLA: *De re rustica*, X, 205

⁷⁸ PSEUDO-HYGINUS: *Fabulae*, 277

božskou přízeň. Ostatně prostý venkovan dokonce radil ostatním, jak ušlechtilé žít v souladu s přírodou.⁷⁹

⁷⁹ HORATIUS: *Saturae*, II, 2

II. 2. *εἰδύλλιον* neboli *carmen bucolicum* – obrázky pastýřské harmonie

Jedním ze zcela specifických pojetí krajinného rázu v antické době byla tzv. bukolická poezie, jež reprezentuje utišenou, harmonickou krajinu venkovského životního stylu. Tato idylická pastýřská krajina stojí na pomezí tzv. vnitřní i vnější krajiny, neboť v zásadě popisuje přírodní fenomény, nicméně již z principu žánru musí být subjektivní, neboť předkládá básníkům autentický prožitek z krajinné scenerie.

Skrze celé dějiny evropského básnictví vystupují snad nejdéle tyto typičtí hrdinové pastýřské poezie – celé houfy chlípných Satyrů, Faunů, nymf, Najád, ale především pastýřů a sličných družek. *Locus amoenus* (nejen jako literární topos) a celá harmonická idylka spadala pod boha lesů, pastvin, stád, pastýřů a lovců – Pana. Tento drahý syn boha Herma⁸⁰, jenž se vyznačoval svým specifickým vzhledem, nejčastěji zvesela hrával na svoji píšťalu, a kdo chtěl s Panem vycházet „za dobře“, bylo zvykem zanechat dar – jako kupříkladu vzácné dary od Dafnida⁸¹:

„Dafnis s bělostnou pleť, jenž na krásnou sýringu hrával

Líbezná pastýřská píseň, Pánovi dává dar:

⁸⁰ Občas se uvádí, že je synem Dia a nymfy Oineis; nicméně zde upřednostňuji *Hymnus na Pana*, jež sestavil Homér (přesněji Homérovi následovníci, hymny dokonce pocházejí z různých dob, byť je použito homérských obrátů a veršů, slovní zásoba pochází z mladší doby). In: HOMÉROS: *Hymnoi Homérικοί*, 19.

⁸¹ Dafnis je jednou z nejoblíbenějších postav bukolické poezie. Jedná se o sicilského pastýře, jenž dle pověsti pastýřské verše „vynalezl“. Svou hrou na sýrinx často okouzloval i samotné nymfy, avšak jeho konec byl trýznivý, neboť se zalkl smrtí pro nešťastnou lásku. Nejznámější ztvárnění pochází však z románové tvorby – slavný milostný román z pastýřského prostředí *Dafnis a Chloé* od autora Longa (cca 2. stol. př. n. l.) In: AUGUSTA-BOULAROT, S.: *Slovník řecko-římské mytologie a kultury*. Praha 1993, s. 68.

*Píšťalu navrtávanou, hůl pastýřskou, broušený oštěp,
Z koloucha kůži a tašku – jablka nosíval v ní.*⁸²

Nebo prosté dary od nejmenovaných pastýřů:

*„Tuhletu dubovou větev, již zkřivenou časem a stářím,
venkovští pastýři kdysi uťali v úbočí hor;
hladkou pak postavili zde na cestě Panovi, který
chrání bujará stáda – krásný a radostný dar.*⁸³

Tvorba epických idyl s krajinnou tematikou tradičně spadá do období helénismu, kdy ve 3. stol př. n. l. dal Theokritos svými díly vzniknout novému žánru, zvanému bukolská poezie⁸⁴, která byla inspirována písněmi sicilských pastýřů. Stejně jako se povedlo Theokritovi přenést přírodní idyly a eklogy do řecké literatury, podobně tak učinil i Vergilius v rámci literatury římské. Právě prostřednictvím Vergiliovy poezie byla následně a pozoruhodně ovlivněna literatura evropská.

Charakteristickým rysem lidových pastorál, díky kterému nabývá tato utopistická fikce rozměr harmoničnosti a formuje projev citu k přírodě – je krajinná scenérie, jež tvoří kulisy nikoliv přímo reálné přírody, ale spíše reprezentuje skrze sofistikovanou uměleckou metaforu vnější obraz rozpoložení lidské duše:

„Tady si, poutníku, lehni, zde na tento zelený trávník,

Popřej znaveným údům po cestě svízelný klid.

⁸² Cit. THEOKRITOS: *Epigramy*, 32, 2

⁸³ Cit. *Anthologia Palatina*, 8

⁸⁴ S pastýřským prostředím je spojeno hned jeho několik děl: *Eidyllion Búkoliastai* (Pastýřské písně), *Aipolikon kai poimenikon* (Píseň pastýře koz a ovcí), *Búkoliastai* (Pastýřské písně), *Búkolistos* (Pasáček), *Kómos* (Zastaveníčko), *Paidika aiolika* (Aiolské písně pro chlapce), *Aités* (Miláček), *Nomeis* (Pastýři), *Thalysia* (Dožínky), *Ergatinai é Theristai* (Pracovníci čili Ženci), *Farmakeutria* (Čarodějnice), *Syrakosiai é Adóniazúσαι* (Syrakusanky čili ženy na slavnosti Adónidově). In: *Slovník řeckých spisovatelů* (ed. BORECKÝ, Bořivoj a kol.), Praha 2006, s. 526 – 527.

*Pínie tady šumí, dech vánku tě ovívat bude,
Radostná píseň cvrčků kouzlem ti naplní sluch,
V poledne na šalmaj hraje blíž horského pramene pastýř,
Ve stínu pod hustou klenbou mocného platanu skryt.
Unikneš letnímu žáru „Psi hvězdy“, tak palčivé ihned
Po ránu: pozorně jen Hermova pokynu dbej.“⁸⁵*

Pastýřská idyla pochází z etymologického hlediska z pojmu *εἰδύλλιον* (lat. *eidyllion*), což znamená obrázek. *Βουκόλος* (lat. *búkolos*) zase označoval „honáka skotu“ či „pastýře“. V latinské literatuře se uchytil termín *carmen bucolicum* (popřípadě ekloga).⁸⁶

Lidové pastýřské písně se často vyznačovaly svébytnou lyričností, podmanivou náladovostí a výstižnou charakteristikou postav s vysokou četností přirovnání k přírodním fenoménům. Hojnost krajinných námětů vyplňovaly mytologická látka, autentičnost božského prvku, bájní i historičtí hrdinové, fauna a flora dané lokality, pastýřský venkovský život nebo se čteně objevoval taktéž motiv lovecký, jako například lov samotného Pana, jenž si pomyslel na nevinně spícího Dafnida:

*„Na zemi poslaném listí spíš, Dafnide, pro odpočinek
znaveným údům, vždyť v horách nástrahy zvěři si klad.
Tebe však ulovit chce sám Pán a Priápos, jemuž
věncí líbeznou hlavu břečťan a šafránu květ.
Kvapně vnikají oba již do tvé jeskyně. Prchni,*

⁸⁵ Cit. *Anthologia Palatina*, 1

⁸⁶ KUŤÁKOVÁ, E.: *Předmluva*. In: *Písně pastvin a lesů*. Praha 1977, s. 10.

*Tíživou mátohu spánku zažeň a uprchni pryč!*⁸⁷

Panovi, jakožto bohu lovu, skládali lovci a honáci velkou poklonu a často za své získané kořisti děkovali:

*„Nohy z kance a luk, jenž skvěle zná vysílat šípy,
věnuje Polyasinos Panovi, dále svůj kýj,
toulec a vodítka pro psa: to všechno ti, vladaři výšin,
Věnuje za to, že lov na kance úspěšný byl.“*⁸⁸

Směrodatnou otázkou zůstává, proč se stali právě honáci tak oblíbeným námětem pro poetický žánr. Antické prameny z kulturně-sociologického hlediska nenabízí žádný obraz faktografického sdělení, který by jednoznačně popisoval venkovana, jemuž by se dostávalo zvláštní hodnotné úcty. Naopak – často nevzdělaní, žijící v drsných podmínkách, otužili venkované pasoucí svá stáda daleko od městské jednotky na samotě spočinuli na posledních příčkách společenské hierarchie. Proto je nutné zmínit, že idealizovaný pastýř bukolické poezie v žádném případě nekoresponduje s reálným obrazem v rámci antické společnosti. Jeho vyobrazení představuje takřka nedostižný vzor, vznikl jako pouhá umělecká stylizace a od skutečného pastýře s jeho venkovským životním stylem je vzdálen na míle daleko. Pastorála se tak jeví jako exkluzivní umělecký fiktivní um, kdy v sobě skrývá předstíranou prostotu skrze pastýřské motivy, díky nimž literát dosahuje rafinované alegorie převleku.

⁸⁷ Cit. THEOKRITOS: *Epigramy*, 32, 3

⁸⁸ Cit. *Anthologia Palatina*, 7

Jednou z odpovědí, jež by alespoň z části vysvětlovala oblibu venkovského prostředí, která vznikla právě (ne náhodou) v helenistické době, je vznik kosmopolitního města spojující mnoho ras a národností, čímž se vytvořila na psychologicko-sociální bázi jakási zátěž na jedince stran neosobního a anonymního prostředí. Útěk do přírody značil tedy nejen duchovní útěk ze společnosti či jakousi formu útěchy, ale také srostlost s domovskou krajinou, na které pracovali jejich rolničtí předkové. Zázemím osobního života se tak stala příroda, ke které měl člověk blíže než ke vzdálené společnosti. Vztah k přírodě umocňovaly i rozličné náboženské synkretismy vzešlých kultovních spolků, jejichž interpretace přírodního mýtu zakořenila do každodennosti antického člověka. Příroda prezentovala mystický ideální obraz světa, v němž splývaly protiklady rození a zániku (vegetační cykly).⁸⁹

Autoři idyl dokázali vybarvit vesnický život, jenž představoval klid, harmonii s přírodou a bezstarostné časy – oproti demoralizovaným městům a zkažené civilizaci, což lze považovat za velmi pokrokové myšlení na jedné straně – tedy, že si starověký člověk před více než 2 000 lety uvědomoval nepříjemnosti spojené s civilizačními neduhy; ale na straně druhé za děsivé a varující.

Jak již bylo zmíněno výše, pastýřské idyly do římského světa uvedl svojí poezií Publius Vergilius Maro (70 – 19. př. n. l.). Jeho význam či velikost netřeba přespříliš rozebírat, neboť každé jeho dílo (ať se již jedné o *Zpěvy pastýřské*, *Zpěvy rolnické* nebo *Aeneis*) bylo v latinské literatuře ojedinělé a napříč generacemi působilo na další veršotepce inspirativním dojmem.

⁸⁹ POKORNÝ, Petr: *Řecké dědictví v Orientu*. Praha 1993, s. 193 – 195.

Vergiliova tvorba je často shledávána jako adaptace řeckých předchůdců či jiných římských literátů, na které navazuje (např. Theokritos, Lucretius, Catullus)⁹⁰, nicméně Vergilius dává svým dílům osobitý charakter, tradovaným námětům přikládá rozličné formy a bezesporu byla také jeho tvorba ovlivněna rozdílným dobovým kontextem.

Tento dobový kontext je rozpoznatelný i u jeho první velké sbírky, *Eclogae* (*Bucolica*), neboť v Římě probíhaly občanská války (42 – 39 př. n. l.) a tyto nešťastné časy básníka bezesporu poznamenaly. *Zpěvy pastýřské* nepochybně svým námětem a formální stránkou navazují na Theokritovy pastorály – nicméně Vergilius do sbírky (oproti Theokritově odměřenosti od svých postav) vtiskl osobité zabarvení, jež se zrcadlí především ve sdělení nálad, dojmů či vyřčení názorů na rozmanité události.⁹¹

S básněmi se Vergilius takřka identifikoval, zkonstruoval niterní fikční svět plný vlastní mytologie a vlastních rituálů. Literát se sám pohybuje uvnitř bukolické dimenze, proto jsou také jeho eklogy zalidněny ve velké míře historickými postavami z římského prostředí (byť sofistikovane zahaleni v pastýřském přestrojení) než skutečnými honáky dobytka. Touto cestou lze pak rozmlouvat o aktuálních událostech, vést spory či vyjádřit sympatie vlivným osobnostem z Římské říše.⁹² Na druhou stranu básník detailně nevykresluje krajinnou scénérii ani nelíčí do detailu podrobnosti o pastýřském venkovském životním stylu. S těmito náměty nakládá velmi volně.

Harmonická atmosféra je často „nabourávána“ dualistickým schématem, jak je patrné například z první eklogy, jež symbolizuje stesk a nechuť opustit rodnou půdu, kdy dva pastýři představují dva rozdílné světy – na jedné straně pastýř Tityrus, hovící

⁹⁰ LIPKA, M.: *Language in Vergil's Eclogues*. Berlín 2001, s. 29 – 80.

⁹¹ KUŤÁKOVÁ, E.: *Předmluva*. In: *Písňe pastvin a lesů*. Praha 1977, s. 190.

⁹² ŠUBRT, Jiří: *Římská literatura*. Praha 2005, s. 133.

si ve stínu košatých korun stromů; na straně druhé Meliboeus, nucen rozloučit se s domovinou⁹³ – utopická idylka versus drsná realita:

*„Tityre, ty si tu hoviš a pod buku košatou klenbou
na tenkou píšťalu pískáš a pastýřskou skládáš si píseň.
Já svůj rodný kraj, své půvabné opouštím role,
já teď z otčiny prchám, ty s klidem stinné ty lesy
učíš, by volaly jméno tvé spanilé Amaryllidy.“⁹⁴*

Stejně tak dobře lze v první ekloze spatřit i aktuálnost a konstrukci vlastních poetových zkušeností, (jež se však promítají skrze všech deset pastorál⁹⁵), kdy nářek pastýře sílí pod faktem, že jeho rodných polí bude užívat cizí surový voják, což evokuje skutečnost konfiskace Vergiliových rodinných statků:

*„Zdalipak po letech ještě kdy uzřím končinu rodnou,
zdali i drnový krov své chudé chatrče spatřím –
s úžasem v království svém jen několik uvidím klásků?
Ach, teď surový voják ty vzdělané bude mít role,
cizák tu ornici mou! Ó, kam vás zavedl krutý,*

⁹³ VERGILIUS: *Bukolika*, I, 64 – 66

⁹⁴ Cit. VERGILIUS: *Bukolika*, I, 1 – 5

⁹⁵ Lze uvažovat i nad otázkou, zda Vergiliova sbírka skutečně spadá do pastýřské poezie, neboť dílo zachycuje problematiku kultury, politiky i literatury (ekloga 6 a 10), nikoliv kýžený pastýřský život – což po drobnější analýze lze vyvrátit, neboť žánr je opravdu blízký Theokritově poezii a Vergilius tak jenom dokazuje, že je mistrem metafory a převleku. In: VAŇORNÝ, Otmar: *Doslov*. In: *Zpěvy pastýřské a Zpěvy rolnické*. Praha 1959, s. 140.

*ubozí občané svár! – Tož těmto jsem osíval pole!*⁹⁶

Vergiliovo dílo však s sebou nese naději – naději na lepší časy. Jak již bylo naznačeno výše, autor byl ovlivněn soudobou politickou situací ve Věčném městě a vyhlížel zlatou éru Římského impéria. Po vleklých bojích občanské války vkládá vznešená očekávání do některé osobnosti na politické scéně, ovšem dodnes není zcela jasné, koho měl Vergilius na mysli. Dle převažujícího mínění odborné obce se jedná o Caesarova adoptivního syna, Octaviana⁹⁷, budoucího prvního císaře Římské říše, jenž skutečně zajistil ve své době období míru a prosperity, zvané jako *Pax Romana*⁹⁸:

„Nastup na dráhu slávy, tak vznešenou, čas se už blíží,

drahé ty božské dítě a velký potomku Jovův!

Viz, jak klenutý svět svou tíhou celý se chvěje,

země i vysoké nebe i daleké prostory mořské,

viz, jak příští ten věk zas plný radostí všecko!

Ó, kéž těchto se dob můj život ve stáří dočká,

jakož i duch, jenž sílu by měl tvé vyličít skutky!

Pak by mne nepředčil v písniích ni trhácký Orfeus ni Linus,

třebaže jednomu pomáhá matka a druhému pomáhá otec,

Orfeu Kalliopea a Linovi Apollo sličný,

kdyby i závodil Pan, své Arkady za soudce maje,

prohru by prohlásil Pan, své Arkady za soudce maje.

*Usmáním začni už, chlapečku malý, svou poznávat matku.*⁹⁹

⁹⁶ Cit. VERGILIUS: *Bucolika*, I, 67 – 72.

⁹⁷ ŠUBRT, Jiří: *Římská literatura*. Praha 2005, s. 132.

⁹⁸ V úvahu, kdo je ono zázračné dítě, které Vergilius oslavuje a očekává, připadá ještě zakladatel první veřejné knihovny, Gaius Asinius Pollio (76 př. n. l. – 4 n. l.).

⁹⁹ Cit. VERGILIUS: *Bucolika*, IV, 48 – 60

Všechny tyto pastýřské idyly, idealizované selanky, představují v antické literatuře svébytnou složku, jež zprostředkovává krajinu takovým způsobem, že demaskuje hlubší citová opojení nejen se scenérií přírodních kulís, ale také s básnickovou duší a celistvým světem. Krajinná iluze hraje významnou roli ve vyjadřování nálad i názorů, a to jak v případě detailních deskripcí přírodních jednotek plných mytologických bájných bytostí, tak i v případě Vergiliova díla, jenž implicitně komentuje historické události. Nicméně ideální obraz krajiny (společně s čistým, utěšeným a harmonickým životem honáků) představuje jednu z nejsilnějších utopií ve starověku.¹⁰⁰

¹⁰⁰ JELÍNEK, Petr – KYSUČAN, Lubor: *Venkov a krajina*. Brno 2017, s. 123.

III. Příroda a krajina jako sakrální prostor

„Z míst pustých Bakcha spatřil jsem v hloubi skal,

jak učí zpívat nymfy a satyry,

ty kozonožce ostrých uší.

*Všechno to věřte mi, lidé příští!*¹⁰¹

Ve starověkém Římě se všechen život odehrával na pozadí přírody, což bylo dáno úzkou spjatostí společnosti s krajinou a vegetačními cykly, které řídily každodennost antického člověka. Nelze však starověkého Římana vnímat pouze jako vykořisťovatele, jenž v rámci zemědělství tíhne k exploataci půdy, ale především jako pokorného služebníka, jenž vnímal přírodu se všemi jejími dary jako božské dílo.

V antickém světě bylo směrodatné konceptuální pojetí času, kdy lze rozlišovat dva pojmy – *chronós* a *kairós*; termín *chronós* značil jistou personifikaci ubíhajícího času, zatímco *kairós* příležitostný prožitek, žitý okamžik, pravá chvíle pro vykonání božského záměru¹⁰². Podobně konceptuálně bylo nahlíženo i na prostor, kde nejvýznamnější úlohu ztvárnila symbolická sakrální místa, jež prezentovala středobod pozemského a nadpřirozeného světa. Nemuselo se nutně jednat o chrám (*templum*), jenž původně označoval část nebes, kterou augur (ptakopravec) označil pro své

¹⁰¹ Cit. HORATIUS: *Carmina*, II, 19, 1 – 4

¹⁰² Ve společnosti se vžil termín „Kairos 1989“, jež použil papež Jan Pavel II. v roce 1989 k významným politickým událostem ve východní Evropě.

věštění, ale jednoduché svatyně s oltáři (*ara*) se rozkládaly po celé krajině, zejména na venkově.¹⁰³

Posvátný prostor zpodobňovala samotná příroda, jevila se jako obrovský organický symbolický chrám, jehož uctívateli se stávali Římané od svého narození. Každý geomorfologický krajinný fenomén či přírodní jev nesl antropogenní prvky, ať se již jednalo o hory, jeskyně, větry, stromy, háje, jezera, studánky či prameny – všechny tyto naturální kulisy sloužily velkolepému mytologickému divadlu s význačnými archetypálními symboly.¹⁰⁴

Nedílnou součástí antického náboženství byla tedy personifikace přírodních úkazů či alespoň přiřčení jim specifického boha, bůžka nebo patrona, což charakterizovalo takřka všechny starověké kultury. Jak vnímal starověký Říman svět kolem sebe, nejlépe vystihuje Ovidius v jedné pasáži své slavné sbírky *Metamorfoses*:

*„Sluneční palác tam do výše čněl, měl vysoké sloupy,
leskl se celý zlatem a bronzem, vždy ohnivě skvoucím.
Bělostná slonová kost mu štítý nahoře kryla,
veřeje dvoukřídle brány se třpytily stříbrným leskem,
nad jejich látku však vyniklo dílo, neb Tavitel Vulkán,
vytepal na nich moře, jak obtéká krajiny zemské,
vytepal pozemský svět a nebesa, visící nad ním.
V moři je viděti blankytné bohy, tam Tritón je zvučný,
Próteus měnící tvářnost, též Aigaión, stooký obr,*

¹⁰³ ADKINS, L. – ADKINS R. A.: *Op.cit.*, s. 324 – 325.

¹⁰⁴ JELÍNEK, Petr – KYSUČAN, Lubor: *op. cit.*, s. 70 – 71.

*jak se o hřbety velryb on opírá pažemi svými;
Dóris a Néreovny, z nichž jedny, jak plavou, bys viděl,
druhé, jak na skále sedí a suší si zelené vlasy,
jiné se na rybách vozí; tvář jejich není sic stejná,
ani však rozdílná příliš, má vzhled, jenž přísluší sestrám,
Na zemi je vidět muže a města a lesy a šelmy,
řeky s vílami jejich a ostatní venkovská božstva.
Nade vším klene se obraz, jež hvězdnatá obloha tvoří:
na pravých veřejích souhvězdí šest a na levých taktěž.¹⁰⁵*

Jak je patrné, přírodní scénérii obývaly rozličné nadpřirozené tajemné bytosti, víly, nymfy, duchové, bohové či polobohové, které lidé věhlasně oslavovali a skládali jim úctu, o čemž vypovídá nespočet posvátných okrsků, svatyní a oltářů v otevřeném přírodním prostředí. I samotné chrámy se stavěly většinou na lokalitách poblíž kultovního přírodního fenoménu, jak například vypovídá stať z Liviových *Dějin*, kde se popisují boje Římanů se Sabiny a založení prvního chrámu v Římě u posvátného dubu:

„Nesl zbroj zabitého vůdce nepřátel na nosítkách k té slavnosti vhodně zhotovených a vystoupil na Kapitol a tam je uložil u dubu posvátného pastýřům. Zároveň s darem vymezil místo pro stavbu chrámu Iovova a přidal i příjmení tomu bohu. „Iove Feretrie“, pravil, „já ti v tomto obvodu zasvěcuji, jak jsem jej právě vyměřil, i jako schránku pro zbroj nepřátelskému vojevůdci odňatou; moji potomci budou ji sem

¹⁰⁵ Cit. OVIDIUS: *Metamorphoses*, II, 1 – 18

klást, až zabijí krále a vojevůdce nepřátel, řídíce se tak mým příkladem. “ To je původ toho chrámu, který byl jako první ze všech v Římě zasvěcen. “¹⁰⁶

Každá agrární společnost byla závislá na vegetačním cyklu, jenž udával tempo života, formoval strategii a ovlivňoval všednost jednotlivce i celého společenstva. S těmito vegetačními cykly souvisel mimo jiných bohů a patronů také původně maloasijský kult boha zemědělské plodnosti, Priápa, jehož atributem jakožto symbolu hojnosti byl falus. Priapos byl ochráncem polí, vinogradů, včelařů, dobytka a ryb. Střežil zahrady nejen před škůdci, ale taktéž před bohapustými zloději. Na kultivované půdě „zaručoval“ četnou úrodu, proto se stala jeho socha velmi oblíbenou a často se stavěla právě na polích.¹⁰⁷ O tom, že byl jeho kult populární, svědčí i sbírka epigramů, *Priapéia*, o devadesáti pěti číslech (byť se převážně jedná o lascivní obsah.)¹⁰⁸ Kult nebyl v dávných dobách znám, rozšiřoval se až od helénistické éry a postupně nabýval na oblibě:

Prosba k Priápovi

*„Odboč toaletou stezkou, jdi, pastýři, dubinou – sochu
čerstvě ze dřeva fíku řezanou nalezněš tam,
pevnou, doposud s kůrou, sic bez uší, zato však s plodným
údem, schopným vždy splnit úkol, jak Venus to chce.
Okolo sochy je posvátná ohrada, potůček živé,
Vody ze skály stéká, na obou stranách je kryt,
Zelení vavříků svěžích, též myrt a cypřišů vonných,
Po nich pak révové větve pod tíhou hroznů se pnou,*

¹⁰⁶ Cit. LIVIUS: *Ab Urbe condita*, I, 10

¹⁰⁷ ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha 1965, s. 386.

¹⁰⁸ *Priapéia*. Online dostupné in: <http://www.sacred-texts.com/cla/priap/index.htm> [cit. 1. 8. 2017].

*Na jaře bez hrdélek kosů zpěv jasný se do dálky line,
Prerůzně laděným tónem za písni píseň tam zní,
V odpověď slavici plaví tu švitoří půvabné písně,
Z hrdélek nadaných hudbou zaznívá líbezný hlas.¹⁰⁹*

Další neméně zajímavou božskou instanci ztvárnil Adónis,¹¹⁰ bůh rodící se a umírající přírody. To, že Adónis, známý pro svoji neodolatelnou krásu, patřil k božstvům vegetace (zvláště pak obilí), dávají svědectví tzv. „zahrádky Adónidovy“.¹¹¹ Jednalo se vlastně o magický rituál, pracující s hrncem plným hlíny, kde se vysévaly a ošetřovaly po osm dnů pšenice, ječmen, salát, fenykl nebo různé květiny. Rostliny pod ostrým slunečním paprskem rychle vyrašily, avšak kvůli absenci dostatečného místa pro růst kořenů stejně rychle uvadaly, jako rostly. Ženy po osmi dnech tyto rostliny vyhodily společně s votivní soškou Adónida do moře či řeky.

Tento rituál lze interpretovat jako podporu růstu či znovuoživení vegetace, a to na základě homeopatické neboli imitativní magie. Lidská mysl totiž předpokládala, že napodobováním kýženého výsledku skutečně přispěje k jeho dosažení; fungovalo to veskrze jednoduše – například stříkání vody napodobovalo déšť, zapalování ohně zase sluneční svit. Stejně tomu tak bylo i s Adónidovou zahrádkou – imitace růstu obilí měla zajistit hojnou úrodu. Okamžitý růst například pšenice v Adónidově zahradě zaručoval vypěstované obilí taktéž na zkulturnovaném poli. Avšak aby se vše zdárně

¹⁰⁹ Cit. THEOKRITOS: *Epigramy*, 4

¹¹⁰ Občas je Adónis uváděn jako otec Priápa. In: ZAMAROVSKÝ: *op. cit.*, s. 386. Jedná se o maloasijské a syrské božstvo. Adónidovy byla zasvěcena rostlina sasanka (jež vyrašila z bohovy krve), kvetoucí v Sýrii na jaře. I jméno oné rostliny je pravděpodobně odvozeno od slova na'man („miláček“), což byl bohův epiteton. Taktéž červená růže vznikla jako připomínka oné tragické mytologické události, kdy Adónida zabil zraněný kanec při lovu, neboť za zraněným milencem pospíchala Afrodíté a šlápla na keř bílých růží, trny ji rozedraly kůži a svojí krví navždy zbarvila bílé květiny červenou. In: FRAZER, G. J.: *Zlatá ratolest*. Praha 2012, s. 374 – 375.

¹¹¹ Více v publikaci DETIENNE, M.: *The gardens of Adonis: spices in Greek Mythology*. Princeton 1977.

vyvedlo, bylo nezbytné ještě hodit Adónidovu zahrádku společně s votivní soškou do vody (zřejmě k zajištění životadárného deště) – až tímto magickým aktem byl rituál dotáhnout do finální podoby a antický člověk se mohl těšit na ušlechtilé hojnou úrodu.¹¹²

Na úrodnosti a plodnosti krajiny v římském světě participovala celá škála transcendentních bytostí; k výše uvedeným bohům lze zmínit například ještě původně etruského boha Silvana (bůh lesů, stád a zemědělství), Iuturnu (bohyně pramenů), Dianu a Virbia (bohyně lovu, plodnosti; společně se svým milým, jenž jí zasvětil posvátný háj u Aricie)¹¹³, Maiu (bohyně jara), Bakcha (bůh vína), Ceres (bohyně obilí a polní úrody),¹¹⁴ Protea (mořský bůh),¹¹⁵ Caela (bůh samotných nebes) nebo společenstvo nižších božstev; příkladem lze uvést vodní nymfy – Najády, jež zastupovaly v této oblasti nejpočetnější skupinu a dle místa výskytu se dále dělily na nymfy říční, jezerní či jednotlivých pramenů. Jejich úkolem bylo zabezpečit vláhu polnostem. Život trávily především tancem a zpěvem, proto není divu, že jejich nejmilejšími společníky byli silénové, satyrové nebo bůh Pán. Nejvzácnější druhy pak disponovaly věšteckou mocí nebo léčitelskými schopnostmi (zejména u minerálních vod).¹¹⁶ Po celou římskou éru bylo v oblibě jim stavět malé kapličky především v otevřené krajině. O jejich nemalé důležitosti taktéž svědčí fakt, že se k těmto mnohoznačným nymfám modlili i vojáci při válečném tažení.¹¹⁷

¹¹² FRAZER, G. J.: *Zlatá ratolest*. Praha 2012, s. 381.

¹¹³ OVIDIUS: *Metamorphoses*, XV, 16

¹¹⁴ OVIDIUS: *Metamorphoses*, X, 10 – 11

¹¹⁵ OVIDIUS: *Metamorphoses*, XV, 16; VERGILIUS: *Georgica*, IV, 418 – 424

¹¹⁶ STATIUS: *Silvae*, 2, 3

¹¹⁷ PLUTARCHOS: *Bioi paralléloi*, IV, 11

V lesní vegetaci trávil nejvíce času již v předchozích kapitolách zmíněný Pán. A to společně s vílami, jejichž magická síla dosahovala i takových limitů, jako byla transformace člověka v dřevinu (v tomto případě v olivovník):

*„Vily apulský pastýř kdys vyhnal ze slují jejich,
náhlým strachem je zděsil, že dlouho trnuly hrůzou.
Brzy zas k sobě přišly, s pastýřem pohrdajíce,
do taktu zvedaly nohy a tančily rozličné reje.
Rejům směje se spastýř, a venkovsky zvedaje nohy,
ke sprostým nadávkám přidá i oplzlá slova a řeči,
a dřív nezavře ústa, než strom mu obrostl hrdlo.
V oleastr byl změněn, jenž pastýřův mrav značí štávou:
jazyk sprostý a zlý se v hořkých olivách jeví,
jízlivost mužových slov v plod plané olivy přešla.“¹¹⁸*

Příroda ve starověkém Římě představovala nejen posvátnou sféru, ale taktéž probouzela u lidí záhadné tajemno; právě z přírody vznikala zacyklenost bytí a existence. Na pozadí přírody se odehrával onen dualistický boj – život versus smrt. Proto ne náhodou byla vzývána taktéž bohyně krásy a lásky, Venus,¹¹⁹ jež v dřívějších dobách byla ctěna jako bohyně jara a především oživené přírody:

*„Rozkoši bohů i lidí, rodičko Říma,
milostná Venus, jež pod nebes hvězdnatou točnou*

¹¹⁸ Cit. OVIDIUS: *Metamorphoses*, XIV, 8

¹¹⁹ Venuše; v řecké mytologii má předlohu v bohyni Afródité, zatímco však u Afrodité nejsou řecké mýty jednotné ohledně jejího zrodu, za Venušinu otce byl považován Caelus. Velkolepé úcty se Venus dostávalo především za Caesara a Augusta, neboť rod Juliů odvozoval svůj původ právě od ní. In: ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: *op. cit.*, s. 460.

*splavné moře i plodů dárkyní zemi
naplňuješ – vždyť každá živoucí bytost
na světlo světa se počata rodí skrz tebe:
z cesty ti, paní, jdou vichry, jdou nebeská mračna,
tvůrkyně země ti v ústřety líbezné stele
kvítí, hladina mořská se na tebe směje
a ztišený blankyt se leskne v záplavě záře.
Jakmile jasného jara se rozletí brána
a plodivý od jihu van se rozduje volně,
nebeské ptactvo tě první, bohyně, hlásá,
i tvůj návrat, tvou mocí protknutou v srdci;
po něm se rozjaří zvířata na bujné pastvě
a plovou přes dravé vlny; tak dychtivě každé
jde za tebou, kam si je vedeš, tvou zvábenou krásou.
Nakonec v mořích i v horách i v divokých řekách,
v listnatých sídlech ptačích i v travnatých pláních,
všechněm vštěpujíc do srdce lahodu lásky,
každému druhu se dychtivě plemenit velíš.¹²⁰*

Výše zmíněný přirozený koloběh řádu věcí je konvenčně popisován v latinské literatuře takto:

*„Ostatně z nebeských semen jsme povstali všichni,
z téhož jednoho Otce, jenž všeživné Zemi*

¹²⁰ Cit. LUCRETIUS: *De rerum natura*, I, 1

*sesílá krůpěje vláhy a rodiče rosu;
ta počavši porodí zrno i bujaré sady,
lidské plémě i všechny odrůdy zvěře,
dávají píci, již veškeré tělo se pase,
žije žádoucí život a mláďata plodí;
příjmení matka jí proto připadlo právem.
Do země všecko, co ze země vyšlo, se vrací
rovněž; a to, co se sneslo z éteru končin,
to nahoru nazpět si bere klenuté nebe.*¹²¹

Oslava vegetačních cyklů a krajiny se zrcadlila v přehršli slavností, venkovských svátků a tradičních průvodů po celém antickém světě. Jednou z nejvýznačnějších událostí byl svátek zvaný *Sementivae*¹²² (nebo také *Paganalia*), kdy se oslavovala jarní setba, přičemž první den se obětovalo bohyni Tellus, druhý pak Ceres.¹²³ S bohyní Tellus taktéž souvisel svátek *Fordicia*¹²⁴, kdy se obětovala březí kráva pro plodný dobytek a úrodná pole. Nenarozená telata se nad ohněm spálila a popel se následně používal o necelý týden později při slavnosti *Parilia*¹²⁵, což byla rituální očista ovcí a pastýřů. Dělal se velký úklid chlévů, pastýři skákali přes oheň a božstvu se obětovaly koláče a mléko.¹²⁶

¹²¹ Cit. LUCRETIUS: *De rerum natura*, II, 989 – 1000

¹²² Pohyblivý svátek, jenž se konal přibližně 24 – 26. ledna.

¹²³ TURCAN, R.: *The Gods of Ancient Rome. Religion in everyday life from archaic to imperial time*. New York 2001, s. 63.

¹²⁴ 15. dubna

¹²⁵ Svátek souvisel se založením Říma, probíhal tedy 21. dubna

¹²⁶ ADKINS, L. – ADKINS, R. A.: *op. cit.*, s. 315.

Svátek *Vinalia Priopra*, společně s *Vinalia Rustica*, představoval svátek vína (vinobraní), kdy byl první vzorek darován v podobě úlitby bohu Iovovi.¹²⁷ Na počest bohyně Ceres se pořádala slavnost *Cerealia*.¹²⁸ Součástí oslav byly lidové hry v Cirku Maximu (*ludi Ceriales*), kde se rituálně přivazovalo hořící poleno k ocasu liškám. V jiném měsíci se držel posvátný půst¹²⁹, taktéž na počest bohyně Ceres (což je poměrně ojedinělé, neboť většina svátků v Římě disponovala bujarými hostinami a nekonečnými oslavami). V říjnu se slavil svátek *Fontinali*¹³⁰ na počest boha pramenů, kde bylo pravidlem házet věnce do vody. Populární byla také *Floralia*¹³¹, neboli květinová slavnost a oslava jara. Samozřejmě nechyběl ani svátek Fauna¹³², jenž se však spíše slavil na venkově než ve městě.¹³³

¹²⁷ SABBATUCCI, D.: *Le religione di Roma antica: dal calendario festivo all'ordine cosmico*. Milano 1988, s. 133

¹²⁸ 12. – 19. dubna

¹²⁹ 4. října

¹³⁰ 13. října

¹³¹ 27. dubna

¹³² 5. prosince

¹³³ ADKINS, L. – ADKINS, R. A.: *op. cit.*, s. 316 - 318.

III. I. Kult stromu

„Já jsem posvátný strom. A půjdeš-li okolo, chraň se,

příteli, ublížit mi – zranění bolí i mne.

Pomni, mám panenskou kůru, ne takovou, jakou má planá

hruška. A kdopak by neznal posvátných topolů vznik?

Jestliže poškrábeš mě, ač stojím tu opodál cesty,

zpláčeš: sluneční bůh má i jak dřevo mě rád.“¹³⁴

Stromy představují patrně nejmohutnější živý organismus na Zemi, přinejmenším v rostlinné říši; počátky fylogenetického vývoje dřevin se datují do období vzdálené cca 420 miliónů let, kdy došlo k tak významným klimatickým změnám, že rostliny z původně vodního prostředí vystoupily na souš, kde dále vyvíjely svoji soustavu cévních svazků.¹³⁵

Strom značí nejvýraznější archetypální symbol napříč všemi lidskými kulturami a v náboženských dějinách „zažíval“ kult stromu nebývalého věhlasu (germánská mytologie, keltská mytologie, slovanská mytologie, mytologie v orientální části světa atd.).¹³⁶

Ať už jako rostlina nebo mytologický atribut – tato dřevina byla hluboce uctívána a hrála významnou úlohu v duchovním každodenním životě. Lidová zbožnost zakořenila na celém světě a v místě sakrálních stromů či hájů člověk prožíval

¹³⁴ Cit. *Anthologia Palatina*, 10

¹³⁵ VĚTVIČKA, Václav: *Co na první pohled na stromě nevidíte*. In: HRUŠKOVÁ, Marie: *Kult stromů v zemích Koruny české*. Praha 2012, s. 8 – 9.

¹³⁶ Komparaci kultu stromu a jednotlivých kultur (Indie, Čína, Japonsko) podrobněji reflektuje publikace: HRUŠKOVÁ, Marie: *Kult stromů v zemích Koruny české*. Praha 2012, s. 120 – 137.

numinózní spojení, provázené hlubokými emocemi.¹³⁷ Není divu, že antický člověk spatřoval v utěšeném lesním ekosystému božskou přítomnost. Strom byl transcendentně chápán nejen jako symbol života, ale disponoval i vlastní duší (v anglické literatuře jako *tree-spirit*) či ho obydlovaly mystické bytosti, sídlili v něm bohové nebo strom okupovaly přízraky.¹³⁸

Jednotlivé stromy taktéž představovaly atributy dílčích řecko-římských božstev, přičemž toto zasvěcování probíhalo již od nejstarších dob, jak paradoxně sděluje nejvýznamnější přírodovědec římské antiky, Plinius starší:

*„Lesy byly chrámem bohů a ještě dnes se zasvěcuje podle starého zvyku nejvýznačnější strom bohu. [...] Dub je dosud Ioviův, vavřík Apollónův, oliva Minervina, myrta Venušina, topol Herkulův. My věříme dokonce, že lesy patří božstvům jako nebi, totiž faunům, silvanům a nymfám.“*¹³⁹

Neznámější z posvátných stromů byl Diův dub, jenž se proslavil zejména svatyní v Dodóně, kde od drahých časů věštili kněží z šumu dubového listí.¹⁴⁰ Na hoře Lykaion (Arkádie) se Zeus uctíval nejen jako bůh dubu, ale také jako bůh deště. Kněz rituálně máčel dubovou větvíčku u posvátného pramene – čímž v lidové magii šlo o mystickou snahu ovládat počasí, symbolicky o vstřednou žádost boha Dia o dešť.¹⁴¹ Ve starověké Itálii nebyl dub uctíván o nic méně, byť se u jednoho římského autora objevuje skepse v protikladu s příkladnou dobou starých zbožných časů, kdy v Římě na Kapitol chodily vznešené bosé dívky s rozpuštěnými vlasy (a s čistým

¹³⁷ KYSUČAN, Lubor: Oni a my. Dvanáct neodbytných otázek mezi antikou a postmodernou.

¹³⁸ PHILPOT, J. H.: *The sacred tree in religion and myth*. New York 2004, s. 1 – 2.

¹³⁹ PLINIUS: *Naturalis historia*, XII, 1, 2

¹⁴⁰ HOMÉROS: *Il.*, XVI, 233 – 235

¹⁴¹ FRAZER, G. J.: *op. cit.*, s. 181.

srdcem) prosit Jova taktěž o déšť – dříve vmžiku začalo pršet, za dob Petronia však díky bezbožnosti ležela vyschlá pole spíše ladem.¹⁴²

Spousta stromů nabyla antropogenních znaků a vykazovala známky personifikace, ve vzácných případech se i člověk proměnil v samotnou dřevinu, jako se to například stalo pastýři Attidovi z Frygie:

*„Planina náhorní byla a na ní se do šíře táhlo
místo rovné jako mlat a pokryté zelenou trávou,
stín však nebyl tam žádný. Sem jakmile na kraj si sedl
potomek Apollónův a rozechvěl struny své lyry,
stín se dostavil hned: dub posvátný Diův sem přišel,
černých topolů háj a křemelák s korunou štíhlou,
lípy měkkého těla a buky a panenský vavřík,
křehké lískové keře a jasany, na kopí dobré,
bez suků vysoké jedle a s jedlými žaludy duby,
platany, ke snění zvoucí, a javory různobarevné,
vrby, na březích vzrostlé, a u vody rostoucí lotos,
zimostráz, zelený věčně, a tamaryšek, keř útlý,
myrta dvojitých barev a kalina bobulí modrou.
Břečťane popínavý, i ty jsi přišel a s tebou,
listnaté révové keře a jilmy oděné révou,
habry a smolnaté smrky a planika červenoplodá,
štíhlá a ohebná palma, jež odměnou vítězi bývá,
sosna přišla též, své jehličí zježené majíc,*

¹⁴² PETRONIUS: *Satyrikon*, 44

milá mateři bohů, ne Kybelin miláček Attis

ztrativ svou podobu lidskou, v kmen sosny se proměnil

*tvrdý.*¹⁴³

Sakrální stromy se těšily vzácné ochraně a péči, pakliže se však objevil náznak umírání či usychání, značilo to zlé znamení pro celé město:

*„Téhož roku zchřádl na sněmovišti ruminský strom, pod nímž před 830 lety nacházela kryt i ochranu nemluvnata Romulu a Remus, odumřely mu totiž větve a peň usychal a to bylo pokládáno za zlé znamení, až zase novými ratolestmi ožil.*¹⁴⁴

Stejně tak dřín, jenž rostl na Palatinu a který vznikl dle pověstí z bájného kopí, jež mrští z Aventinu Romulus, nabyt tak posvátné úcty, že v případě nedostatku živin byl v Římě spuštěn kolemjdoucími poplach:

*„Tam prý rostl i onen posvátný dřín, o němž se vyprávěla tato pověst: Romulus zkoušeje své síly, mrští z Aventinu kopím, které mělo dřevce z dřínu. Hrot kopí se zaryl tak hluboko do země, že nikdo neměl sílu je vytáhnout, ačkoliv se o to mnozí pokoušeli. Ze dřeva pokrytého úrodnou prstí vypučely ratolesti a vyrostl vysoký kmen dřínu. Nástupci Romulovi chovali strom v úctě jako jednu z největších svátostí a ohradili ho ochrannou zdí. Zdálo-li se někomu, kdo šel okolo, že strom není svěží nebo zelený, ale že má nedostatek potravy a hyne, hned to zvěstoval křikem kolemjdoucím. Ti volali po vodě, jako by chtěli pomáhat při požáru, a ze všech stran se tam sbíhali lidé s nádobami plnými vody.*¹⁴⁵

¹⁴³ Cit. OVIDIUS: *Metamorphoses*, X, 2, 2

¹⁴⁴ TACITUS: *Annales*, XIII, 58

¹⁴⁵ PLUTARCHOS: *Bioi paralléloi*, Romulus, I, 20

Lesní vegetace či posvátné háje paradoxně nepředstavovaly jen mystická okultní místa, plné nadpřirozené a magické síly, ale díky charakteru pána lesa – rozpustilého a veselého Fauna, se v takových prostorech odehrávaly taktéž noční reje, křik a tanec – což na jednu stranu mohlo lidem nahánět strach, na druhou stranu již Lucretius naznačuje lidskou touhu po fantastičnosti a podezřívá lidské plémě z pověr:

*„V takových místech prý bydlí faunové, nymfy
a satyři kozonozi; tak bájí a tvrdí
tamější lid; jejich noční reje a křiky,
šprýmy a hry prý ruší hluboké ticho;
je slychat i zvuky strun a lahodné lkání,
jež zpívá a vydává flétna zpod tisknoucích prstů,
a selský lid i z dálky rozpozná Pana,
když třepaje chvojovým věncem své zvířecí hlavy
našpulí pysky a fouká v otvory třtiny,
bez konce loudě z té lesní pišťaly píseň.
dni i jiné duchy a strašidla líčí,
aby se jejich kraj tak opuštěn nezdál
a bohů prázdný; i chlubí se v rozpravách divy,
anebo mají i pohnutku jinou: vždyť celý
lidský rod má náramně dychtivé uši.“¹⁴⁶*

Na druhou stranu nelze mytologické bytosti v lidských myslích zpochybňovat, neboť antická společnost vysvětlovala přírodní fenomény skrze božský účel. Ani sílu

¹⁴⁶ Cit. LUKRETIUS: *De rerum natura*, IV, 577 – 591

krále lesů, hájů a luk nelze destabilizovat, neboť Pán znal i tajemství, jak zkrotit samotného Iova:

*„Ejhle, jak oblohou metá tříšť blesků ohnivých otec,
bohů, a vylitím vod vysouší nebeskou bář.
Nikdy doposud víc těch blesků nesjelo z nebe;
bojí se král a těž lidu se zmocňuje strach.
bohyně promluví k němu: „Jen příliš se neděs, jest možné
římských hájů a lesů dva bohové, Píkus a Faunus,
mohou ti dělit řád, bohy jak smiřovat lze,
bez síly nesdělí však ten řád: je chytň a spoutej!
Sám pak poučí krále, jakou lze chytit je lstí.“¹⁴⁷*

Pohledy na krajinu se značně lišily, ale jak je patrné z pramenů, i tak praktická činnost jako je obdělávání a kultivace půdy podléhala božské moci; krajina sakrální tak představuje nezákladnější pojetí krajinného rázu, neboť mytologické systémy formovaly lidské vědomí, a krajinu posvátnou nelze vyčlenit z komplexního rozměru staro-římské společnosti – vždyť bohové určovali osudy lidí a přítomni byli takřka v každém elementu:

*„Táhl se pod Aventínem háj temný stinnými duby,
řekl bys, kdybys ho viděl: „Jistě tu bohové jsou“!“¹⁴⁸*

¹⁴⁷ Cit. OVIDIUS: *Fasti*, II, 7, 1 – 10

¹⁴⁸ Cit. OVIDIUS: *Fasti*, II, 7, 11 – 12

IV. Krajina mezi mýtem a vědou

*„Trvalosti též nemá, co živly nazváno bylo.
Jaké v nich dějí se změny, vás poučím, pozorně slyšte!
Čtyři základní prvky má v sobě od věků vesmír.
Dva z nich, země a voda, jsou těžké a padají níže
vlastní vahou. Ty ostatní živly, jichž počet je stejný,
Žádné nemají tíže, a když je nic netlačí dolů,
stoupají výše; je vzduch to a oheň, jenž čistí vzduch.
Ač jsou od sebe vzdáleny všechny, z nich samotných
všechno
tvoří se přec, vše do nich se vrací...“¹⁴⁹*

Jednu z nejobtížnějších otázek společnosti stran materiální religionistiky představuje zrod a původ přírodního náboženství, magie či animismu. Jeden z konceptů etnografie vysvětluje, že za vznikem náboženství a mytologických systémů stojí strach primitivního člověka před silami přírody.¹⁵⁰ Respekt k přírodním mechanismům a zákonitostem, jenž společnost pěstovala, doslova zbožštil veškeré krajinné fenomény.

Mýtus (řec. *μύθος* = řeč; vyprávění) ve starověku představoval jakési symbolické vyjádření celistvého nadčasového řádu, jehož schopností bylo „stmelovat“ společnost. Obsah mýtu často prezentoval „absolutní pravdu“ a jeho pomocí bylo

¹⁴⁹ Cit. OVIDIUS: *Metamorphoses*, XV, 9

¹⁵⁰ PEJŘIMOVSKEÝ, Josef: *Náboženství. Původ, zkoumání, srovnávání*. Olomouc 1998, s. 23 – 25.

možné rozšifrovat klíč k pochopení chodu věcí (nejen v přírodě). Jak výstižně napsal německý filozof a sociolog, Jürgen Habermas:

„Abstraktní rozvrh světa je nutnou podmínkou pro to, aby se komunikativně jednající subjekty dorozuměly o čemkoliv, co se ve světě děje...“¹⁵¹

Mýty lze rozčlenit dle svého obsahu na kosmologické (původ a vznik světa), teogonické (původ a zrození bohů), etiologické (výklad a původ předmětů, zvuků či jevů), heroické (původ a založení dané kultury), antropologické (stvoření člověka) nebo eschatologické (vylíčení budoucnosti, konec světa).

Původem rumunský historik, filozof náboženství a jeden z nejvýznamnějších religionistů, Mircea Eliade, definuje mýtus jako vyprávění o počátku historie lidstva, který musí být danou komunitou v neustálém cyklu opakován skrze rituály. Obsahem mýtu byly vzorce chování (např. činnost bohů – předávání dovedností v oboru zemědělství, používání nástrojů atd. nebo vítězství mytického předka nad nestvůrou).¹⁵² Eliade tyto vzorce chování nazývá archetypy oproti dalšímu význačnému antropologovi a představiteli strukturalismu, Claude Lévi-Straussovi, jenž pojímá a nazývá archetypální vzorce chování jako mytémy.

Mýtus se vázal k lidským představám (jakási idea v mentalitě společnosti), byl (a stále je) kulturně podmíněný a oproti bezprostřednímu exaktnímu poznání krajiny, je mýtus až druhotný, neboť se snaží svět vykládat, nikoliv přímo určovat.¹⁵³ Avšak ve starověké éře byla síla mytického uchopení prostoru zcela nezpochybnitelná a v mnohých případech právě určující.

¹⁵¹ Cit. HABERMAS, J.: *Theorie des kommunikativen Handelns* I. In: STARÝ, Jiří – Fischerová, Sylva: *Mýtus a geografie. Svět, prostor a jejich chápání ve straších i novějších kulturách*. Praha 2008, s. 10.

¹⁵² ELIADE, M.: *Mýtus o věčném návratu*. Praha 1993, s. 9 – 11.

¹⁵³ STARÝ, Jiří – Fischerová, Sylva: *op.cit.*, s. 9 – 14.

V moderní společnosti je v rámci sémiologického systému mýtus chápán jako nástroj k naturalizaci významu a tedy podobně jako ideologie, funguje jako určitá promluva, díky které dochází k etablování určitého jevu v rámci společnosti. Jednoduše řečeno – mýtus dokáže zaměnit význam původní za nový a vyvolat tak zdání přirozenosti řádu věcí. Tento koncept představil francouzský sémiotik, jež navazuje na jazykovědce Ferdinanda de Saussura, Roland Barthes.¹⁵⁴ Tato naturalizace významu se jistě objevovala i v období starověkého Říma – vždyť samotná světovláda Věčného města byla interpretována a založena na mýtu, kdy byl národní počátek odvozen prostřednictvím Romula od boha Marta a osud Říma byl předurčen k vládnutí celému světu; a byli to především básníci Augustovy doby, jež formulovali „ideologii“ (promítající se v mytické formě), v níž ospravedlňovali tuto cestu plnou válek k nesmrtelnosti Římského impéria.

Samozřejmě s mytologií souvisela i lidové magie, která stejně jako věda vycházela z využití přírodních zákonů. Člověk se snažil si naklonit prostřednictvím magie přírodní síly, pomocí manipulace s posvátnými artefakty a skrze rituály nazírat do přírodních cyklů. Starověká společnost si pomocí transcendence a mýtů v podstatě vykládala svět, pokud však sakrálně-náboženský systém nestačil, obraceli se jedinci také na vědu. Jednoduše lze říci, že lidská mysl tíhne od nepaměti k poznání a zvědavost je jedna z nejzákladnějších vlastností člověka – pomocí explanační racionality chtěl člověk dosáhnout uspokojivých výsledků, neboť přírodní cykly musely být vysvětleny. V případě antické společnosti se racionalitou a důkladnou vědou „vyzbrojil“ jistě značný počet jedinců, avšak většině společnosti stačil výklad mytologický.

¹⁵⁴ BARTHES, R.: *Mýtus dnes*. In: *Mytologie*. Praha 2004, s. 107 -157.

Odmítání mytologického systému a kritika přírodně kosmogonických spekulací se postupně objevovaly již od klasické doby starověkého Řecka, kde se tento odmítavý postoj vyskytl například v oblasti geografie:

„Je mi k smíchu, když vidím, jak mnozí již nakreslili obvod země a nikdo to neudělal tak, aby to mělo nějaký smysl. Kreslí, jak okolo země teče Ókeanos, a země je při tom kulatá, jako by ji nakreslili kružítkem.“¹⁵⁵

Právě krajina představovala specifický prostor, kde se prolínala věda s mýtem. Neexistuje jiná význačnější dimenze, jež by byla více zaplněna mytologicko-posvátnými jevy, a zároveň z ní byly paradoxně čerpány poznatky pro rozvoj římské vědy. Všichni velcí římstí přírodovědci, vědci a myslitelé na ono pozorování přírodních jevů upozorňují, neboť právě z krajiny se bylo možno mnohému naučit.¹⁵⁶ Dokonce i řecko-římské vynálezy často nacházely inspiraci ve fungování přírodních jevů.¹⁵⁷

Nejvýznačnějším specifikem antické vědy jsou bezesporu přírodovědně materialistické kosmogonické spekulace, z nichž se částečně vymanila a otevřela tak cestu dalšímu racionálnímu výzkumu. Postupně ve svých znalostech odmítala existenci transcendentních sil, opírající se o mytologické teze, a kosmogonické spekulace nahradila bezprostředními zkušenostmi technicko-mechanického rázu, čímž se zasloužila o systematictější bádání na poli zkoumání krajiny. Odmítnutí božských zásahů do přirozeného řádu věcí nabízelo rozvoj exaktních metod výzkumu, jako byla

¹⁵⁵ Cit. HÉRODOTOS: *Historiai*, IV, 36

¹⁵⁶ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XVIII; Plinius připomíná jak je např. pozorování rostlin náročné.

¹⁵⁷ PSEUDO-HYGINUS: *Fabulae*, 274

empirie, experiment, pozorování, deduktivně logický způsob výkladu nebo kritický přístup v rámci smyslového vnímání.¹⁵⁸

Dalším charakteristickým rysem antické vědy byla úzká hranice mezi exaktními disciplínami a filozofií, dokonce se stíraly meze mezi literárními žánry; jistě, většina odborných spisů byla napsána v próze, nicméně se objevují i didaktické eposy či filozoficky zaměřená poezie, jak je tomu v případě jednoho z největších básníků Římského impéria, Tita Lucretia Cara¹⁵⁹ a jeho významného spisu *De rerum natura*, jenž posmrtně vydal M. T. Cicero.

Lucretius, zapřísáhlý materialista, toužil pomocí svého díla ochránit lidstvo od strachu z bohů a pomocí atomů „rozbít mýty“. Spojení epikurejských idejí atomismu a materialismu spolu s velkorysou básnickou formou plnou metafor, podobenství a paradoxně božských invokací – dalo vzniknout spisu o šesti knihách, jež by snadno mohl soupeřit s díly největších básníků Augustovy doby.

Filozoficko-vědní epos Lucretius dedikoval svému příteli, Gaiovi Memmiovii. Prezentuje v něm lidské nadšení pro poznání, bez kterého „nemohl být žádný tvor šťasten“. Napadá lidskou pověřivost a kritizuje také náboženství – a to jak státní kult, srze který vládnoucí vrstvy ovládaly masy, tak i helenistické a orientální mystické kultury, které v římské společnosti nabývaly na velké popularitě. Lucretius se snažil poodhalit roušku tajemství přírody v duchu epikurejské filozofie, a jak sám konstatuje

¹⁵⁸ FOLTA, Jaroslav: *Antická věda*. In: JANKO, Jan: *Věda v antice*. Praha 1989, s. 10 – 14.

¹⁵⁹ Titus Lucretius Carus (97 př. n. l. – 55 př. n. l.) – římský básník, filozof a zastánce Epikúrejské školy. O jeho životě máme velmi málo dochovaných zpráv. Podle vratkých výpovědí spáchal předčasně sebevraždu a své nejvýznamnější epikurejské dílo *De rerum natura* nedokázal dotáhnout do konce (odstranit některé kompoziční nedostatky). In: *Slovník latinských spisovatelů*. (ed. KUŤÁKOVÁ, Eva a kol.). Praha 2004, s. 380 – 381.

– Epikúros, na kterého navazuje, jako první „toužil prolomit brány a závory přírody.“¹⁶⁰

Autor v knize první oslavuje také řeckou vědu, která samozřejmě ovlivnila v mnohých disciplínách vědu římskou. Řecké vědomosti a znalosti autor vyzývá jako přemožitele lidských mýtů a pověr:

*„Do očí bilo, jak hnusně pověra dusná
dusila lidský život a tiskla ho k zemi;
její hlava se šklebila z oblastí nebes,
hrozivým pohledem stíhajíc smrtelné tvory –
až přišel Řek, jenž první smrtelné zraky
na ni se osmělil upřít a první jí čelit.
Věhlas bohů ho neodstrašil, ni blesky,
ni hromem hrozící nebem jež urputnou vůli
mu naopak ponouklo v duši tím víc, aby toužil
přírody brány a závory prolomit první.
Dosáhla svého ta bujará duševní síla;
daleko překročil ohnivé ohrady světa
a proputoval svým rozumem nesmírný vesmír.“¹⁶¹*

Z autorovy povahy je samozřejmé, že obhájí vědu před božskou silou a neshledává své činy ani jako rouhání, natož hříchy:

¹⁶⁰ LUCRETIUS: *De rerum natura*, I, 59

¹⁶¹ Cit. LUCRETIUS: *De rerum natura*, I, 50 - 62

*„Jednoho bych se bál: že si pomyslíš třeba,
že je to bezbožná věda, žes nastoupil cestu
hříchu. Naopak: právě z oné bohabojnosti
častěji vzešly zlé a bezbožné činy.“¹⁶²*

Zatímco zpěv první a druhý vypovídá o epikurejské mechanické fyzice, tedy že původ světa stojí na atomech a mechanické cykly v přírodě jsou způsobené pohybem těchto částic, třetí kniha již byla psána v moralistickém duchu a pojednává o podstatě duše (jež je tvořena těmi nejjemnějšími atomy).¹⁶³

Lucretius zcela odmítá teze, že svět stvořili bohové.¹⁶⁴ Kriticky se staví také k mytologii a pochybuje, že by snad existovala nějaká božská obydlí někde v nebeské sféře.¹⁶⁵ Autor střízlivě popisuje hvězdy, měsíc i slunce, nepřikládá vesmírným tělesům žádné nadpřirozené mystické síly.¹⁶⁶ Dokonce se v textu objevují ironické poznámky stran nevzdělanosti lidí a jejich propadnutí lidovým pověrám.¹⁶⁷ Na druhou stranu lze ve spisu spatřit znaky personifikace určitých přírodních fenoménů (např. větru) a antropomorfismu, byť se Lucretius snaží v rámci svého materialismu těmito mytologickým slovním hříčkám vyhnout:

*„...a teprve zefyr svým hvizdem v rákosí dutém
Na dutou třtinu si naučil pastýře pískat,
Až zvládli ponenáhlu to líbezné lkání,
Jež zpívá a vydává flétna zpod tisknoucích prstů,*

¹⁶² Cit. LUCRETIUS: *De rerum natura*, I, 68 - 71

¹⁶³ LUCRETIUS: *De rerum natura*, III, 177 - 239

¹⁶⁴ LUCRETIUS: *De rerum natura*, V, 156 - 67

¹⁶⁵ LUCRETIUS: *De rerum natura*, V, 146 - 149

¹⁶⁶ LUCRETIUS: *De rerum natura*, V, 549 - 608

¹⁶⁷ LUCRETIUS: *De rerum natura*, II, 14 - 18

*Dítko odlehlých lesů a hájů a hvozdů,
Pastýřských pustin a jejich blažen prázdně.
Takto se konejšilo a kochalo srdce,
Krmí už nasyceno; tu vhod přijde všecko;
Tu nejednou do měkké trávy si lehnuvše spolu
A do stínu velkého stromu blíž potůčku vody
Prostředky nevelkými své těšili tělo,
Zvláště když nebe se smálo¹⁶⁸*

Z krajinotvorného hlediska si autor všímá taktéž kultivace půdy, exploatace a v neposlední řadě také deforestation:

*„Vzorem v setí jim byla příroda sama,
Tvůrkyně všeho, i mistryní ve štěpování,
Protože pecky i žaludy spadale z větví
Viděli vyhánět na jaře pometla prutů;
[...]*

*Do hor couvat den ze dne nutili lesy
A dole na úpatí přát roviny rolím,
Tak aby získali v pláních i po chlumech louky,
Rybníky, strouhy, lány i vinice bujné
A stříbrný pás je vroubil a přetínal oliv,
Táhla se po údolích a vršcích a pláních,
Tak jako dnes, kdy pestrou krajina krásou*

¹⁶⁸ Cit. LUCRETIUS: *De rerum natura*, V, 1378 - 1389

A sladkými štěpnicemi se protkána zdobí

A dokola kolem ji bujarý vinohrad věncí. ¹⁶⁹

Nejvýznamnější knihou, pojednávající o krajině či přírodních fenoménech, je bezesporu kniha šestá. Lucretius reflektoval vlastnosti blesků,¹⁷⁰ (přičemž kladl důraz na poznámku, že v žádném případě blesky nesesílá Jupiter ani žádný jiný z bohů),¹⁷¹ jak vzniká déšť,¹⁷² dále uvedl studii o nilských záplavách,¹⁷³ o sopce Etně,¹⁷⁴ o zázračných pramenech¹⁷⁵ či příčinách magnetismu.¹⁷⁶

Otázkou zůstává, proč Lucretius k výkladu vědeckých informací, matematicko-technických údajů a studii krajinných fenoménů použil poetické formy. Funkce a cíl textu byly značné – vysvětlit přírodní jevy, povzbudit ostatní k účasti na studiu přírodních jevů, nabídnou rady a příklady vědecké praxe a samozřejmě ukázat, jak jsou limitované mýty zavádějící a nepravé. Epickým žánrem mohl Lucretius ukázat svoji velkolepou latinskou slovní zásobu či díky poezii oslovit širší okruh publika.¹⁷⁷

Římská věda přejímala od Řeků nejen filozofii, ale také mechanickou vědu či užité umění. Antické Řecko položilo základy specializace přírodních věd, které Římané dále rozvíjeli na území Itálie, a bez nadsázky můžeme konstatovat, že výsledky zkoumání byly natolik významné, že antická éra „postavila“ starověké národy na práh vědy moderní. Lidé byli závislí na přírodních cyklech, jak bylo zmíněno již několikrát výše, proto se z přirozenosti lidské povahy snažili krajinu

¹⁶⁹ Cit. LUCRETIUS: *De rerum natura*, V, 1357 - 1381

¹⁷⁰ LUCRETIUS: *De rerum natura*, VI, 169 – 230

¹⁷¹ LUCRETIUS: *De rerum natura*, VI, 351 – 412

¹⁷² LUCRETIUS: *De rerum natura*, VI, 475 – 535

¹⁷³ LUCRETIUS: *De rerum natura*, VI, 680 – 719

¹⁷⁴ LUCRETIUS: *De rerum natura*, VI, 640 – 670

¹⁷⁵ LUCRETIUS: *De rerum natura*, VI, 842 – 901

¹⁷⁶ LUCRETIUS: *De rerum natura*, VI, 962 – 1083

¹⁷⁷ TAUB, L.: *Aetna and the Moon. Explaining nature in ancient greece and rome*. Oregon 2008, s. 31 – 33.

prozkoumat a poznat. Řecko-římský vzdělanec již dokázal vést odbornou disputaci na poli fyziky, techniky, geologie, hydrauliky, geometrie, matematiky,¹⁷⁸ medicíny, astronomie¹⁷⁹ či biologie.¹⁸⁰

O tom, že se zkoumání krajiny a přírodních fenoménů dostávalo poměrně značné pozornosti, svědčí fakt, že se takovému tématu věnovaly i osobnosti, jež vynikaly v jiných oborech. Například u Plútarcha, známého především skrze své životopisné dílo *Bioi paralléloi*, nacházíme přírodovědné práce jako *Aitia fysika* (*Otázky přírodovědné*), biologické pojednání *Potera tón zón fronimótera, ta chersaia é ta enydra* (*Kteří živočichové jsou rozumnější, suchozemští nebo vodní*), dialog o přírodních živlech *Peri tú poteron hyder é pyr chrésimóteron* (*O tom, zda je užitečnější voda nebo oheň*), či dokonce astronomický spis *Peri tú emfainomenú prosópú tó kykló tés selénes* (*O obličejí, který jde vidět na Měsíci*).¹⁸¹ Všechny své encyklopedické znalosti pak publikoval v dialogu *Tón hepta sofón symposion* (*Hostina sedmi mudrců*).¹⁸²

Nejrozsáhlejší encyklopedické dílo, jež je neméně „rozmanité jako sama příroda“, se dochovalo do dnešních dob v podobě třiceti sedmi knih – *Naturalis historia*; spis, jenž ovlivňoval rozličné vědní disciplíny po mnoha staletích a stal se jedním z nejvýznamnějších pramenů dějin starověké civilizace. Autorem vědeckého traktátu byl římský válečník a filozof Gaius Plinius Secundus (23 n. l. – 79 n. l.)

¹⁷⁸ Souhrnně je reflektován rozvoj exaktních věd (a to i se sociálním kontextem) ve sborníku JANKO, Jan: *Věda v antice*. Praha 1989.

¹⁷⁹ Více o této specializované disciplíně nabízí publikace ŠPELDA, Daniel: *Astronomie v antice*. Praha 2006.

¹⁸⁰ RAWSON, E.: *Intellectual life in the late roman republic*. Londýn 1985, s. 4 – 8.

¹⁸¹ BORECKÝ, Bořivoj a kol.: *Slovník řeckých spisovatelů*. Praha 2006, s. 436.

¹⁸² Dostupné v anglickém překladu online in:

http://penelope.uchicago.edu/Thayer/e/roman/texts/plutarch/moralia/dinner_of_the_seven*.html [cit. 10. 8. 2017]

známý jako Plinius Maior¹⁸³, jenž se po mnoha stránkách stal vskutku moderním člověkem své doby. Zásahu na tom má především jeho přirozená touha po vědě, nabyté vzdělání či znalost stoicismu, který chápal přírodu sic plnou neosobního božstva, ale v individuálním člověku spatřoval nezpochybnitelnou součást celého chodu světa.¹⁸⁴

Plinius se ve svém díle odkazuje na velké množství vědeckých autorit a encyklopedických materiálů, ostatně svoji bibliografii představil v knize I., výtku však zůstává, že nepoužil dlouhodobé pozorování či žádných experimentálních metod, které jsou pro exaktní vědy typické.

V nejširším slova smyslu se autor snaží o výklad celistvého světa, o soupis veškerých vědomostí i dovedností, jež jsou ctí lidského pokolení. Nechybí úvahy o vesmíru¹⁸⁵, Zemi¹⁸⁶, planetách, Slunci či dalších meteorologických jevech. Po vesmíru následuje geografická studie částí tehdy známého světa¹⁸⁷, antropologické úvahy o člověku, civilizaci a rozumu¹⁸⁸, až se Plinius dostane od člověka k nižším obratlovcům a jeho encyklopedie tak prezentuje vědní disciplíny zoologie a taxonomie.¹⁸⁹ Velmi rozsáhlou část tvoří botanická studie, a to od exotických rostlin až po vegetaci rodné

¹⁸³ Poměrně slavná je jeho smrt, kdy jako římský velitel loďstva evakuoval obyvatele v ohrožených přímořských oblastech při erupci sopky Vesuv, kde také zahynul. Podrobně tuto katastrofu popisuje jeho synovec Gaius Plinius Secundus minor ve svých dopisech (*Epistulae*, VI, 16). Zároveň se Plinius mladší zasloužil o vydání strýcova encyklopedického spisu *Naturalis Historia*.

¹⁸⁴ FRENCH, R.: *Ancient natural history*. Londýn 1994, s. 196.

¹⁸⁵ Plinius Maior: *Naturalis historia*, II

¹⁸⁶ Plinius Maior: *Naturalis historia*, II, 63 – 69

¹⁸⁷ Plinius Maior: *Naturalis historia*, III – VI

¹⁸⁸ Plinius Maior: *Naturalis historia*, VII

¹⁸⁹ Plinius Maior: *Naturalis historia*, VIII – XI

Itálie,¹⁹⁰ autor nevynechává ani agrární činnost, jako je pěstování obilí,¹⁹¹ šlechtění vinné révy,¹⁹² výroba olivového oleje¹⁹³ či jiné zahrádkářské problémy „od A do Z“.¹⁹⁴

O něco méně rozsáhlou část tvoří medicína a význam léčivých bylin, pramenů či dokonce léčivé účinky vodních živočichů, jako jsou korály, ústřice, raci říční nebo sépie.¹⁹⁵ Nechybí ani geologický oddíl, jenž pojednává o materiálech k těžbě, ale především také o vývoji malířství, sochařství a architektury.¹⁹⁶ Encyklopedické veledílo starověku je zakončeno v komparaci ostatních zemí oslavou Itálie, jež byla shledávána jako vládkyně světa,¹⁹⁷ posledními řádky však Plinius skládá poklonu samotné přírodě:

*„Bud' zdráva, Přírodo, rodičko všehomíra! Zůstaň laskavě nakloněna nám, kteří jsme tě jediní oslavili mezi všemi ctihodnými Římany ve všech početných tvých končinách!“*¹⁹⁸

Plinius v celém svém rozsáhlém díle popírá božskou existenci, zcela odmítá lidovou magii uznat jako vědu,¹⁹⁹ staví se proti zařikávání, kouzlům a pověrám²⁰⁰ či působení jiných nadpřirozených sil v krajině či přírodě, neboť v ně jednoduše nevěří:

„Povaze lidské odpovídá považovat svět a vše, co jiným jménem nazýváme nebe, za božství, a to věčné a nesmírné, nezrozené a nepomíjející. Avšak vypátrat jeho vnější hranice není ani v zájmu lidí, ani je nepojme omezená schopnost lidské mysli. Svět je

¹⁹⁰ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XII – XXII

¹⁹¹ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XVIII

¹⁹² Plinius Maior: *Naturalis historia*, XIV

¹⁹³ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XV

¹⁹⁴ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XIV – XX

¹⁹⁵ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XIII – XXXII

¹⁹⁶ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XXXIII – XXXVII

¹⁹⁷ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XXXVII, 77

¹⁹⁸ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XXXVII, 78

¹⁹⁹ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XXX, 1 – 2

²⁰⁰ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XXVIII, 1 – 3

*nedotknutelný, věčný, nesmírný, celý v celku, ba sám je celek; konečný, a přec se podobá nekonečnému, vše v něm i mimo něj v sobě obsahující, současné dílo přírody i sama podstata její.*²⁰¹

Právě majestát přírody považuje Plinius za tvůrce a „organizátora“ vegetačních cyklů, a pakliže se v krajině objevila odchylka, zvláštnost či zázrak, považoval to autor za hříčku přírody, nikoliv za nadpozemskou božskou moc. Ba co více, příroda byla v kapitole o svých rozmanitých divech ztotožněna s božstvem (což je pro filozofii stoicismu typický jev):

*„Co tu může tvrdit smrtelník jiného, než že to jsou neznámé síly přírody, která dovede v sobě dosáhnout vše a projevuje svou božskou moc na každém místě jinak?“*²⁰²

V díle se objevují antropomorfní prvky přírody, podobně jako v díle epikurejce Lucretia. Příklad pojednává o kouzlu květin a směřovatnosti vití věnce pro náboženské účely:

*„...protože v květech je nevýslovná něha, kterou obtížně člověk může vyjádřit slovem, kdežto příroda maluje barvami; vždyť ona přímo laškuje ve veliké tvůrčí radosti nad svou plodností a rozmanitostí.“*²⁰³

S mytologickou látkou se u Plinia setkáváme nikoliv v rámci vysvětlování či dešifrování krajinných fenoménů, ale spíše jako s doplňujícími informacemi, jež spadají do kulturního kánonu antické společnosti. V pojednání o významu lesa se autor soustředí na jednotlivé dřeviny – jak je lze využít k praktickému účelu, jakou cestou byly do Evropy translokovány, ale také jaké mytologické scény se s konkrétním

²⁰¹ Plinius Maior: *Naturalis historia*, II, 1

²⁰² Plinius Maior: *Naturalis historia*, II, 93

²⁰³ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XXI, 1

stromem pojí – například košatý platan slouží jako stínidlo u hostin při přímém slunci, ale též jako ochrana před deštěm, a neměli bychom zapomenout, že právě pod platanem se milovali Zeus s Európou na Krétě.²⁰⁴

Kromě doplňujících informací Plinius využíval mytologických námětů k přirovnávání, jak je tomu v geologické stati o magnetovci:

„Přecházíme-li od mramoru k jiným význačným horninám, kdo by pochyboval, že uvedeme na prvním místě magnetovec. Je něco pozoruhodnějšího a vyskytuje se jiná laškovnější zrůdnost přírody? ... Magnetovec přitahuje železo, látku, jež krotí všechny druhé, a běží do nějakého neznáma: přiblíží se magnetovec k železu, to přiskočí a sedí v jeho objetí. Proto nazýváme kámen „železovitý“, někteří „Heraklion“, že je silný jako Héráklés.“²⁰⁵

V myšlení Plinia se tedy vytrácí nadpozemská dimenze a k jednotlivým přírodním jevům se staví naturalisticky, materialisticky a střízlivě. Byť jsou jeho závěry občas mylné, jeho přístup lze shledávat jako kritický a v duchu fyzického stoicismu oproštěný od konkrétních římských bohů. Společně s Lucretiem (byť nahlížel na přírodní cykly z atomistického pohledu) otevřeli cestu moderní vědě, jež stojí na systematickém zkoumání a odborné metodologii. Oba autoři spíše oslavují samotnou přírodu, nežli neosobní božstvo – a oba shledávali za božství pouze síly přírody.²⁰⁶

²⁰⁴ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XII, 11

²⁰⁵ Plinius Maior: *Naturalis historia*, XXXVI, 16

²⁰⁶ FARRINGTON, B.: *Věda ve starém Řecku a její význam pro nás. Od Theofrasta po Galena*. Praha 1951, s. 120 – 124.

V. *Naturales quaestiones* a vědecká fikce – přírodní úkazy jako božská znamení

Lucius Anneus Seneca mladší, jedna z nejvýraznějších postav starověkého Říma, kdysi v dopisech zaznamenal velikost Sókrata, který se postavil strachu ze smrti, čímž se navěky zvětšil.²⁰⁷ Podobná sláva neminula ani výše zmíněného filozofa, a to nejen díky své „stoické smrti“, kdy při otevřených žilách dokázal ještě vést disputaci, dle Tacitova svědectví,²⁰⁸ ale především pro svůj filozofický, rétorický a básnický um.

Právě Seneca sepsal dílo *Naturales quaestiones*, podle něhož nese název celá předložená diplomová práce. Vědecké dílo stálo v pozadí jiných Senekových spisů, neboť se především proslavil, jak je uvedeno výše, jako filozof, básník, rétor, politik nebo jako vychovatel císaře Nerona, nikoliv jako systematický exaktní vědec. To však neznamená, že by dílo bylo zcela neznámé. Ve vrcholném středověku se těšilo poměrně značnému vlivu a sloužilo jako „učebnice“ fyziky. První kritická edice vyšla pak v roce 1490 v Benátkách a kritické komentáře například opatřil v roce 1529 také jeden z největších humanistů své doby, Erasmus Rotterdamský.²⁰⁹ Český překlad však dosud není stále k dispozici.²¹⁰

²⁰⁷ SENECA: *Ad Lucilium Epistulae Morales*, XIII, 14

²⁰⁸ TACITUS: *Annales*, XV, 63

²⁰⁹ HINE, H. M.: *Studies in the text of Seneca's „Naturales quaestiones“*. Lipsko 1996, s. 1 – 13.

²¹⁰ Přeloženy jsou dílčí části pojednávající o Nilu: DOSPĚL, Marek: *Nilus – nobilissimus amnium aneb Senekův popis Nilu*. In: *Auriga – ZJKF 44* (2002), č. 1 – 2, s. 57 – 63. Dostupné online: http://www.paichl.cz/paichl/cestopisy/egypt/Seneca_Nil.htm [cit. 12. 8. 2017].

Dále pasáže v rámci environmentální historie: MORCINEK, Miroslav: *Reflexe environmentálních problémů v římské literatuře*. (Diplomová práce) Olomouc 2013, s. 33 – 38. Kniha I. Je přeložena a opatřena komentářem: CTIBOR, Jan: *L. Annaeus Seneca, Naturales quaestiones. Překlad a komentář I. knihy*. Praha 2012 (bakalářská práce).

V názvu kapitoly se objevuje pojem „vědecká fikce“; řekněme, že se jedná o skutečný oxymóron, neboť věda pracuje s ověřitelnými fakty, kdežto fikce se smyšlenkou a pouhým zdáním. Použijeme-li tento termín na dílo *Naturales quaestiones*, neodmyslitelně se jedná o dílo vědeckého charakteru, které popisuje funkce a mechanismy přírodních jevů; na druhé straně však stojí Senekova epistemologie stále na zbožštělém principu poznání. Z filozofického hlediska stať pojednává zároveň o fyzice, ale i o teologii; v podstatě můžeme mluvit o jakési symbióze fyziky a teologie, což v rámci stoické filozofie není až taková výjimka.²¹¹ Z literárního hlediska jde o velmi živý a čtivý spis – což by ostatně mohlo v dnešní době přispět k větší popularitě traktátu.

Vznik díla se datuje někdy kolem 62 – 64 n. l., kdy se Seneca stáhl z veřejného života do ústraní. Svědčí o tom i jeho záznam o prudkém zemětřesení v roce 63 n. l., jež v Pompejích poničilo přes padesát procent města.²¹² *Otázky přírodovědné povahy*, jak by se dílo dalo přeložit, představuje encyklopedický spis, jenž se snaží vyložit přírodní fenomény a poodhalit tak tajemství přírodních zákonitostí. Oproti *Naturalis historia* je však spis o dost kratší a zdaleka se nedotýká tolika rozličných tematických okruhů jako v případě Plinia staršího. Podobně se však jedná o kompilát nespočtu řeckých a římských spisů, z nichž Seneka čerpá kýžené informace.

Struktura práce je rozvržena do sedmi knih, přičemž je známo, že originál obsahoval knih osm. Nedochovala se totiž finální část knihy dnes označená jako 4a, pojednávající o Nilu; a začátek knihy 4b, popisující meteorologické jevy jako krupobití, déšť a sněh. V rukopisné tradici se tyto dvě části spojily a vytvořily tak

²¹¹ Stoická filozofie tvořila tři odvětví – etiku, logiku a fyziku. Zatímco Seneka ve svém díle logiku zcela opomíjí, etiku a fyziku dává často do kontrastu, přičemž se velmi soustředí také na teologii (která spadala do oblasti fyziky). In: HINE, H. M.: *Notes*. In: SENECA: *Natural Questions*. Chicago 2010, s. 208.

²¹² SENECA: *Naturales quaestiones*, VI, 1

knihu čtvrtou v podobě, jakou ji známe dnes. Rozpory v odborných kruzích také vyvolalo pořadí jednotlivých knih.

Dle rukopisných opisů v průběhu staletí je zachováno tradiční pořadí (1, 2, 3, 4a, 4b, 5, 6, 7), nicméně badatelé se v současnosti kloní k návrhu Harryho M. Hinea, jenž na základě studia Senekových jednotlivých předmluv a závěrů došel k následujícímu pořadí, v jakém by jej mohl napsat i autor v 1. století n. l. – „3, 4a, 4b, 5, 6, 7, 1, 2“. Dokonce Hine předkládá i názor, že knih mohlo být napsáno více, neboť v knize 2., jež má být finální, není výslovně uveden závěr práce úplné, z čehož plyne hypotéza, že se nám další knihy buď nedochovaly, nebo je Seneca teprve plánoval napsat, avšak v rámci svého života to pro sebevraždu nestihl. Důkazy takového svědectví však chybí.²¹³

Podobně jako Pliniovo dílo je *Naturales quaestiones* protknuté stoicismem, zatímco však Plinius se filozofii nevěnuje (stoicismus nezmiňuje explicitně a jeho dílo v zásadě nespadlo ani do kategorie přírodní filozofie), Seneca filozofii promítá nejen do argumentace a obsahu spisu, ale také se dotýká morálních filozoficko-etických aspektů, a to především ve svých předmluvách a závěrech jednotlivých knih.²¹⁴ Z čehož plyne otázka, k jakému účelu byl traktát sepsán a jakému publiku vlastně určen.

Z velké části se jedná o deskripci meteorologických jevů²¹⁵, avšak je nutno zmínit, že do oboru meteorologie (řec. *μετέωρος*) v dobách antického Říma spadalo jednoduše úplně vše, co se dělo či objevilo v subplanetární sféře.²¹⁶

²¹³ HINE, H. M.: *The structure and Content of the Natural Questions*. In: *SENECA: Natural Questions*. Chicago 2010, s. 1 – 2.

²¹⁴ Například *SENECA: Naturales Quaestiones*, I, 16; IVa praef; IVb, praef; III, 17

²¹⁵ *SENECA: Naturales Quaestiones*, I; II; IVb, V; VII

Seneca se ještě ne zcela dokázal oprostít od přírodních kosmogonických spekulací, avšak přírodní cykly a fenomény vykládá s osobitým pojetím – a to spojením, jak již bylo uvedeno výše, fyziky a teologie. Informace jsou opřeny o stoickou fyziku.²¹⁷ Seneca jakožto zastávce materialistického monismu vycházel z předpokladu, že veškerenstvo pochází z jediné podstaty či substance a že *mikrokosmos* (člověk) a *makrokosmos* (řád věcí) byly tak úzce propojeny,²¹⁸ a že podléhaly vzájemné kauzalitě a determinismu.²¹⁹ Z čehož plyne, že svět představoval živou bytost, kterou řídí vyšší princip, jenž Seneka nazýval Bohem, Přírodou, Prozřetelností či Osudem – termíny autor pokládá za totožné či zaměnitelné.²²⁰

Jak již bylo uvedeno, traktát se skládá ze sedmi knih. Kniha I. (dle tradičního uspořádání) pojednává o meteorologických jevech a světelných úkazech na obloze, jako jsou kupříkladu padající meteority,²²¹ a o optických fenoménech tvořící halové jevy či duhu.²²² Jestliže je v úvodu zaznamenáno, že poznáváním přírody (v duchu stoicismu) člověk „bohatne“ a nalézá své štěstí,²²³ v závěru autor varuje před zneužitím nabytých vědomostí na příkladu jistého Hostia Quadra a zrcadla, které dotyčný aplikoval ve své rafinované zhýralosti pouze k „okukování“ svých lidských údů, nikoliv pro vědní účely.²²⁴

I kniha II. reflektuje atmosférické jevy, konkrétně blesky. Třetí část traktátu se věnuje vodnímu živlu a vlastnostem povrchové vody. Kniha označená jako IVa

²¹⁶ Obsahovou náplní moderní meteorologie je především stavba atmosféry, oběh tepla mezi atmosférou a povrchem Země, oběh vody, atmosférické pohyby, elektrické pole atmosféry, optické a akustické jevy v atmosféře.

²¹⁷ O stoicismu více v publikacích: VEYNE, P.: *Seneca. The life of a Stoic*. Londýn 2003; WINCKLER, A. H.: *Ein beitrag zur Geschichte des Stoicismus*. (Disertační práce). Lipsko 2016.

²¹⁸ SENECA: *Naturales Quaestiones*, I, praef., 12; II, 5

²¹⁹ CLARKE, J.: *Physical science in the time of nero*. Londýn 1910, s. XXXVIII – XL.

²²⁰ SENECA: *Naturales Quaestiones*, I, praef., 13; II, 45

²²¹ SENECA: *Naturales Quaestiones*, I, I

²²² SENECA: *Naturales Quaestiones*, I, II – III

²²³ SENECA: *Naturales Quaestiones*, I, praef., 17

²²⁴ SENECA: *Naturales Quaestiones*, I, 16

prezentuje spíše geografickou studii a předmětem zkoumání je nejproslulejší ze všech řek, Nil. Dle rozsáhlosti tématu je zřejmé, že Nil v Egyptě opravdu představoval přírodní fenomén a uchvacoval antickou společnost svými hydrologickými predispozicemi den co den.

Seneca předkládá čtenáři, že nejkrásnější krajinu bylo možné spatřit v období, kdy se Nil rozlil do polí. Řeka tak zakryla roviny s dolinami a z vody vystupovaly pouze vesnice jako malé ostrůvky. Byť se tím vytratila možnost komunikace po souši a přeprava byla možná jen na lodích, právě toto zaplavení dělalo lidi přemíru šťastné.²²⁵

Kniha IVb reflektuje mraky, kroupy a sněh. Kniha V se zabývá povětrnostními podmínkami a dělením větrů na základě místa vzniku. Z krajinného hlediska představuje směrodatnou část spisu *Naturales Quaestiones* kniha V., neboť reflektuje živelné katastrofy – v tomto případě zemětřesení. Kniha poslední, VII., podává výklad o kometách.

Celé dílo prezentuje snahu o sumarizaci a výklad přírodních a krajinných jevů. Aby čtenář pochopil celé přírodní spektrum, využívá Seneca z metodologického hlediska analogii (řec. *αναλογία*).²²⁶ Tj. vztah dvou odlišných věcí, které se na základě podobnosti dají přirovnat (např. živly voda a vzduch,²²⁷ oheň a voda²²⁸ nebo lidské tělo s živoucím vesmírem).²²⁹

²²⁵ SENECA: *Naturales Quaestiones*, VIa, 11

²²⁶ ROBY, A. C.: *Seneca's scientific fiction: Models as fictions in the Natural Questions*. In: *Journal of Roman Studies*, vol. 104, 2014, s. 157.

²²⁷ SENECA: *Naturales Quaestiones*, II, 7

²²⁸ SENECA: *Naturales Quaestiones*, II, 22

²²⁹ SENECA: *Naturales Quaestiones*, II, 5

Seneca na jednu stranu v textu odhaluje tajemství přírody se svými etickými poznámkami mechanicky a fyzikálně – například studie o zemětřesení, u které autor důkladně vysvětluje příčiny a nepřikládá seizmickou činnost v žádném případě božskému hněvu či božským rozmarům. Cílem deskripce otřesů bylo především odstranění lidského strachu – neboť co se pozná a vysvětlí, z toho jde přirozeně menší strach.²³⁰

Na druhou stranu však například neviditelným (nevysvětlitelným) jevům přikládá jakési „vznešené“ aspekty. Kromě komet, jež byly k vidění zřídka, uvádí Seneca další jevy, které unikají lidskému zraku:

„I další věci jsou nezjevné, dokonce, což je více neobvyklé, jsou našim lidským zrakem zároveň viditelné i neviditelné, a to proto, že jsou natolik jemné, že je lidský zrak nedokáže zachytit anebo proto, že jsou tak vznešené a skrývají se na posvátném místě, kde vládou v království sami sobě – a nic než duše k nim nemůže.“²³¹

Velmi myticky se Seneca stavěl také k bleskům, kterým přisuzuje věšteckou moc.²³² Veškerá znamení na obloze se neděla nahodile, nýbrž za nějakým účelem, proto blesk musel sesílat „vyšší princip“.²³³ Veškerá kauzalita byla spojena i s nebeskými symboly, jež mohly vyložit osud, který následně nemohl změnit ani bůh.²³⁴ Tyto teze jsou v protikladu jak s Lucretiovým názorem na blesky²³⁵, tak s Pliniovým názorem, který neopomněl vypsát pověsti o věsteckém nadání, o přivolaném blesku, jenž zabil obludu zvanou Volta v Etrurii, o obřadech, modlitbách a svatyních, jejichž účelem bylo vynutit blesk, aby seslal dobré znamení, nicméně

²³⁰ SENECA: *Naturales Quaestiones*, VI, 3

²³¹ Cit. SENECA: *Naturales Quaestiones*, IV, 30

²³² SENECA: *Naturales Quaestiones*, II, 32 – 33; II, 38

²³³ SENECA: *Naturales Quaestiones*, II, 45 – 46

²³⁴ SENECA: *Naturales Quaestiones*, II, 35 – 36

²³⁵ Viz. třetí kapitola.

doplňuje, ať si o takových věcech čtenář udělá obrázek sám, přičemž dále poznamenává:

„Je odvážné věřit, že by oběti ovládaly přírodu, neméně je pošetilé chtít krotit síly přírodní, popř. z nich vyčíst věci, které mají odstranit to, co má přijít, nebo předpovědět věci dosud skryté, jak se děje soukromě i veřejně nesčetnými pokusy.“²³⁶

Naturales quaestiones představuje přírodovědnou encyklopedii, jež se díky svému autorovi stala velmi osobitým a exkluzivním dílem. Příroda se řídí dle svých zákonů, avšak skrze tento naturalistický postoj se rýsuje také mystické objasňování chodu přírodních a krajinných jevů. Symbióza fyziky a teologie, jež stojí na pilíři stoicismu, popisuje přírodní cykly jako determinující a kauzální – nic ve světě se nedělo nahodile. Naturalismus a kritický postoj k mytologii se mísí s nadšením pro mytické věštby, a to i s filozofickým odůvodněním, proč byly pro společnost užitečné.

Naturales quaestiones tak balancuje na rozhraní odborné fyzikální vědy a přírodně materialistické kosmogonické spekulace. Seneca se ve výkladu nedokázal od kreativních nadpřirozených sil zcela oprostit, jak se to povedlo v případě Lucretia, Plinia, Vitruvia, Frontina či Héróna z Alexandrie, kteří k rozličné problematice přistupovali kriticky a dokázali tak otevřít dveře moderní exaktní vědě s využitím krajinných a přírodních zdrojů. Seneca poodhaloval „tajemný plášť“ přírody skrze stoickou fyziku, avšak atmosférické jevy nedokázal zcela desakralizovat.

²³⁶ Cit. PLINIUS Maior: *Naturalis historia*, II, 53

VI. Reciprocita antropogenních prvků a krajiny na příkladu stavitelství a architektury

Velkolepé technické výkony starověkého Říma spojené s výstavbou urbanizovaných měst a infrastruktur (silniční systém, mosty, aquadukty či kanály) ohromují lidská pokolení již mnoho stovek let. Architektonická mistrovská díla mohla vzniknout zejména díky přesnosti antické měřicí techniky. Vysoký civilizační stupeň římské společnosti dopomohl k výraznému rozvoji exaktních věd, které se promítají právě do oboru stavitelství; ať se jedná o zákonitosti přírody (využívané hojně v praxi), zákony mechaniky, statiky, hydrauliky nebo další zákony formulované již v době starověku – tyto objevy představují komplexní vědomosti, na nichž stojí tento věhlasný architektonický úspěch.

Stavební památky z římské antiky, kterých se dodnes zachovala celá řada, podávají důkaz o úrovni inženýrství, které dosáhlo působivých výsledků. Zevrubné studium antických domů, vodovodů, silnic, mostů, přehrad, tunelů či ohromných sakrálních staveb umožňuje nahlédnout do stavebních technik a zároveň poskytuje údaje o tom, jak byly konkrétní architektonické otázky řešeny v praxi.²³⁷

Ostatně výjimečnost římských stavebních pamětihodností si Římané plně uvědomovali, oslavovali dílčí stavební díla, šířili inženýrský věhlas dál po celém známém světě a především se pasovali na základě vybudované architektury do role „světové jedničky“:

²³⁷ CECH, B.: *Technika v antice*. Praha 2013, s. 17.

„...je načase, abychom [s popisem] přešli k pamětihodnostem našeho města, které rozvázně sbíralo síly v rozmezí 800 let a ukázalo se pánem světa. Z toho se stane zjevným, že těch vítězství bylo skoro tolik, jako bylo podivuhodných památek, o nichž se vykládalo. [...] Abychom nepočítali mezi velkolepé stavby jen Největší cirkus, vystavěný diktátorem Caesarem v délce tří stadií a v šířce jednoho, který s budovami zaujímá plochu čtyř jiter a v němž mohlo sedět 250 000 lidí: mezi skvostnými stavbami uveďme raději Paulovu basiliku se sloupy z fryžského mramoru: a což forum božského Augusta a chrám Míru císaře Vespasiana, nejkrásnější z děl, která kdy svět viděl“²³⁸

Nejen proslulostí božských příbytků nebo stavebním luxusem v podobě soukromých vil předních římských mužů, ale především užitečnými a praktickými stavbami zaštiťujícími celý chod a fungování města si Řím vydobyl slávu stran stavitelských činů. Příkladem může být provrtání hory pro odvodňovací kanál z Fucinského jezera,²³⁹ kde pracovalo na třicet tisíc lidí po dobu jedenácti let a kde musela být voda ze svedených řek zvedána důmyslnými stroji; silnice vtesané do hor; oddělení Tyrrhenského moře od Lukrinského jezera²⁴⁰ hrázemi; nespočet mostů²⁴¹ nebo zbudování přístavu v Ostii i přes nepříznivé přírodní podmínky.²⁴²

Celý Apeninský poloostrov byl opěvován také pro svoji unikátní geografickou polohu, která zaručovala adekvátní přírodní a klimatologické podmínky. Řím si tedy nevysloužil pouze první místo v rámci oboru architektury pro monumentálnost staveb, ale díky své životodárné scénérii sklízel poklonu také pro svůj potenciál krajiny. Itálie tak byla shledávána jako nejpříznivější oblast ze všech jiných krajů světa. Takové

²³⁸ PLINIUS Maior: *Naturalis Historia*, XXXVI, 24

²³⁹ *Lacus fucinus*, známé též pod názvem Celanské jezero. Z velké části je jezero již vysušené.

²⁴⁰ *Lacus lucrinus*; VERGILIUS: *Georgica*, II, 161

²⁴¹ PLINIUS Maior: *Naturalis Historia*, XXXVI, 24

²⁴² Např. aby se získal pevnější základ přístavu, nechala se potopit velká loď z Egypta. SUETONIUS: *De vita Caesarum*, V, 20

úvahy byly dány právě zeměpisnou polohou, neboť Itálie zaujímala „zlatý střed“ mezi východem a západem, disponovala hojností vody, zdravými háji, členitými horami, neškodností šelem, úrodnou půdou a pastvinami:

„Na celém kulatém světě v jevech, které zaslouží první místo v přírodě, je Itálie, vládkyně a vlastně druhá rodička světa, muži, ženami, vojevůdci, vojáky, otroky, chloubou umění, proslulostí svých nadaných duchů, polohou a mírným podnebím, snadnou přístupností ke všem národům, splavným pobřežím a blahodárným vanutím větrů [...] Ať jde o cokoliv, čeho potřebuje člověk k životu, v ničem netrpí nedostatkem: dává ovoce, víno, olej, vlnu, len, šaty, býky. Ani při závodním běhu nedovedou koně z ciziny překonat náš domácí chov. Pokud je v oblibě dobývání kovů ze země, pak Itálie předčí ostatní země bohatstvím zlata, stříbra, mědi a železa. Jako země požehnaná k plození štědře rozdává vedle všech jiných darů rozmanité šťávy a lahodnou chuť plodů a ovoce.“²⁴³

Přes všechna věhlasná slova, jejichž náplní byla především chvála Itálie a řazení Říma na přední světovou příčku v architektonickém oboru (či v jiných různorodých oblastech)²⁴⁴, se objevují taktéž zprávy, které s vyspělým urbanizovaným stupněm Věčného města nesouhlasí:

„Není nikde tak zle, tak pusto, že proto bys nechtěl raději tam v klidu si žít, než bát se zde požárů nebo věčného borcení domů a tisíce úkladů jiných v záludném městě a básníků davu, jenž přednáší v srpnu!“²⁴⁵

²⁴³ PLINIUS Maior: *Naturalis Historia*, XXXVII

²⁴⁴ POLYBIOS: *Historiai*, I, 1 – 2; CICERO: *De republica*, II, 10

²⁴⁵ Cit. IUVENALIS: *Satirae*, I, 3, 6 – 9

Decimus Iunius Iuvenalis²⁴⁶ reflektoval ve svých satirických spisech civilizační neduhy velkoměsta. V díle *Satirae* věnoval velkoměstskému životu celou jednu kapitolu s názvem *O strastech a nesnázích velkoměstského života*,²⁴⁷ kde si všímá především rozdílu mezi vilami pro zámožné Římany a činžovními domy pro nepřilíš nemajetné občany, které nebyly precizně zkonstruovány:

*„My však bydlíme ve městě, jež spočívá z velké části
na křehkých podpěrách. Tohle je vše, co podnikne správce:
ucpat dá široký otvor, jež zanechá trhlina stará,
lidi pak vybídne v domě, by klidně jen spali, ač hrozí sesutím krov...“²⁴⁸*

Dále autor upozorňuje na množství požárů, kterými Řím trpěl, a všímá si nejvyšších pater činžovních domů, kde nejchudší obyvatelé prakticky neměly architektonicky řešeny žádné únikové východy:

*„Tu soused už o vodu prosí,
Stěhuje honem svou trošku, už třetí ti poschodí doutná –
Ty přitom o ničem nevíš! Když zdůli šíří se zmatek,
Naposledy vyhořet musí, kdo před deštěm chráněn je jenom
taškovou střechou, kde holoubci hnízdí a snášejí vejce...“²⁴⁹*

²⁴⁶ Decimus Iunius Iuvenalis (cca 55 – cca 130). Básník a satirik, o jehož životě jsou záznamy velmi skoupé. Pravděpodobně pocházel ze zámožné rodiny a vzdělání (gramatika, rétorika) nabyt v Římě. Závěr života strávil ve vyhnanství (kde přesně je však otázka spekulací – mluví se o Británii či Egyptě). In: *Slovník latinských autorů* (ed. KUŤÁKOVÁ, Eva a kol.). Praha 2004, s. 342.

²⁴⁷ IUVENALIS: *Satirae*, I, 3

²⁴⁸ Cit. IUVENALIS: *Satirae*, I, 3, 193 – 197

²⁴⁹ Cit. IUVENALIS: *Satirae*, I, 3, 199 – 103

V neposlední řadě si Iuvenalis všímá i jistého nepříznivého dopadu rozvoje stavebnictví na krajinu, kdy ve svém spisu reflektuje úbytek zelených ploch. Dokonce se zmiňuje, že by samo božstvo bylo vlídnější, kdyby pobývalo na zelených loukách, nikoliv na mramorové parcelaci plochy.²⁵⁰ Lze tedy předpokládat, že krajina byla také destruována a věhlasný architektonický úspěch zanechal na přírodní scénérii i stinné stopy.

Z pramenů vyplívá jakási dvojpolarita, kdy lze na jedné straně spatřit věhlas a slávu architektonických skvostů, kterých se také dochovalo značné množství do dnešních dob, na straně druhé však povrchní přístup k obytným jednotkám a méně významným stavbám. Přičemž život v silně urbanizovaném městě taktéž nelze pokládat jednoznačně za výhodnou strategickou pozici pro obyvatelstvo.

Obor architektury je vhodným příkladem propojení lidských činností a lidského vlivu (nejen prostřednictvím vývoje přírodovědných disciplín) společně s využitím krajinného rázu, jenž disponuje variabilní možností aplikace do rozličných sfér. Lidská činnost je odpradávná limitována právě diferenciací krajiny a specifika lokality ovlivňují danou společnost ve všech jejích úkonech.

Analogií mezi krajinou (přírodním subjektem) a umělým výtvozem existuje celá řada, a to nejen v technických oborech. Byť právě v architektuře je inspirace krajinou zcela zřejmá – mechanické zákony fungují na principu přírodních zákonů, jež byly vypořádány z krajiny; mechanika je tedy zcela kompatibilní k přírodě a každý mechanismus je z přírodního prostředí generován.²⁵¹

²⁵⁰ IUVENALIS: *Satirae*, I, 3, 17 – 20

²⁵¹ VITRUVIUS: *De Architectura*, X, 1, 4

Tato inspirace krajinou, kterou například explicitně zmiňuje Pollio Marcus Vitruvius při výstavbě divadel²⁵², může působit zároveň recipročně, neboť i samotná příroda bývá přirovnávána k vrcholnému dílu architektury. Nejen lidské výtvořiny vznikaly na základě mechanizace, ale i na celý kosmos bylo nahlíženo jako na mechanický stroj (*natura machinata*) a jeho božské fungování („ukryté v nebesích“) bylo možné pomocí vědních postupů (přinejmenším podle Vitruvia) objasnit a na základě přírodních zákonů využít.²⁵³ Tímto se dostáváme k nejzásadnější otázce, jež trápila lidstvo od samého počátku lidských dějin – „Co vlastně ovládalo svět? Stroj či magie?“

Stavitelství společně s dalšími architektonickými podobory využívá v plné míře rozměru dispozic krajinné sféry – a to nejen například využitím přírodních materiálů, těžby nerostného bohatství či přesměrování vodovodních tras do uměle vytvořených kanálů, ale člověk osobitě transformuje krajinný ráz k obrazu svému také na základě výstavby měst, osad až k dílčím architektonickým jednotkám s veřejnou nebo náboženskou funkcí. Reciprocita antropogenního vlivu a krajiny tedy fungovala ve velké míře i v minulosti v dobách starověkého Říma.

Rozmanití stavitelé antického světa propojovali teorii (*rationatio*) s praxí (*fabrica*) a na základě získaných zkušeností ověřovali výsledky vědou. Věda následně vysvětlovala soulad mezi přírodními zákony, krajinou a stavbou.

Architektura se dělila na tři základní odvětví: stavebnictví (*aedificatio*), zhotovování hodin (*gnomonica*) a sestrojování strojů (*machinatio*). Samotné stavitelství se pak rozdělovalo na dvojí odvětví, z nichž první představovalo výstavbu

²⁵² VITRUVIUS: *De Architectura*, V, 2, 3

²⁵³ ROBY, A. C.: *Natura machinata: artifacts and nature as reciprocal models in Vitruvius*. In: *Apeiron*, vol.46, 2013, s. 419 – 425.

měst a hradeb, sloužící především k obecnému užívání a zahrnující veřejné stavby. Tyto veřejné stavby se dále rozlišovaly na obranné (hradební zdi, věže, brány), sakrální či náboženské (svatyně, chrámy) a tzv. „všeobecně užitečné“ (přístavy, fora, portika, divadla, lázně a další místa určená pro veřejný život).²⁵⁴ Druhý sektor se pak věnoval stavbám soukromým.

Ve vědecko-technickém diskurzu a ve třetí disciplíně architektury (sestavování strojů) vynikal zejména Herón z Alexandrie,²⁵⁵ zvaný *Mechanicos*, jenž sepsal pro architektury příručku – jakou nejsnadnější cestou zvedat těžké předměty (spis pojednává o sestavování pák, jeřábů a různých zvedáků).²⁵⁶ Významnější je však jeho spis založený na využití přírodních živlů – vody, ohně a vzduchu (větru); jedná se o aplikaci živlů skrze mechaniku a dynamiku, Herón elementy zcela zbavuje filozofických či mytologických aspektů a soustředí se na význam tlakové síly. Jedná se o dílo *Pneumatica*,²⁵⁷ jež zahrnuje sedmdesát osm jeho experimentů či vynálezů (např. samootvírací dveřní systém chrámu na bázi ohně, jenž by plál na oltáři,²⁵⁸ připojení zvukového systému ke dveřím chrámu²⁵⁹ nebo obětní nádoba, jež teče pouze při vhození mince),²⁶⁰ které jej řadí mezi největší experimentátory období starověku.

²⁵⁴ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 3, 1

²⁵⁵ Héron z Alexandrie (10 n. l. – 70 n. l.) – řecký mechanik, matematik, optik a vynálezce. Jediná zmínka odkazující nás na dobu jeho působení se nachází v jeho díla *Dioptra*, kde autor popisuje zatmění Měsíce v Egyptě (Heron: *Dioptra*, 35). Byl správcem alexandrijské knihovny, kde zřejmě vznikala jeho díla. Některé původní spisy se ztratily, avšak dochovaly se v arabských rukopisech. Mezi jeho významná díla patří *Stereometrúmena* (Prostorová geometrie), *Katoptrika* (Teorie zrcadel), *Pneumatika* (Díla vzniklá na principu tlakové síly), *Automatopoiétiké* (Výroba automatů), *Metrika* (Měření), *Dioptra*, *Mechanika*, In: *Der neue Pauly* (ed. CANKIK H. – SCHNEIDER, H.); sv. 4, s. 480.

²⁵⁶ HÉRÓN: *Mechanica*, 1 – 3

²⁵⁷ Nejkomplexnější vydání Héronových prací bylo uveřejněno v pěti svazcích v nakladatelství Teubner v edici SCHÖNE, H.: *Heronis Alexandrini opera quae supersunt omnia*. Lipsko 1903.

²⁵⁸ HÉRÓN: *Pneumatica*, 37

²⁵⁹ HÉRÓN: *Pneumatica*, 17

²⁶⁰ HÉRÓN: *Pneumatica*, 21

VI. 1. Marcus Pollio Vitruvius

Nejznámějším encyklopedickým architektonickým kánonem je kniha *De Architectura Libri Decem*, která představuje jediný ucelený pramen tohoto specifického typu a jejímž autorem je Marcus Pollio Vitruvius, jenž se svým publikačním počinem nezapomenutelně zapsal do dějin vědy, techniky a architektury. Stal se zakladatelem teorie stavebnictví a jeho dílo inspirovalo další architekty, inženýry a teoretiky v dané sféře po celá staletí.

Vitruviova architektonicko-technická encyklopedie zahrnuje vesměs všechny tři odvětví architektury (*aedificatio*, *gnomonice*, *machinatio*) a teze jsou postaveny na přírodovědecko-filozofické koncepci: základem vědeckých teorií jsou čtyři živly, číselné zákonitosti a proporční symetrie, jež se ukrývá v samotné přírodě, krajině, vesmíru či v samotném člověku.

O životě autora toho příliš nevíme, indicie v podobě skrovných autobiografických údajů lze vyčíst ze samotného spisu. Předpokládá se, že se narodil v roce 85 nebo 84 př. n. l.; o místo narození se však odborníci stále přou – v úvahu připadá Verona či Formia.²⁶¹

Vitruvius v mládí nabyl encyklopedického vzdělání, což je patrné i z jeho díla, neboť se dotýká rozličných oborů (od konstrukce hodin, astronomie, územního plánování měst, výstavby vodovodů až ke kulturně-historickému výkladu dějin lidstva). Tematický rozsah jednoznačně odkazuje na hodnotnou míru dosaženého studia. Za své vzdělání děkuje autor svým rodičům:

²⁶¹ UNGERS, L: *O architektech*. Praha 2004, s. 14.

„Vzdávám proto rodičům největší a nezměrné díky a jsem jim vděčen za to, že uznávali onen athénský zákon správným a postarali se o mé vzdělání v umění a to v onom, jež nemůže nikdy býti označeno za dobré bez vědeckých základů a bez souhrnného vzdělání ve všech vědních oborech.“²⁶²

Po ukončení studia působil po určitý časový úsek v Caesarově vojsku, pravděpodobně v hodnosti *praefectus fabrum*, tedy jako vrchní inženýr, jenž navrhoval válečné vrhací stroje. Po Caesarově smrti přestoupil do řad Octaviana a po propuštění z vojenské služby pracoval jako civilní architekt – dle Frontinova svědectví,²⁶³ zaznamenaném ve spise *De aquaeductibus urbis Romae*, kde Vitruvioví připsal stanovy pro průměry olovněných vodovodních rour.²⁶⁴ Jeho jedinou velkou architektonickou zakázkou byla basilika ve městě Fanestris (nynější Fano; břeh Jadranského moře).²⁶⁵

Traktát sepisuje až ve stáří v penzi a věnuje jej vznešenému Octavianu Augustovi, císaři, imperátorovi – Caesarovu adoptovanému synovi.²⁶⁶ Císař Augustus Vitruvioví stanovil „plat z milosti“ za odvedené služby, aby prožil pohodlné stáří:

„Zavázán tedy tímto dobrotiním za to, že nemusím až do konce svého života míti obavy z nedostatku, počal jsem pro Tebe psáti toto dílo, poněvadž jsem zjistil, že jsi mnoho ve stavebnictví vykonal a také nyní konáš a že v další době budeš pečovati o

²⁶² Cit. VITRUVIUS: *De architectura*, VI, praef., 4

²⁶³ Sextus Julius Frontinus (103/104 př. n. l. – 35 př. n. l.) – římský politik a spisovatel. Stal se třikrát konzulem, ale i správcem Británie. V roce 97 získal titul (Císař Nerva) *Curator aquarum*. Právě když byl pověřen správou zásobování vodou a vodovodů města Říma sepsal dílo *De aquis orbis Romae (O zásobování vodou města Říma)*. Dále jsou významná jeho díla *De Arte Mensoria (O zeměměřičství)*, *Stratégémata (Vojenské strategie)* nebo *De re militari (O vojenství)*. In: *Der neue Pauly* (ed. CANKIK H. – SCHNEIDER, H.); sv. 5, s. 677.

²⁶⁴ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, XXV

²⁶⁵ VITRUVIUS: *De architectura*, V, 1, 7-10

²⁶⁶ VITRUVIUS: *De architectura*, I, praef., 1

*veřejné stavby, tak i o soukromé, aby byly předány na paměť potomstvu podle velikosti Tvých činů.*²⁶⁷

Z textu taktéž plyne jakési uvědomění si smyslu, výjimečnosti architektury a monumentů pro charakter státu; v minulosti to připomíná Perikleovy stavitelské počiny v Athénách, neboť říše/stát získává svůj pravý význam až díky kráse svých staveb.

Vitruvius k onomu půvabu přidal stavitelská pravidla či instrukce, bez kterých by se stavební dílo neobešlo – jedná se o tři požadavky: „*firmitas, utilitas, venustas*“ (pevnost, účelnost a ladnost), které musí mít na mysli každý architekt²⁶⁸ (především období renesance bylo těmito základními pravidly inspirováno).

Vitruvius hodnotí povolání architekta velmi vysoko a ve svém encyklopedickém díle *De architectura* klade důraz na všestranné vzdělání stavitele, neboť architektura se skládá jak ze znalostí přírodovědných, tak také společenských (kulturních),²⁶⁹ a jeho vize stavitelství zahrnuje již výše zmíněnou analogii mezi materiální krajinou a lidským výtvořem.

Rovina praxe i teorie by měla být vyvážená, neboť stavitel nedovede tvořit s pouhým nadáním, avšak bez vědy a učenlivosti, nebo s vědomostmi bez nabytých zkušeností. Tento model oboustranného vzdělání exaktních i humanitních disciplín vysvětluje Vitruvius zcela logicky dle jednotlivých oborů:

„Geometrie poskytuje stavitelství řady pomůcek; především učí používati při rýsování kružidla a pravítka, jimiž se dají daleko snáze prováděti na staveništích nárysy budov

²⁶⁷ Cit. VITRUVIUS: *De architectura*, I, praef., 3

²⁶⁸ VITRUVIUS: *De architectura*, I, 3, 2

²⁶⁹ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 1, 3. Stavitel by dle Vitruvia měl být znalý v geometrii, aritmetice, optice, astronomii, ale také v literatuře, dějepisu, filosofii, hudbě, lékařství a právu.

*a směry pravých úhlů, rovin a přímek. Pomocí optiky se zavádějí v budovách otvory pro světlo správně od určitých světových stran. Pomocí aritmetiky se zajisté rozpočítávají stavební základy a řeší se rozměrové vztahy.*²⁷⁰

Autor stavitelského traktátu vhodně argumentoval pro znalost společensko-vědních disciplín, jako je například historie, kterou bylo nutno ovládat pro vysvětlení dílčích ornamentů a rozšifrování symboliky – „proč právě byl použit daný dekorativní prvek“ – zvědavým tazatelům:²⁷¹

*„Jest nutno znáti také velmi mnoho z dějepisu, poněvadž stavitelé určují často pro svá díla mnoho ozdob, o nichž musejí dovésti vysvětliti tazatelům důvod, proč tak učinili.*²⁷²

Zvláštní důraz byl kladen především na filozofii, neboť právě ona poučovala o přírodě a naskýtala rozličné otázky přírodovědné povahy.²⁷³ Relevantním vzděláním byla také zběhlost v lékařství.

Autor si zakládá na pevném přesvědčení, že jak vědy přírodovědné, tak vědy společenské jsou vzájemně propojené, stejně jako krajinné prvky s lidským výtvořem nebo věda s uměním:

„Uvědomí-li si [člověk], že všechny vědy mají vespolek věčnou spojitost a vzájemnou souvislost, uvěří snadno, že to možné jest [nabýt vzdělání všech potřebných vědních [disciplín]; souborná věda je totiž složena z těchto údů jako jediné tělo. A tak ti, kdo od útlého věku se vzdělávají v různých vědních oborech, poznávají, že ve všech naukách

²⁷⁰ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 1, 4

²⁷¹ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 1, 5. Vitruvius uvádí příklad mramorových soch žen – karyatid, historicky analyzuje původ tohoto specifického typu sloupu.

²⁷² Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 1, 5.

²⁷³ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 1, 7.

jsou tytéž základní rysy a vzájemné souvislosti všech věd, a proto si snáze všechno osvojují.²⁷⁴

Jak je zřejmé, úspěšný architekt musel být zběhlý v antické technice, potažmo technologii, která se neustále vyvíjela. Samotný termín *τεχνη* (lat. *techné*) představoval komplexní charakteristiku – nejsignifikantnějším významem může být dovednost, řemeslo či umění. Pojem prezentoval znalost v určitém oboru a byl orientován na praktický užitečný výsledek specifické činnosti. Někdy bývá *τεχνη* stavěn do protipólu k *ἐπιστήμη* (lat. *epistémé*).²⁷⁵

Slovo *τεχνη* nemusí nutně přiléhat ke stavitelským oborům, ale lze jej aplikovat taktéž např. na lékařské umění.²⁷⁶ Z analýzy termínu plyne, že se architektura dlouho považovala za technické řemeslo a že umění společně s užitou vědou (ještě v 15. století) tvořily jeden synchronní organismus. Architekti byli považováni za universální všestranně vzdělané lidi. Od poloviny 16. století docházelo k diferenciaci: architekt-umělec a vědec-vynálezce.²⁷⁷

Ve Vitruviově studii se mimo jiné pojednává o klimatologii a výběru zdravých míst pro stavby, a to jak z hledisek světových stran, tak především dle schopnosti místa eliminovat bakteriální či virové výskyty mikrobů. Architekt by tedy měl být vždy obeznámen s terénem a krajinou, v jaké se pohybuje. Proto je důležitým aspektem pro volbu místa stavby inklinace ke klimatologickým podmínkám, čímž se stavitel vyhne choroboplodným místům – a to nejen na základě ovzduší, ale především

²⁷⁴ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 1, 12

²⁷⁵ CUOMO, S.: *Technology and culture in Greek and Roman antiquity*. Cambridge 2007, s. 8-18.

²⁷⁶ Tuto problematiku reflektuje vědecký článek: HOFMAN, B.: *Medicine as Techne – A Perspective from Antiquity*. *Journal of Medicine and Philosophy*, 28, č. 4, 2003, s. 403-425. Dostupné online: <http://www.ansatt.hig.no/bjoernh/Artikler/Medicine%20as%20Techne.pdf> [cit. 21. 10. 2016]

²⁷⁷ OTOUPALÍK, A.: *Předmluva*. In: VITRUVIUS: *Deset knih o architektuře*. Praha 1953, s. 13.

také na základě kvality vod; bez těchto předpokladů nelze dosáhnout adekvátních výsledků.²⁷⁸

Při výstavbě měst či jiných architektonických úkonů bylo třeba dodržovat určitá pravidla, související právě s charakterem krajiny:

„Bude to místo položené výše a ne mlhovité, ne plné jinovatky a neobrácené ani k parným ani ke studeným stranám světovým, nýbrž k mírnému, a konečně místo, které se vyhne bažinatému sousedství.“²⁷⁹

V dalším pravidle hrálo významnou úlohu při výstavbě osad již výše zmíněné podnebí a jeho vliv na člověka; přirozeně se druhy staveb musely lišit v Egyptě, v Hispánii, v Pontu²⁸⁰ nebo v Římě. Osobitý ráz krajiny, podle kterého se architekt musel řídit, přirovnal Vitruvius ke stavbě vesmíru:

„Jako je tedy uspořádání vesmíru zařízeno od přírody v různých vlastnostech následkem sklonu zvířetnickového kruhu a sluneční dráhy vzhledem k zemskému prostoru, právě tak se musí zakládání staveb řídit krajinnými poměry a růzností podnebí.“²⁸¹

Bylo samozřejmé, že na severu se stavěly budovy dobře kryté pevnou střechou (*testudinatus*), co nejvíce uzavřené a orientované směrem k tzv. teplým světovým stranám. Naproti tomu stavby na jihu, vystavené dennímu slunečnímu záření, se budovaly zpravidla otevřené a obrácené směrem na sever. Tam, kde nějakým způsobem příroda škodila, bylo třeba vše napravit umělým zákrokem, a to takovým

²⁷⁸ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 1, 10

²⁷⁹ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 4, 1

²⁸⁰ Vitruvius označoval slovem Pontus kraj kolem celého Černého moře, zejména oblast u severního pobřeží.

²⁸¹ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VI, 1, 1

způsobem, aby věci odpovídaly daným klimatologickým a krajínovotvorným procesům, jež mohly být zpozorovatelné průzkumem terénu.²⁸²

Pakli-že se v kraji zjistily příhodné klimatické podmínky a zároveň vhodná půda či terén, bylo důležité prozkoumat i dílčí vlastnosti krajiny (fauna, flora, jakost vody), aby se při výstavbě měst či osad předešlo nežádoucím místům. Ostatně experiment zjišťující zdravé či škodlivé plodiny dané lokality byl znám již z obyčejů starých předků:

„Předkové poráželi totiž k obětem dobytčata, která se pásala na místech, kde se právě zakládala města nebo stálé vojenské tábory, a prohlíželi jejich játra; byla-li u prvních dobytčat zamodralá a narušená, poráželi další, aby se ujasnilo, trpí-li dobytek nemocí nebo špatnou vlastností pastvišť. Když to vyzkoušeli u řady dobytčat a zjistili, že játra při tamější pastvě a vodě jsou neporušená a pevná, zakládali tam opevnění; našli-li však játra narušená, usuzovali z toho, že by voda, na těchto místech vyvěrající, a tamější plodiny přinášely v budoucnu nemoc i lidem, a stěhovali se proto jinam a vybrali jiný kraj, vyhledávající vším možným způsobem poměry zdravé.“²⁸³

Jako důkaz, že plodiny a voda zastávaly adekvátní indikátory zdravých či chorobných poměrů, byla Vitruviem popsána krétská polnost mezi Gnosem a Gortynou, která ležela po obou březích řeky Pothereu. Blíže Gortyny neměl dobytek žádná viditelná onemocnění sleziny, na druhé straně u Gnosu naopak ano. Lékaři tento případ zkoumali a objevili bylinu, jež zmenšovala slezinu u dobytka, který ji okusoval.

²⁸² VITRUVIUS: *De Architectura*, VI, 1, 2 – 3

²⁸³ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 4, 9

Od té doby se rostlina sbírala a sloužila jako hodnotný lék,²⁸⁴ čímž Římané klasifikovali dané území za prospěšné a zdravé čili vhodné ke stavbě.²⁸⁵

Po té, co se vztyčily hradební zdi, zpravidla bylo zapotřebí rozdělit stavební plochy a rozvrhnout ulice dle světových stran – správné schéma muselo korespondovat s povětrnostními podmínkami. Větrná síla se v dobách antického Říma v žádném případě nepodceňovala a stavitelé se snažili v sídlištích o co největší míru omezení vanoucího větru.²⁸⁶

Racionální a zcela fyzikální popis principu přírodních zákonů ovzduší a větru oklešťuje tento živel od božské moci; Vitruvius dokonce poněkud ironicky poznamenává, že dokáže božskou pravdu rozšířovat během chvíle pomocí mistrovského vynálezu – *aiolopilu*²⁸⁷: „...a pokud jde o skryté zákony nebeské, lze vynutiti božskou pravdu pomocí mistrovských vynálezů [...] Tak lze z malé a kratičké podívané poznávati veliké a nezměrné přírodní zákony ovzduší a větrů a usuzovati o nich.“²⁸⁸

Dle světových stran se stavěly a rozvrhovaly taktéž místnosti domu. Zimním jídelnám a lázním vyhovovala pozice směrem k západu, aby zejména v zimních měsících nabyly jednotlivé světlice hřejivé slunce. Naproti tomu ložnice a knihovny měly být orientovány k východu – neboť jejich samotný způsob užívání vyžaduje ranní světlo. Takto položenou knihovnu lze také ochránit od plísní a jiných neduhů:

²⁸⁴ Krétaňé nazývaly lék *asplenon*. Jedná se o bylinu – sleziník (*asplenium*)

²⁸⁵ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 4, 10

²⁸⁶ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 4, 1

²⁸⁷ Nástroj byl bronzový a dutý. Nejužším otvorem se naplnil vodou a postavil nad oheň. Dokud se neohřál, neexistoval ani žádný vanoucí proud; jakmile se však ohřál a voda začala vřít, vyvolalo to mocné vzdušné proudy.

²⁸⁸ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 6, 2

„V knihovnách, obrácených totiž k poledni nebo k západu, poškozují knihy moly a vlhkost, jelikož tam mají přístup vlhké větry, které pak plodí a podporují moly a které tím, že do knihoven vhánějí proudy vlhkého vzduchu, kazí knihy plesnivinou.“²⁸⁹

Podobně jako se Hippokratés²⁹⁰ pokusil popsat fyziognomii a fyziologii jednotlivých kmenů na základě krajiny a podnebných pásů, pokusil se o to i Vitruvius, byť o dost méně odborně a s velkolepým závěrem o prozřetelnosti boží, která umístila Řím do té nejvýhodnější polohy, ze které může vládnout celému světu:

„Kmeny v Itálii mají totiž složení v obou směrech nejvyrovnanější i co do stavby těla i co do sil duševních, odpovídajících jejich statečnosti. Jako totiž Jupiter, který obíhá uprostřed mezi nejžárnějším Marsem a mezi nejchladnějším Saturnem, má přiměřenou teplotu střední, právě tak má Itálie, která leží mezi severem a jihem, nepopíratelné přednosti správně uzpůsobené oboustranně vyhovujícím jejich složení. Proto rozmyslem překonává mužnost barbarů, silou paží záludnost obyvatel jihu. Úrdek boží položil tak stát národa římského ve výtečný a vyrovnaný kraj, aby se zmocnil vlády nad celým světem.“²⁹¹

Stavitel nejen Římské říše se nevyhnul anabázi do vlastností materiální krajiny a jak ji co nejlépe využít pro stavitelské účely. Architekt se musel zaměřovat na základní živly hmoty²⁹² a především na nabytí vědomostí o svatebních materiálech a nejrozličnějších druzích zdiva. Vyjma charakteristiky vápna, cihel, písku či popisu těžby nebo způsobů vyzdívání (*opus reticulatum*, *opus incertum*) tvoří směrodatnou kapitolu

²⁸⁹ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VI, 4, 1

²⁹⁰ Hippokratés v díle *Peri aerón hydatón topón* hodnotí nejen působení klimatických podmínek na zdraví jedince, přítomnost specifických nemocí, ale také se zabývá tzv. fyziognomií – jednotlivce lze zařadit do širší geografické skupiny na základě podnebí nejen díky konstrukce postavy či fyzického vzhledu obličeje, ale také dle nadání a charakteru.

²⁹¹ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VI, 1, 11; srov. PLINIUS: *Naturalis Historia*, XXXIII

²⁹² VITRUVIUS: *De Architectura*, II, 2, 1-2

traktátu o exploataci půdy spis o stavebním dřevu;²⁹³ zejména významné jsou studie o jedli hornomořské²⁹⁴ a jedli dolnomořské²⁹⁵. Vitruvius se v dané knize pokouší taktéž sepsat život prvních lidí, vznik civilizace a vývoj lidského obydlí, což explicitně dokazuje šíři vědomostní základny.²⁹⁶

Antická společnost se každodenně střetávala se svým sakrálnem a náboženstvím. Kultury rozličných bohů, bůžků a nadpřirozených bytostí sehrály klíčovou roli v myšlení římských občanů. Posvátné kultury byly podporovány, zakládány i rozšiřovány z velké části také státem, neboť to bylo v jeho vlastním zájmu. Není tedy divu, že i Vitruvius věnoval sakrálním stavbám třetí celou knihu z encyklopedie. Chrámy, obydlí bohů, se staly jedněmi z nejdůležitějších staveb starověkého Říma.

Při stavbě chrámů by se mělo dbát kompozice a inspiraci hledat v krajině, neboť ona sama vládne symetrickému souladu. Vitruvius podává příklad na lidském těle, jakožto dokonalém výtvaru přírody:

„Komposice svatyní spočívá na symetrii, jejíž pravidla musejí stavitelé s největší bedlivostí dodržovati. Tento soulad se podává z proporcionálnosti, jež se řecky řekne analogia. Proporcionálnost jest rozměrová rovnováha příslušné části členů v celém stavebním díle a díla jakožto celku, z níž vyplývá idea symetrie. Bez symetrie a bez proporcionálnosti nemůže totiž žádná svatyně dospěti k správnému komposičnímu pojetí, nemá-li dokonalé učlenění údů jako tomu je u náležitě stavěného člověka.“²⁹⁷

²⁹³ VITRUVIUS: *De Architectura*, II, 2, 9-10

²⁹⁴ Mare Superum – oblast Jadranského moře.

²⁹⁵ Mare Inferum – oblast Tyrhenkého moře.

²⁹⁶ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, III, 1, 1

²⁹⁷ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, III, 1, 1

V textu dále následuje rozpočet proporcí lidského těla, jež vytvořila příroda, a dle kterého by se měl stavět chrám:

„Vytvořila-li tedy příroda lidské tělo tak, aby proporce jeho částí zachovaly daný poměr k celkovému útvaru, je zřejmo, že staří důvodně zavedli, aby se i při stavebních výtvorech, zachovával přesný rozměrový soulad jednotlivých jejích součástí se zřetelem na vzhled celkového útvaru. Zústavili-li pro řády všech stavebních děl, pak to bylo obzvláště ohledně chrámů božích, ježto vynikající provedení i nedostatky těchto děl trvají věčně.“²⁹⁸

Územní plánování města se neobešlo bez posvátných chrámů těch božstev, v jejichž ochraně se obec cítila nejbezpečněji – takovému božstvu se skládala poklona tím, že jeho chrám byl postaven co nejvýše, aby dohlédl na celé město (chrám zasvěcený Jovovi, Junoně, Minervě). Merkurovi se stavěla svatyně na foru, případně jako Isidě a Serapovi na tržišti. Apollonovi Římané logicky přiřkli místo poblíž divadla, Heraklovi v těch městech, kde nebylo cvičiště (*gymnasium*) ani amfiteatry, zase u cirku. Za městem u vojenských táborů či cvičišť se stavělo boží obydlí pro Marta a při přístavu Venuši. Taková pravidla týkající se rozmístění vně města určili již staří etruští haruspikové ve spisech o svém věšteckém umění, z čehož plyne, že i územní plánování stále ještě v některých případech podléhalo starým magickým zvykům, byť výstavby samozřejmě probíhaly na zcela pragmatické vědecko-technické a racionální bázi:

„...tak stanovili i etruští haruspikové ve spisech o svém umění, aby svatyně Venuše, Vulkánovy a Martovy byly lokalizovány vně hradební zdi proto, aby mladíci a matky rodin v městě si nezvykli na chtivost po požtících lásky a aby se domy mohly cítit

²⁹⁸ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, III, 1, 4

oproštěny od strachu před požáry tím, že se moc Vulkánova odvede jeho náboženskými obřady a oběťmi ven z města. Jestli-že pak bůh Mars bude zasvěcen vně hradeb, nevznikne zajisté mezi občany ozbrojený spor, při čemž za válečného nebezpečí bude Mars uchovávatí hradby ve své ochraně před nepřáteli.²⁹⁹

²⁹⁹ VITRUVIUS: *De Architectura*, I, 7, 1

VI. 2. Sextus Iulius Frontinus

V krajině byla velmi ceněna voda, řeky, potůčky, tůňky a prameny. Vitruvius věnuje vodnímu živlu celou knihu³⁰⁰ a v předmluvě sděluje směrodatnost svých slov. Nazývá vodu rodičkou všeho živého a poukazuje na fakt, že žádný tvor bez vody jakožto základního výživného produktu nevydrží: „Zůstanou-li však živí tvorové bez působnosti živlu vlhkého, vyschnou, pozbudou krve a budou vysáti.“³⁰¹ Proto také autor upozorňuje na sakrální aspekt samotné vody a jako příklad předkládá egyptské mravy:

*“Když tedy ve zbožné posvátnosti je nesena do chrámu do svatostánku nádoba s vodou [nilskou], vrhají se [kněží] na zem a s rukama k nebi zdviženýma vzdávají díky za tento objev božské dobrotivosti.”*³⁰²

Taktéž římský spisovatel a přírodovědec, Plinius starší, zmiňuje sílu vodního živlu:

*„...voda vládne ostatním živlům. Pohlcuje zemi, hasí plamen a proniká vzduchem v podobě mraků, vyvozuje blesky. Vody v povětří podivně unášejí za sebou roje ryb, často i kameny a jsou ve výši obtíženy dvojnásobnou vahou. Padají-li vody dolů, dávají život všem tvorům s novou podivuhodností, uvážíme-li, že plody vznikají výživou stromů a keřů. Vody se pozvedají k nebi a snášejí odtud životní dech rostlinám. Tak musíme přiznat, že síly vody jsou zemi dobrodiním.”*³⁰³

³⁰⁰ VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII

³⁰¹ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, praef., 3

³⁰² Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, praef., 4

³⁰³ Cit. PLINIUS Maior: *Naturalis Historia*, XXXI, 1

Spojení vody (jakožto základní krajinná složka) a architektury dalo vzniknout dechberoucím gigantickým stavbám – římským akvaduktům, které byly chloubou celé Římské říše. Tyto akvadukty (společně s dalšími vodohospodářskými prostory – veřejné vodní nádrže, kanalizační systémy, kašny atd.) dostával do správy přední římský úředník – tzv. *curator aquarum*.

Titul *curator aquarum* získal v roce 97 n. l. Sextus Iulius Frontinus, podle kterého nese název tato podkapitola, a to především z toho důvodu, že sepsal významné dílo *De aquaeductibus urbis Romae*.

Frontinus se narodil v oblasti jižní Galie a v průběhu života dosáhl významného postavení. Nejenže zastával městskou préтуру, ale později se také stal třikrát konzulem (za císaře Traiana). V roce 73/4 – 77 n. l. spravoval Británii a v roce 86 n. l. byl prokonsulem provincie Asia. Následně jej císař Nerva pověřil dohledem nad římskými vodovody.³⁰⁴

Autor sám přiznává, že o vodních stavbách nebo principech zásobování vodou neměl mnoho zkušeností, proto sepsal výše zmíněnou technicko-vodohospodářskou příručku, jež by měla sloužit i jeho nástupcům.³⁰⁵

Římská vodohospodářská činnost navazuje na velkou tradici egyptskou, babylonskou, etruskou a řeckou.³⁰⁶ O tom, kam Římané toto stavební a inženýrské umění řadili a nakolik si jej cenili, vypovídá Frontinův spis zcela explicitně:

³⁰⁴ *Slovník latinských autorů* (ed. KUŤÁKOVÁ, Eva a kol.). Praha 2004, s. 247. Soupis jeho děl viz poznámka č. 26 v předchozí podkapitole.

³⁰⁵ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, I, 2

³⁰⁶ HODGE, A. T.: *Roman aqueducts and Water supply*. Duckworth 2002, s. 93 – 94.

„Porovnávejte takové množství mohutných vodovodních staveb se sotva užitečnými pyramidami nebo jinými, byť slavnými, ale zcela nečinnými stavbami vybudovanými Řeky.“³⁰⁷

I Plinius přirovnává stavby aquaduktů ke skutečným divům, které neztrácejí na ceně ani při správném hodnocení. Nemálo oslavována je i technická práce s krajinou a půdním terénem, jež vystavuje architektky mnoha geomorfologickým problémům, které mohly být zdohány pouze díky vyspělému technickému stupni stavitelství. Za mistrovské dílo Plinius považuje zejména Claudiův vodovod³⁰⁸ zbudovaný roku 38 n. l.:

„...dílo předčil poslední vodovod, nákladné dílo započaté za Gaia a ukončené za Claudia. Zvýšeným podkladem od čtyřicátého milníku bylo dosaženo toho, že všechny římské pahorky měly dost vody [...] Tyto práce si vyžádaly 35 500 000 sesterciů. Jestliže kdo bedlivěji přihlédně a ocení hojnost vody veřejně přístupné, lázně, rybníky a přítoky do domů a zahrad, jakož i do venkovských statků, a přihlédně současně ke vzdálenosti dlouhých mil, odkud je voda vedena, k vystavěným obloukům, tunelům v horách a zarovnaným údolím, rád uzná, že nic pozoruhodnějšího nebylo vykonáno na celém zemském okrsku.“³⁰⁹

³⁰⁷ Vlastní překlad. Srov. s originálem: „*Tot aquarum tam multis necessariis molibus pyramidas videlicet otiosas compares aut cetera inertia sed fama celebrata opera Graecorum.*“ Cit. FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, I, 16. Dostupné online: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Frontinus/De_Aquis/text*.html [cit. 8. 7. 2017]

³⁰⁸ KLEIJN, de G.: *The water supply of Ancient Rome: City area, Water and pollution*. In: *Dutch Monographs on Ancient History and Archeology*, 22, 2001, s. 34. Díky projektu ROMAQ, jenž digitalizuje a zpracovává atlas veškerých římských aquaduktů, je možné nalézt informace, literaturu a zvláště pak mapu jakéhokoliv vodovodu z dob starověkého Říma. V následujícím webovém odkazu je zobrazena mapa s vodovodem *Aqua Claudia*. In: <http://www.romaq.org/the-project/aqueducts/article/436-ROMA.html> [cit. 13. 7. 2017]

³⁰⁹ Cit. PLINIUS Maior: *Naturalis Historia*, XXXVI, 24

Římské aquadukty představují bezesporu architektonické a inženýrské fenomény. Nalezneme dva základní důvody pro uskutečnění tak rozsáhlých staveb – pokles vydatnosti místních zdrojů v důsledku urbanizace (např. mizení lesů) a především nebývalá koncentrace obyvatelstva, jež přirozeně s sebou nese nárůst spotřeby.³¹⁰

Vodovody se skládaly ze tří částí: zdroje, vodního vedení a koncového zásobníku. Každá z těchto částí disponovala vlastními technickými proporcemi a při řešení problému museli římscí inženýři postupovat se značnou vynalézavostí.³¹¹

Řecký i římský *aquaeductus* byl především gravitační neboli spádový (beztlaký), později i výtlačný s čerpacím zařízením, avšak tlakový vodovod způsoboval časté havárie a poruchy na potrubí, proto byl zaváděn velmi zřídka. Konstrukčně se jedná o kamenné žlaby těsněné hydrosilikátovými tmely (někdy ve dvou patrech). V tzv. rozvaděčích byly tři přepadové úrovně: pitná voda pro obyvatelstvo; voda pro veřejné budovy; voda pro soukromé odběratele.³¹²

Vodní vedení se provádělo trojím způsobem: strouhami ve vyzděných kanálech, olověnými rourami nebo trubkami z pálené hlíny.³¹³ Vitruvius však doporučuje vedení z pálených trubek, neboť lidé již ve starověku znali negativní účinky nenápadně se tvářícího prvku - toxického olova na lidské zdraví:

„Vedení z pálených trubek má několik výhod. Předně, jestliže se něco poškodí, dovede to spraviti kdokoliv. Také voda je mnohem zdravější z hliněných trubek než

³¹⁰ PURCELL, N.: *Rome and the management of water: environment, culture and power*. In: SALMON, J. – SHIPLEY, G.: *Human landscape in classical antiquity. Environment and culture*. Londýn 1996, s. 180 – 184.

³¹¹ CECH, B.: *op., cit.*, s. 110 – 113.

³¹² Tamtéž, s. 199 – 122.

³¹³ VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 6, 1

*z olověných, poněvadž olovo, z něhož vzniká běloba olověná, je zřejmě škodlivé. Tato běloba je prý lidskému zdraví na škodu [...] Příklad pro to si můžeme vzít ze slévačů olova, kteří mají barvu těla bledou. Neboť výpary olova, jež se při jeho tavení a lití dostávají do vzduchu, usazují se v údech jejich těla, den za dnem je vypalují a zbavují krev v údech její zdravé podstaty. Chceme-li tedy mít vodu zdravou, měla by se vésti co nejméně olověnými rourami. Že voda z trubek hliněných má chuť lepší, může dokázati i denní způsob života, ježto všichni lidé, třeba by měli stoly pokryté nádobím stříbrným, užívají přece nádob hliněných, aby se chuť vody neporušovala.*³¹⁴

Frontinus ve svém spisu *De aquaeductibus urbis Romae* podrobně popisuje devět vodovodů, které v jeho době zásobovaly Řím vodním zdrojem. Uvádí taktéž, za jakých konzulů a jakého roku od založení města byly zbudovány a zavedeny do provozu, z jakých míst je voda do města vedena, jak dlouho je tok veden podzemní částí, na podezdívce či jak dlouho na aquaduktu, určuje výšku každého z nich, množství vody, kterou disponuje, a jak konkrétní vodovod slouží čtvrtím za městem i uvnitř něj. Autor také zaznamenává, kolik existuje vodních nádrží nebo kašen, zároveň které byly zbudovány na veřejné náklady a které zase soukromě.³¹⁵

Spis obsahuje i další údaje. Pojednává o vlastnostech pramenů a jejich vydatnosti, o množství vody přitékající do vodojemů (*castellum aquae*³¹⁶) v porovnání s množstvím vody, která je zaznamenána v úředních dokumentech (*acta*). V neposlední řadě jsou významné poznámky, týkající se legislativního zřetele –

³¹⁴ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 6, 10-11

³¹⁵ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, I, 3

³¹⁶ Jeden z nejlépe dochovaných vodojemů pro akumulaci vody je zachován v Pompejích.

zákony udělující povinnosti budovat a udržovat vodovody a jaké jsou tresty, ustanovené rozhodnutími senátu i výnosy císařů, vynucující jejich dodržování.³¹⁷

Frontinus dle výpovědních záznamů důkladně měřil množství vody – a to kolik bylo přijímáno u zdroje, kolik zachytil vodojem a kolik vody zbylo pro následnou distribuci do města. Jelikož se často záznamy neshodovaly s realitou, vypátral, že se nějaká voda vytrácí vinou poškozeného potrubí. Sám však dodává, že tyto netěsnosti se špatně odhalují, neboť potrubí bylo zpravidla zkonstruováno hluboko pod zemí.³¹⁸

Další příčina úbytku vody tkvěla v nezákonně zbudovaných vedlejších vodovodech. Jednalo se o podvody vodohospodářů, kteří tajně odváděli vodu z veřejných kanálů do soukromé sféry. Frontinus taktéž objevil nezákonné jednání u mnohých vlastníků půdy, přes jejichž pozemky byl vodovod veden. Tito vlastníci navrtávali vodovod, aby voda pro veřejné účely sloužila soukromým osobám k zalévání zahrad.³¹⁹

Pakli-že byl naopak při měření nalezen vody přebytek, v porovnání s údaji v zápisech císařů, pokládal to Frontinus za chybu předchozích správců, kteří svoji práci nevykonávali dostatečně zodpovědně.³²⁰

Výše zmíněný *curator aquarum* v úvodu svého spisu vyjevil záměry a příčiny, jež jej vedly k sepsání této vodohospodářské příručky, a sdělil čtenáři obsah práce, kterého se zásadně držel. Dokument disponuje technicko-matematickými detaily s přesností, kterou lze bezesporu považovat za klad studovaného pramene

³¹⁷ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, II, 94 – 130

³¹⁸ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, II, 65

³¹⁹ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, II, 75

³²⁰ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, II, 74

(převody měř, etablování a historie měřících jednotek³²¹, velikosti vodovodních rour³²² atd.). Nicméně se lze taktéž skrze technicko-inženýrské dílo setkat i s celou řadou mytologických paralel či výpovědí, které zřejmě u Frontina nehrály valnou roli, přesto se však v traktátu objevují.

Již u výčtu seznamu aquaduktů a vysvětlením situace před stavbou prvního vodovodu se autor zmiňuje o posvátné síle pramenů, které dokážou léčit nemocné tělo:

„Čtyři sta čtyřicet jedna let od založení města Římané hojně využívali vody z Tibery, ze studní a pramenů. Tyto prameny jsou známé dodnes a ctěny s úctou, věří se, že dokážou uzdravit nemocné tělo, například prameny Kamén,³²³ Apolloniův³²⁴ a Iuturnin³²⁵. Dnes však do města tečou vodovody Appiův, Starý Anienský, Marciův, Tepulský, Iuliův, Virginský, Alsientiský (nazýván Augustův), Claudiův a Nový Anienský.“³²⁶

Při důkladném popisu Panenského vodovodu (*Aqua Virgo*), který nechal zbudovat Marcus Agrippa a jenž byl uveden do provozu v roce 19 př. n. l., zmiňuje Frontinus snad nadpřirozenou bytost, od kteréž se odvozuje původ onoho „panenského jména“:

³²¹ FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, I, 24 – 34

³²² FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, I, 39 – 63

³²³ Posvátný pramen nymf Camenae, ztotožněný později s Musami, se nacházel před římskou branou Kapenou. Vitruvius přiřazuje vodě z tohoto pramene jakost jedna s výbornou chutí a tvrdí, že je přímo lahodná k pití. VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 3, 1.

³²⁴ Není známo, komu je pramen zasvěcen; název je odvozen od Apollonova chrámu z dob raného Říma. In: RICHARDSON, L.: *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Londýn 1992, s. 153.

³²⁵ Iuturna představovala v římské mytologii bohyni pramenů, rybníků a řek či vodní nymfu. Jí zasvěcené vody měly léčivé účinky. In: PLATNER, B. S.: *A Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Oxford 1929, s. 311 – 313.

³²⁶ Vlastní překlad. Srov. s originálem: „*Ab urbe condita per annos quadringentos quadraginta unum contenti fuerunt Romani usu aquarum, quas aut ex Tiberi aut ex puteis aut ex fontibus hauriebant. Fontium memoria cum sanctitate adhuc exstat et colitur; salubritatem aegris corporibus afferre creduntur, sicut Camenarum et Apollinis et Iuturnae. Nunc autem in urbem influunt aqua Appia, Anio Vetus, Marcia, Tepula, Iulia, Virgo, Alsietina quae eadem vocatur Augusta, Claudia, Anio Novus.*“ Cit. FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, I, 4. Dostupné online: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Frontinus/De_Aquis/text*.html [cit. 8. 7. 2017]

„Virginský je onen vodovod nazýván z toho důvodu, že vojákům při hledání vody ukázala nějaký pramen jakási panenská dívka, u kterého když kopali, objevili obrovskou hojnost vody. Tento zrod vodovodu zachycuje obrázek namalovaný na chrámku stojícího v blízkosti pramene.“³²⁷

Tento panenský vodovod zmiňuje i Plinius a skládá Agrippovi poctu, že se takového velkolepého architektonického počínu, jako je konstrukce užitečných vodohospodářských staveb, zhostil:

„K tomuto dílu přidal Agrippa jako aedil Panenský pramen, a spojiv a vyčistiv ostatní [vodovody], vytvořil sedm set vodojemů, pět set tekoucích kašen, k tomu sto třicet ochranných věží pěkně vypravených a celé dílo vyzdobil třeba stovkami bronzových nebo mramorových soch a čtyřmi stovkami mramorových sloupů – a to vše v době jednoho roku. A na památku svého úřadu přidal i hry devětapadesát dní a otevřel zdarma přístupných sto sedmdesát lázní, jejichž počet se od té doby rozrostl v Římě do nekonečna.“³²⁸

Celá antická hydrologie (řec. *Υδρολογία*), zejména pak hledání vodních pramenů, byla založena na pozorování přírodních jevů – odpařování a srážení vody, druh a vzhled půdy společně s porostem rostlin atd. Je nutné dodat, že v této oblasti dosáhla římská epocha uspokojujících výsledků, a to bez důkazu o použití virgulí. Než se tedy aquadukt začal stavět, bylo nejdůležitější věcí objevit dostatečné množství vodních zdrojů, aby zásobování probíhalo v jakémkoliv ročním období.

³²⁷ Vlastní překlad. Srov. s originálem: *Virgo appellata est, quod quaerentibus aquam militibus puella virguncula venas quasdam monstravit, quas secuti qui foderant, ingentem aquae modum invenerunt. Aedicula fonti apposita hanc originem pictura ostendit.* Cit. FRONTINUS: *De aquaeductibus urbis Romae*, I, 10.

³²⁸ Cit. PLINIUS: *Naturalis Historia*, XXXVI, 24

Jak se dala zjistit přítomnost spodních vod, popisuje jedna z epizod Caesarova alexandrijského tažení (*Bellum alexandrium*),³²⁹ kdy dal Caesar příkaz kopat studnu na pobřeží, neboť již z přirozenosti věci by každé pobřeží mělo disponovat žilou sladké vody. A opravdu bylo nalezeno velké množství vody.³³⁰

Ve Středomoří bylo možno nalézt mnoho zdrojů v blízkosti břehu, protože hustota slané vody vytvářela tzv. kapsy sladké vody v malé hloubce, jež jsou položené na níže ležící vodě slané.³³¹

Vitruvius uvádí podrobný postup při hledání vodního pramene: „*Před východem slunce jest na místech, kde se má hledati, ulehnouti obličejem dolů, brada se položí na zem, opře se a dotýčný kraj se přehlédne. Nemůže-li se totiž brada pohybovati, pohled se nezatoulává výše než má, nýbrž drží se ve stejné rovině po příslušném okruhu krajiny. Kopati se musí tam, kde je viděti kroužící vodní páry zdvíhati se do vzduchu. Takováto známka se totiž nemůže vyskytovati na místě suchém.*“³³²

Výskyt spodních vod blízko pod povrchem způsobuje vlhkost půdy – náhlé oteplení vzduchu při východu slunce vede k odpařování a stoupající vodní páru lze spatřit důkladným pozorováním. Díky tomuto fyzikálnímu jevu mohli Římané skutečně docílit kýžené spodní vody.

Ten, kdo hledal vodu, musel mít na paměti i rozličné vlastnosti půdy (charakter půdy hrál významnou roli i při zkoumání vydatnosti a jakosti vody)³³³ a především

³²⁹ Dnes se již dle odborníků předpokládá, že autorem nebyl Julius Caesar, ale římský voják, spisovatel a blízký přítel Cicerona – Aulus Hirtius. In: <https://www.britannica.com/biography/Aulus-Hirtius> [cit. 10. 7. 2017]

³³⁰ CAESAR: *Bellum Alexandrium*, 8 – 9

³³¹ CECH, B.: *op. cit.*, s. 112.

³³² Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 1, 1

³³³ VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 1, 2

strukturu flóry v lokalitě průzkumu. Právě rostlinná říše byla směrodatným indikátorem k nalezení vody, byť ne zcela spolehlivým:

„...porůznu rostoucí vrba, olše, drmek³³⁴, rákos, břechťan a jiné podobné rostliny, které nemohou samy od sebe vyrůst bez vlhka. Takové rostliny se ovšem vyskytují často i v proláklínách, jež jsou položeny níže než ostatní území a jež do sebe v zimě sbírají vodu z dešťů a polí a pro tuto svou sběrnou schopnost ji uchovávají déle. Těm se věřiti nesmí, nýbrž vodu jest hledati v místech a půdách, kde se tyto náznaky vyskytují ne jako rostliny sázené, ale od přírody samy od sebe a to nikoli v proláklínách.“³³⁵

V místě, kde byl objeven náznak přítomnosti vodního živlu, bylo nutné provést ještě experiment, jež by onu přítomnost dokazoval:

„Vykope se jáma široká v každém směru neméně než tři stopy a pět stop hluboká. Do ní se kolem západu slunce postaví bronzový nebo olověný pohár nebo mísa. Co z nich je po ruce, vymastí se uvnitř olejem a položí se obráceně do jámy, jáma se shora pokryje rákosem nebo chvojím a všechno se nahoře zasype zemí. Druhého dne se to zase otevře a v případě, že nádoba bude opocena a že v ní budou kapky, vyskytuje se tam voda.“³³⁶

Pakli-že spodní voda není hluboko, vlhkost půdy a tím i vlhkost vzduchu v jámě je tak vysoká, že po poklesu teploty (po západu slunce) dojde ke kondenzaci vlhkosti a na předmětech se usazují jednotlivé kapky vody. Vyjma experimentu s bronzovým či olověným předmětem, Vitruvius doporučuje ještě pokus s nádobou

³³⁴ Vrba mořská; *vitex agnus castus*

³³⁵ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 1, 3

³³⁶ Cit. VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 1, 4

z nepálené hlíny, s chomáčem vlny nebo se zapálenou olejovou lampou. Až po důkladném ujištění o přítomnosti vodního živlu se začala budovat studna.³³⁷

Nejlahodnější a nejdravější zdroj pro římské vodovody představovaly však povrchově vyvěrající prameny. Nejvydatnější prameny se nacházely hlavně v horách a v krajích obrácených k severu. Tato krajina je totiž odvrácena sluneční dráze, a tak je ušetřena nadměrnému slunečnímu záření. Také husté stromy a zalesněná krajina společně s horskými masivy vrhají přirozený stín a brání přímo dopadajícím žhavým paprskům k vysoušení místa.³³⁸

Celý řecko-římský vodní svět disponuje rozličnou škálou specifických znaků, obzvláště prameny si zachovávají osobitý ráz – jedná se například o prameny teplé, léčivé, minerální, na druhou stranu taktéž škodlivé až smrtelné. Tato diferenciaci je přirozeně dána rozdílným charakteristickým rysem půdy v dané lokalitě. Tedy na základě kvality krajinného rázu a nepodobnosti půd vznikají nestejně a mnohotvárné druhy zřidel.³³⁹

Vitruvius na základě odkazů na starší autory (Theofrastos, Timaios, Poseidónios, Hérodotos, Aristeidés, Metrodóros), které sám prostudoval, potvrdil přesnost teze, že jakost půdy, charakter krajiny a povaha vody mají svá osobitá specifika následkem „sklonu světa“ (podnebného pásma).³⁴⁰

Na základě adekvátních výsledků starořímského odvětví hydrologii a hydrogeologie, mohl být následně slaven i architektonický úspěch v podobě gigantických aquaduktů, které nepřetržitě zásobovaly město vodním zdrojem. Právě

³³⁷ VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 1, 5-6

³³⁸ VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 1, 6

³³⁹ VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 3, 26

³⁴⁰ VITRUVIUS: *De Architectura*, VIII, 3, 27

výstavba vodovodů musela strategicky vycházet z krajinného rázu, neboť architekt přirozeně pracoval se základní krajinnou složkou, což byla voda. Vodní živel byl v analyzovaných pramenech desakralizován a využíván pro lidskou společnost jako životadárný zdroj či jako vodní energie. Pakli-že bylo nutno vést řeku skrze nepříznivý terén, Římané dokázali provrtat i horu, a to zcela bez ostychu či strachu z božského hněvu, přitom právě vyvýšeniny představovaly archetypální božský prostor, neboť hora byla božským příbytkům ze všech přírodních fenoménů nejbliže.

VII. Závěr

Krajina s typickou kombinací přírodních a kulturních prvků s charakteristickou scenérií představovala ve starověkém Římě specifickou dimenzi, kde se odehrávala religiózní mytologická inscenace transcendentních bájných bytostí. Zároveň však bylo na krajinu nahlíženo zcela prakticky z pohledu rolnické a zemědělské práce, neboť fungování každé agrární společnosti stálo na exploataci a kultivaci půdy. Tento pro antiku typický paradox, že římský člověk krajinu jak uctíval tak vykořisťoval, dokázal vypěstovat ojedinělý vztah rolníka ke své půdě. Veškeré zemědělské úkony podléhaly božské přízni, či naopak nemilosti. Rolník se snažil naklonit si božské instance rozmanitými způsoby – modlitby, oběti, úlitby nebo tradiční magické obřady; všechny tyto religiózní symbolické akty měly jediný úkol - maximalizovat úrodu.

Krajinná sféra podléhala personifikaci a všudypřítomná mytologie interpretovala přírodní cykly a řád universa dle svého osobitého výkladu. Mytologický systém byl chápán jako klíč k rozšifrování přírodních zákonitostí. Vždyť řecko-římský člověk věřil, že se Slunce po obloze pohybovalo ve voze, proto mu například obyvatelé Rhodu (jakožto svému nejvyššímu božstvu) obětovali každým rokem vůz a čtyři koně. Pravděpodobně se domnívali, že po roce užívání budou koně i vůz již značně opotřebovány, a jejich povinností bylo Slunce vystrojít novou výbavou.³⁴¹

Cílem práce bylo postavit tyto přírodovědné materialistické kosmogonické spekulace do kontrastu s římskými vědními disciplínami. Jednoduše řečeno, zdali pak dokázal římský člověk krajinu desakralizovat a přírodní cykly reflektovat na základě exaktních vědních poznatků, a jak nahlížel na otázku, zdali krajinný ráz a příroda

³⁴¹ FRAZER, J. G.: *op. cit.*: s. 90.

fungovala na základě mytologického božského principu či jako dynamický soběstačný organický systém, jenž funguje na bázi svých zákonitostí (*natura machinata*).

Struktura diplomové práce byla rozvržena tak, aby čtenáři poskytla adekvátní distinkci krajiny sakrální a krajiny zkoumané. Na základě důkladného rozboru pramenné základny, disponující různorodostí žánrů (poezie, filozofické spisy, historické spisy, odborné spisy technického rázu), jsem zrekonstruovala jak posvátnou krajinu, tak krajinu mezi mýtem a vědou.

Aby byla dosažena vyšší míra komplexity krajinného prostoru, sakrální dimenze je doplněna o studie z rurální i pastýřské krajiny (byť jsou obě v pramenech vykresleny v idealizované podobě), jež v silné míře také koresponduje s mytickou představou světa plného nadpozemských božských sil.

Právě na pozadí krajiny se odehrává onen scientistický „švár“, který se stal předmětem této studie. V krajině byla zabydlena řada nadpřirozených bytostí (bůžkové, satyrové, nymfy, víly atd.), zároveň však pozorování přírody dalo vzniknout odborným tezím a vědeckým závěrům v oblasti přírodovědných disciplín. Z diplomové práce jednoznačně plyne, že závěry vycházely také z filozofických tendencí, neboť odhalování tajemství přírodních cyklů tradičně spadalo pod obor filozofie.

Sporadické dílo *Naturales quaestiones*, podle něhož se tato diplomová práce jmenuje, vycházející ze stoické fyziky, prezentuje binární mentalitu starořímského člověka. Na jednu stranu se jedná o sumarizaci přírodovědných vědomostí a spis lze zařadit vedle Pliniova encyklopedického díla *Naturalis historia*, na druhou stranu se však nepovedlo jednotlivé přírodní fenomény (převážně se jedná o blesky) odpoutat od magicko-mytické transcendentní síly. Autor traktátu, Lucius Annaeus Seneca, byl

bezesporu jedním z nejvzdělanějších historických postav starého Říma, nicméně ve výše uvedeném díle se nepovedlo v rámci odhalování tajů a zákonitostí přírody desakralizovat všechny krajinné a přírodní prvky. Mytologické a náboženské představy zakořenily do všech sfér života římského člověka natolik, že ovlivnily i římské vědecké poznatky.

Naproti tomu otevírá dveře moderní vědě Plinius starší s encyklopedií *Naturalis historia* i Lucretius se svým zvukomalebným poetickým spisem *De rerum natura*. Autoři mytologickou platformu využívají spíše k doplnění informací, neboť římská mytologie ztvárňuje jednu z nejpodstatnějších složek kulturního kánonu starověkého Říma, čehož si jsou oba dobře vědomi.

Zcela desakralizovaná krajina se objevuje v dílech, které využívají krajinný ráz v architektonicko-technické praxi. Půdní terén a krajinné fenomény jsou oklestěny symbolicko-posvátné funkce a slouží inženýrským a technickým účelům. Jedná se o spisy *De architectura* od nejslavnějšího stavebního teoretika antické doby, Vitruvia, a *De aquis Urbis Romae* od správce vodovodního systému v Římě v 2. pol. 1. stol., Frontina, známého jako *curator aquarum*.

Z mé práce plynou další náměty na zpracování, vhodná by byla zejména analýza dalších odborných spisů, a to například na poli geografie. Právě geografie představuje adekvátní obor, který explicitně s krajinou pracuje. Bylo by zajímavým přínosem zjistit, zda jsou zeměpisná díla protknuta mytologickými představami, či jejich autoři přistupovali k předmětu studia zcela vědecky s vymezenou metodologií.

Pozornosti by nemělo ujít zeměpisné dílo *Geografika hypomnēmata*, kde se autor, Eratosthenés z Kyrény, staví k mýtu velmi kriticky a odmítá jako zdroj informací nejstaršího známého řeckého básníka, Homéra. Naopak tohoto věhlasného

veršotepce shledává jako autoritu římský geograf Strabón, jenž se zasloužil o významný spis *Geografika*. Další dílo k případné analýze a interpretaci představuje pozoruhodná zeměpisná příručka *Geografike hyfegesis* od matematika a astronoma, jenž žil v Alexandrii, Claudia Ptolemaia. Vzájemná komparace by pak přinesla kýžené výsledky stran existence/koexistence/absence mýtu v geografické disciplíně.

Seznam pramenů a literatury

Prameny

Caesar, Gaius Iulius: *Zápisky o válce občanské, alexandrijské, africké a hispánské*. Přel. Husová, M. Praha 2010.

Cato Maior, Marcus Portius: *O zemědělství*. Přel. Zamarovský, V. Praha 1959.

Cato Maior, Marcus Portius: *De agricultura*. Speranza, F.(ed.). Messina 1974.
Dostupné online: <http://www.thelatinlibrary.com/cato.html> [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Cicero, Marcus Tullius: *O věcech veřejných*. Přel. Janoušek, J. Praha 2010.

Cicero, Marcus Tullius: *De re publica*. Dostupné online:
<http://www.thelatinlibrary.com/cicero/repub.shtml> [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Columella: *De re rustica*. The Loeb Classical Library edition. Vol. I. 1941 Dostupné online: <http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Columella/> [cit. 21. 8. 2017].

Frontinus: *De aquaeductibus urbis Romae*. Dostupné online:
http://penelope.uchicago.edu/Thayer/L/Roman/Texts/Frontinus/De_Aquis/text*.html [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Hérakleitos: *Zlomek B 123*. Dostupné online:
[http://www.fysis.cz/presokratiki/22/bcz.htm#B 123](http://www.fysis.cz/presokratiki/22/bcz.htm#B_123) [cit. 21. 8. 2017].

Hérodotos: *Dějiny*. Přel. Šonka, J. Praha 2004.

Hésiodos: *Zpěvy železného věku*. Přel. Nováková, J. Praha 1990.

Homér: *Ílias*. Přel. Vaňorný, O. Praha 1934.

Odysseia. Dostupné online (bez uvedení překladatele):

<http://www.budislavknihovna.cz/file/5/homer---odysea.pdf> [cit. 21. 8. 2017].

Odyssey. Přel. Murray, A. T.. Cambridge 1919. Dostupné online:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0136%3Abook%3D10%3Acard%3D302> [cit. 21. 8. 2017] (anglicky).

Odysseia. Dostupné online:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3Atext%3A1999.01.0135%3Abook%3D1%3Acard%3D1> [cit. 21. 8. 2017] (starořecky).

Héron: *Heronis Alexandrini opera quae supersunt omnia*. Lipsko 1903.

Horatius Flaccus, Quintus: *Vavřín a réva: ódy, epódy, satiry, listy*. Přel. Pokorný, J. a Mertlík, R. Praha 1972.

Iuvenalis: *Satiry*. Přel. Vysoký, Z. Praha 1972

Livius, Titus: *Dějiny*. Přel. Kucharský, P. Praha 1971 -1979.

Lucretius Carus, Titus: *O přírodě*. Přel. Nováková, J. Praha 1971.

Lucretius Carus, Titus: *De rerum natura* (Neuvedená edice). Dostupné online: <http://www.thelatinlibrary.com/lucretius.html> [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Martialis, Marcus Valerius: *Posměšky a jízlivosti*. Přel. Krátký, R. Praha 1965.

Moschos: *Stobaios*. In: *Písně pastvin a lesů*. Přel. Kutnar, R a Dědina, V. Praha 1977.

Ovidius Naso, Publius: *Kalendář, Žalozpěvy, Listy z Pontu*. Přel. Bureš I. a Mertlík, R. Praha 1966.

Ovidius Naso, Publius: *Proměny*. Přel. Bureš, I. Praha 1974.

Ovidius Naso, Publius: *Metamorphoses*. Dostupné online:

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus%3atext%3a1999.02.0029> [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Petronius: *Satyricon*. Přel. Hrdina K. Praha 1971.

Platon: *Timaios*. Přel. Novotný, F. Praha 2008.

Plinius Caecilius Secundus, Gaius (Plinius mladší): *Dopisy*. Přel. Vidman, L. Praha 1988.

Plinius Caecilius Secundus, Gaius. *Epistulae*. Teubner edition. Lipsko 1908. Dostupné online: <http://www.archive.org/stream/cplinicacecilise00kukugoo#page/n28/mode/2up> [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Plinius Secundus, Gaius: *Kapitoly o přírodě*. Přel. Němeček, F. Praha 1974.

Plinius Secundus, Gaius: *Naturalis Historia*. Teubner edition. Lipsko 1909. Dostupné online: <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/searchresults?q=pliny> [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Plútarchos: *Životopisy slavných Řeků a Římanů I*. Přel. Bahník, V. Praha 2006-2007.

Polybios: *Dějiny*. Přel. Oliva, P. Praha 2008-2012.

Priápeia. Online dostupné: <http://www.sacred-texts.com/cla/priap/index.htm> [cit. 21. 8. 2017] (anglicky).

PSEUDO-HYGINUS: *Báje*. Přel. Hadravová, A. Praha 2013.

Sbírky palatinské. In: *Písň pastvin a lesů*. Přel. Kutnar, R a Dědina, V. Praha 1977.

Seneca, Lucius Aeneus: *Physical Science in the Time of Nero: being a translation of the Quaestiones Naturales of Seneca*. Clarke, J.(ed.). London 1910. Dostupné online: <https://archive.org/stream/cu31924073426276#page/n7/mode/2up> [cit. 21. 8. 2017]

Seneca, Lucius Aeneus: *Quaestiones naturales*. Dostupné online: <http://www.thelatinlibrary.com/sen.html> [cit. 21. 8. 2017] (latina).

Seneca, Lucius Aeneus: *Quaestioni naturali*. Dostupné online: <http://sentieridellamente.it/files/Questioni-naturali.pdf> [cit. 21. 8. 2017] (italština).

Seneca, Lucius Aeneus: *Natural Questiones*. Přel. Hine, M. H. London 2010.

Seneca, Lucius Aeneus: *Výbor z listů Luciliovi*. Praha 1987.

Suetonius Tranquillus, Gaius: *Životopisy dvanácti císařů*. Přel. Nechutová, J a Ryba, B. Praha 2016

Statius, Publius Papinius: *Silvae; Thebaid; Achilleid*. Loeb Classical Library edition. London 1928. Dostupné online: <https://openlibrary.org/works/OL970349W/Statius> [cit. 21. 8. 2017] (latina/angličtina).

Tacitus, Publius Cornelius: *Letopisy*. Přel. Burian, J. Praha 1975.

Theokritos: *Epigramy*. In: *Písňe pastvin a lesů*. Přel. Kutnar, R a Dědina, V. Praha 1977.

Varro, Marcus Terentius: *De re rustica*. Loeb Classical Library edition. Harvard 1934. Dostupné online: http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Varro/de_Re_Rustica/home.html [cit. 21. 8. 2017] (angličtina/ latina).

Vergilius Maro, Publius: *Zpěvy rolnické a pastýřské*. Přel. Vaňorný, O. Praha 1937.

Vitruvius Pollio: *Deset knih o architektuře*. Přel. Otoupalík, A. Praha 1953.

Literatura

BARTHES, R.: *Mýtus dnes*. In: *Mytologie*. Praha 2004, s. 107 -157.

BENEŠ, J. – BRŮNA, V.: *Archeologie a krajinná ekologie*. Most 1994.

BLAŽKOVÁ, Tereza – ČERVINKOVÁ, Petra: *Krajina jako antropologická čítanka*. Praha 2015.

CECH, B.: *Technika v antice*. Praha 2013.

CÍLEK, Václav: *Krajiny vnitřní a vnější: texty o paměti krajiny, smysluplném bobrovi, areálu jablkového štrúdlu a také o tom, proč lezeme na rozhlednu*. Praha 2005.

COLE, G. S.: *Landscapes, Gender and ritual space. The ancient greek experience*. Californie 2004

CUOMO, S.: *Technology and culture in Greek and Roman antiquity*. Cambridge 2007

CURTIUS, E. R.: *Evropská literatura a latinský středověk*. Praha 1998.

DETIENNE, M.: *The gardens of Adonis: spices in Greek Mythology*. Princeton 1977.

ELIADE, M.: *Mýtus o věčném návratu*. Praha 1993.

FARRAR, L: *Ancient Roman Gardens*. Sutton 2000.

FARRINGTON, B.: *Věda ve starém Řecku a její význam pro nás. Od Theofrasta po Galena*. Praha 1951.

FATTOVICH, R.: *The ancient landscape of Aksum* In: LIVERANI, M.: *Arid lands in roman times*. Řím 2003.

- FRENCH, R.: *Ancient natural history*. Londýn 1994.
- FRAZER, A.: *The roman villa. Villa urbana*. Pennsylvania 1998.
- FRAZER, J. G.: *Zlatá ratolest*. Praha 2012.
- GOETHE, von J. W.: *Versuch die Metamorphose der Pflanzen zu erklären*, Gotha 1790.
- GOJDA, Martin: *Archeologie krajiny: vývoj archetypů kulturní krajiny*. Praha 2000.
- GROH, F. – JIRÁNI, O. – SALAČ, A.: *Agrární poměry a problémy v antice*. Praha 1928.
- HABERMAS, J.: *Theorie des kommunikativen Handelns I*. In: STARÝ, Jiří – Fischerová, Sylva: *Mýtus a geografie. Svět, prostor a jejich chápání ve straších i novějších kulturách*. Praha 2008.
- HADOT, Pierre: *Závoj Isidin. Esej o dějinách ideje přírody*. Praha 2010.
- HODGE, A. T.: *Roman aqueducts and Water supply*. Duckworth 2002,
- HRUŠKOVÁ, Marie: *Kult stromů v zemích Koruny české*. Praha 2012.
- HUMBOLDT, von A.: *Ideen zu einer Geographie der Pflanzen*. Paříž 1807.
- JANKO, Jan: *Věda v antice*. Praha 1989.
- KLEIJN, de G.: *The water supply of Ancient Rome: City area, Water and pollution*. In: *Dutch Monographs on Ancient History and Archeology*, 22, 2001.
- KYSUČAN, Lubor: *Oni a my dvanáct neodbytných otázek mezi antikou a postmodernou*. Brno 2010.

- KYSUČAN, Lubor – JELÍNEK, Petr: *Venkov a krajina: evropská krajina mezi venkovem a městem, mezi antickou a novověkem*. Brno 2014.
- LIPKA, M.: *Language in Vergil's Eclogues*. Berlín 2001.
- MAMMING, J. G. – MORRIS, I.: *The ancient economy. Evidence and models*. Stanford 2005.
- NOVÁK, Arnošt: *Zpravodajské pokrytí environmentální tematiky*. In: *Kultura – Média – Komunikace*, Olomouc 2010, s. 204 – 245.
- PHILPOT, J. H.: *The sacred tree in religion and myth*. New York 2004.
- POKORNÝ, Petr: *Řecké dědictví v Orientu*. Praha 1993.
- RAWSON, E.: *Intellectual life in the late roman republic*. Londýn 1985.
- ROBY, A. C.: *Seneca's scientific fiction: Models as fictions in the Natural Questions*. In: *Journal of Roman Studies*, vol. 104, 2014, s. 157 -202.
- ROBY, A. C.: *Natura machinata: artifacts and nature as reciprocal models in Vitruvius*. In: *Apeiron*, vol. 46, 2013, s. 419 – 425.
- SABBATUCCI, D.: *Le religione di Roma antica: dal calendario festivo all'ordine cosmico*. Milano 1988.
- SÁDLO, Jiří a kol.: *Krajina a revoluce*. Malá Skála 2005.
- SALMON, J. – SHIPLEY, G.: *Human landscape in classical antiquity. Environment and culture*. Londýn 1996.
- SCHAMA, S.: *Krajina a paměť*. Praha 2007.
- SCHEIDEL, W.: *The Cambridge companion to the roman economy*. Cambridge 2012.

Encyklopedie

ADKINS, L. – ADKINS R. A.: *Antický Řím*. Praha 2012.

AUGUSTA-BOULAROT, S.: *Slovník řecko-římské mytologie a kultury*. Praha 1993.

RICHARDSON, L.: *A New Topographical Dictionary of Ancient Rome*. Londýn 1992.

Slovník latinských autorů (ed. Kuťáková, E. a kol.). Praha 2004.

Slovník řeckých spisovatelů (ed. Borecký, B. a kol.). Praha 2006.

The Oxford classical dictionary (ed. Hornblower, S. a kol.). Oxford 2012.

WILLIAMS, R.: *Keywords. A vocabulary of culture and society*. Oxford 1983, s. 219.

ZAMAROVSKÝ, Vojtěch: *Bohové a hrdinové antických bájí*. Praha 1965.

Resumé

This thesis *Naturales quaestiones*: From the sacred countryside to the examined one (The second half of the 1st century BC / 1st century AD) is generally focused on relationship of sacred landscape and explored landscape in roman period. This thesis is an environmental study, which reflect landscape between myth and science. Research of the thesis stand on the analysis of the sources from roman period (the second half of the 1st century BC / 1st century AD) – historical works, philosophical works, poems, technical works and other specialized works.

The author of the thesis describes three basic type of sacred landscape – rural countryside, pastoral countryside and religion-symbolic landscape. Specifically the proces of the cultivation of land and agriculture in rural landscape, harmonic life with nature in postoral poems and mythological word in the landscape. This perception of mythological landscape is compared to the scientific knowledge of the Roman Empire.

The main part of the thesis is an analysis of roman natural science, whether it is based on naturalistic materialistic cosmogonic speculation or is approaching modern science with precise terminology and methodology.

The most important source is *Naturales quaestiones* by Lucius Annaeus Seneca, because this work presents the typical dichotomy of ancient science; The landscape is scientifically reseached here, but all natural elements aren't desacrelized.

The countryside between myth and science is an attractive topic, because it offers a lot of sources to analyza - Livius: *Ad Urbe condita libri*; Tacitus: *Annales*;

Plútarchos: *Bioi parallélo*; Ovidius: *Fasti, Metamorphoses*; Vergilius: *Georgica, Bucolica*; Horatius: *Carmina, Saturae*; Lucretius: *De rerum natura*; Petronius: *Satyrikon*; Frontinus: *De aquaeductibus urbis Romae*; Vitruvius: *De architectura*; Pliny the Elder: *Historia naturalis*; Seneca *Naturales quaestiones* etc.